

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

Selt. VIII - 2841

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

B 494.

KILENCZEDIK ÉVFOLYAM.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1899.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézet és Könyvtár

Lelt. napló: 46 Lsz.: 50

csopart: _____ szám: _____

ALL-POLGÁRTISZK. TÁRS. KÖNYVTÁRA

Budapest, 1899. Az Athenaeum t. társ. könyvnyomdája.

Cfi szám: _____ Csoportszám: III. e.
25. e.

TARTALOM.

	Lap
A Horányi Elek tervezete. <i>Csaplár Benedek</i>	1, 168
A gonosz asszony meséje és Arany »Jóka, ördöge«. <i>Zlinszky Aladár</i>	15
Kőmíves Kelemenné mondája. <i>Sarudy György</i>	41
A »Szelek versenye« Janus Pannoniustól. <i>Hegedűs István</i>	72
Idősb gróf Teleki László irodalmi munkássága. <i>Vojnovich Géza</i>	129
Protestáns iskoladramák. <i>Bernáth Lajos</i>	257, 403
Horatius és Verseghy. <i>Császár Elemér</i>	287, 427
Balassa Bálint levelei. <i>Erdélyi Pál</i>	385

ADATTÁR.

Szalárdi János kiadatlan levelei stb. <i>Koncz József</i>	83, 211, 335
Adatok a magyar időmértékes verselés történetéhez. <i>Borsos István</i>	101
Mihály deák bibliája. <i>Császár Elemér</i>	115
Debreczeni írók. (Életrajzi adalékok.) <i>Dr. Borovszky Samu</i>	118
Jászay Pál irodalmi hagyatékából. Levelek. <i>Czékus László</i>	104, 234, 348
Fáy András két kiadatlan meséje. <i>Benkó Imre</i>	119
Irodalomtörténeti tanulmányok az Országos Levéltárból. <i>Dr. Illéssy János</i>	204
Kanizsai Pálfi János leveleskönyvéből. <i>Ifj. Tóth Ferencz</i>	209
Szentgyörgyi Mondolafa. <i>Szily Kálmán</i>	228
Magyar közmondások az 1825. eszt. országgyűlési követekre ruházva. <i>Benkó Imre</i>	243
Adalékok codexirodalmunk forrásaihoz. <i>Katona Lajos</i>	246, 371
Adatok Pápai Páriz Ferencz életéhez. <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	303, 453
Révai Miklós néhány újabb levele. (Egy hasonmással.) <i>Dr. Récsey Viktor</i>	324
Könyvészeti adalék Szabó K. »Régi M. könyvtára« I. kötetéhez. (Egy hasonmással.) <i>Dr. Toldy László</i>	346
Kalászat a pannonthalmi kéziratgyűjteményből. <i>Dr. Récsey Viktor</i>	467
Kazinczy Ferenczné, gróf Török Sophie folyamodása kölcsönért családi perben. <i>Latkóczy Mihály</i>	485
Szilágyi István levele Arany Jánosról. <i>Gyulai Ágost</i>	488

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

	Lap
Ferenczi Zoltán. A kolozsvári színészet és színház története. <i>Dr. Vincze József</i>	121
Szily Kálmán. Összegyűjtött dolgozatok.	124
Szenczi Molnár Albert Naplója stb. Kiadta Dézsi Lajos. <i>c.</i>	250
Emléklap a soproni Széchenyi-szobor leleplezésére. Szerk. Kugler A. <i>Dr. Viszota Gyula</i>	251
Irodalmi dolgozatok. Irta Ferenczy József. <i>Im.</i>	378
Dr. Bartha József. A Toldi-monda. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta <i>c.</i>	490
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	126, 253, 381, 492
Név- és tárgymutató	VII

I. TARTALOM-MUTATÓ.

A) Szerzők betűrendes sora szerint.

	Lap		Lap
<i>Benkó Imre.</i> Fáy András két kiadatlan meséje	119	<i>Katona Lajos.</i> Adalékok codex-irodalmunk forrásához. Első közl. 246. — Második közl.	371
<i>Benkó Imre.</i> Magyar közmondások az 1825. eszt. országgyűlési követekre ruházva	243	<i>Koncz József.</i> Szalárdi János kiadatlan levelei stb. Első közl. 83. — 2. közl. 211. — Harm. és bef. közl.	335
<i>Bernáth Lajos.</i> Protestáns iskola-drámák. Első közlemény. 257. — Második és bef. közl. ...	403	<i>Latkóczy Mihály.</i> Kazinczy Ferenczné gr. Török Sophie folyamodása	485
<i>Borsos István.</i> Adatok a magyar időmértékes verselés történetéhez	101	<i>Dr. Récsy Viktor.</i> Révai Miklós néhány újabb levele. (Egy hasonmással.)	324
<i>Dr. Borovszky Samu.</i> Debreczeni írók	118	<i>Dr. Récsy Viktor.</i> Kalászat a pannonhalmi kéziratárból ...	467
<i>Csaplár Benedek.</i> A Horányi Elek tervezete. Első közl. 1. — Második és bef. közl.	168	<i>Sarudy György.</i> Kömíves Kelemené mondája	41
<i>Császár Elemér.</i> Mihály deák bibliája	115	<i>Szenczi Molnár Albert.</i> Naplója stb. Kiadta Dézsi Lajos. c. ...	250
<i>Császár Elemér.</i> Horatius és Vergilius. Első közl. 287. — Második és bef. közl.	427	<i>Szily Kálmán.</i> Szentgyörgyi Mondolata	228
<i>Czékus László.</i> Jászay Pál irodalmi hagyatékából. Levelek. Első közl. 104. — Második közl. 234. — Harmadik és bef. közl.	348	<i>Szily Kálmán.</i> Összegyűjtött dolgozatok	124
<i>Dr. Dézsi Lajos.</i> Adatok Pápai Páriz életéhez. Első közl. 303. — Második és bef. közl. ...	453	<i>Toldi-monda.</i> Irta Dr. Bartha József. Ism. c.	490
<i>Erdélyi Pál.</i> Balassa Bálint levelei	385	<i>Dr. Toldy László.</i> Könyvészeti adalék Szabó K. »Régi M. Könyvtára« I. kötetéhez ...	346
<i>Hegedűs István.</i> A »Szelek versenye« Janus Pannoniustól	72	<i>Ifj. Tóth Ferencz.</i> Kanizsai Pálfi János leveleskönyvéből	209
<i>Hellebrandt Árpád.</i> Irodalomtörténeti repertórium 126, 253, 381,	490	<i>Dr. Vincze József.</i> Ferenczi Zoltán. A kolozsvári színészet és színház története	121
<i>Dr. Illéssy János.</i> Irodalomtörténeti tanulmányok az Országos Levéltárból	204	<i>Dr. Viszota Gyula.</i> Emléklap a soproni Széchenyi-szobor leleplezésére. Szerk. Kugler A.	251
<i>Gyulai Ágost.</i> Szilágyi István levele Arany Jánosról	488	<i>Vojnovich Géza.</i> Idősb gr. Teleki László irodalmi munkássága.	129
<i>Irodalmi dolgozatok.</i> Irta Ferenczy József. Ism. Im.	378	<i>Zlinszky Aladár.</i> A gonosz asszony meséje és Arany »Jóka ördöge«	15

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Középkor.		Lap
<i>Hegedűs István.</i> A »Szelek ver-senye« Janus Pannoniustól.	72	
<i>Katona Lajos.</i> Adalékok codex-irodalmunk forrásaihoz. Első közl. 246. — Második közl.	371	
II. Ujkor.		
<i>Borsos István.</i> Adatok a magyar időmértékes verselés történe-téhez	101	
<i>Dr. Borovszky Samu.</i> Debreczeni írók	118	
<i>Császár Elemér.</i> Mihály deák bibliája	115	
<i>Dr. Dézsi Lajos.</i> Adatok Pápai Páriz Ferencz életéhez. Első közlemény 303. — Második és bef. közl.	453	
<i>Erdélyi Pál.</i> Balassa Bálint levelei	385	
<i>Dr. Illéssy János.</i> Irodalomtör-téneti tartózkodások az Országos Levéltárból	204	
<i>Koncz József.</i> Szalárdi János ki-adatlan levelei stb. Első közl. 83. — 2. közl. 211. — 3. és bef. közl.	335	
<i>Szenczi Molnár Albert</i> Naplója stb. Kiadta Dézsi L. Ism. c. ...	250	
<i>Dr. Toldy László.</i> Könyvészeti adalék Szabó K. »Régi M. Könyvtára« I. kötetéhez. (Egy hasonmással)	346	
<i>Ifj. Tóth Ferencz.</i> Kanizsai Pálfi János leveleskönyvéből	209	
III. Legujabb kor.		
<i>Benkő Imre.</i> Fáy András két ki-adatlan meséje	119	
<i>Benkő Imre.</i> Magyar közmondások az 1825. eszt. országgyűlési követekre ruházva	243	
<i>Toldi-monda.</i> Irodalomtört. tanul-mány. Irta Dr. Bartha Jó-zsef. Ism. c.	490	
<i>Bernáth Lajos.</i> Protestáns iskola-dramák. Első közl. 257. — Második és bef. közl.	403	
<i>Csaplár Benedek.</i> A Horányi Elek tervezete. Első közl. 1. — Második és bef. közl.	168	
<i>Császár Elemér.</i> Horatius és Verseghy. Első közl. 287. — 2. és bef. közl.	427	
<i>Czékus László.</i> Jászay Pál iro-dalmi hagyatékából. Levelek. Első közl. 104. — 2. közl. 234. — 3. és bef. közl.	348	
<i>Gyulai Ágost.</i> Szilágyi István le-vele Arany Jánosról	488	
<i>Latkóczy Mihály.</i> Kazinczy Fe-renczné, gr. Török Sophie folyamodása	485	
<i>Dr. Récsy Viktor.</i> Révai Miklós néhány újabb levele. (Egy hasonmással)	324	
<i>Dr. Récsy Viktor.</i> Kalászat a pannonhalmi kéziratárból ...	467	
<i>Szily Kálmán.</i> Szentgyörgyi Mon-dolata	228	
<i>Dr. Viszota Gyula.</i> Emléklap a soproni Széchenyi-szobor le-leplezésére. Szerk. Kugler A.	251	
<i>Vojnovich Géza.</i> Id. gr. Teleki László irodalmi munkássága	129	
<i>Zlinszky Aladár.</i> A gonosz asz-szony meséje és Arany »Jóka ördöge«	15	
IV. Vegyesek.		
<i>Hellebrandt Árpád.</i> Irodalomtörté-neti repertorium 126, 253, 381,	492	
Irodalmi dolgozatok. Irta: Fe-renczy József. Ism.: <i>Im.</i> ...	378	
<i>Sarudy György.</i> Kőműves Kele-menné mondája	41	
<i>Szily Kálmán.</i> Összegyűjtött dol-gozatok	124	
<i>Dr. Vincze József.</i> Ferenczy Zol-tán. A kolozsvári színészet és színház története	121	
Név- és tárgymutató	VII.	

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Akadémia eszméje Magyarországon		Badics Ferencz	378
4, 164, 165, 166, 167		Bajtay Antal	181, 190
Albán- és szerb- monda Skutari ala-		Bajza József	130, 167
pitásáról	49—53	Balassa András 386, 390, 394, 397,	
Alexandri Vazul román költő 53,		402; — Bálint levelei 385-től	
54, 68		402; — Imre 207; János	
Alexics György	68, 70	394, 396, 397, 398	
Alexovics Basil	201	Bálintith György	309
Ali basa 216; — hitlevele 84, 216,		Balla Károly	476
218, 221		Balogh Máté 84; — Sándor	467
Almágy Pál	187	Bánfi Dénes 90; — Zsuzsánna	156
Alsted	312	Baranyai Gáspár	207
Alvinczi Sámuel	318	Barczafalvi Szabó Dávid	229
Andrássy György gr.	480	Barczy Pál	472
Ányos Pál	11, 12, 189, 194, 200	Báróczy Sándor	3
Apafi Mihály (I.) 83, 129, 221,		Baróti Szabó Dávid 229, 289, 293,	
224; — neje betegsége s halála		294, 467, 468	
304; — (II.)	302	Bartal Antal 443; — György	
Aranka György	122	... 112; »Commentarii« című	
Arany János 125, 295, 357, 361,		műve	178
489; — »Jóka ördöge« 15—40;		Bartha József dr.	490
»Hegedű« 302; — »Szibinyáni		Báthori Gábor pesti ref. lelkész,	
Jank«	58	148; — István 395, 401, 402;	
Arany László — Gyulai »Magyar		— Kristóf	402
népköltési gyűjtemény«-e	29	Batthyány József gróf kalocsai érsek	
Asbjörnsen »Norske Folke-eventyr«		187; — Lajos gróf 112, 113, 114	
cz. műve	20	Baumgarten Aestheticája	452
Armbrust Kristóf	374	Bayer József	257
Aszalai nagybányai iskolamester 312		Beccaria János	191
Aszalai József, Szendrői	480	Becsky Antal, Tusnád-szántói	480
Aszalai Sámuel	316, 319	Bédier »Les Fabliaux« cz. műve	20

	Lap		Lap
Beksics Gusztáv	380	Budai Ézsaiás 119; — Ferencz	118
Bél Mátyás	179	Bugát Pál	124
Belényesi Ferencz	221	Byron	488
Beleznay 131; — Mihály 187; — Miklós	187		
Bella Lajos	252	Camoens	73
Bene Károly	473	Cid magyar fordítása	129, 145
Benedek Mihály	229	Cinnus Papianus	303
Benfey Tódor	15, 27	Codex-irodalmunk forrásaihoz ada-	
Beniczkyné Bajza Lenke regényei	379	lékok	246, 371
Benkó Imre	120, 246	Comedia Balassi Menhiart árultatá-	
Benkő Ferencz	303	sáról	120
Benyák Bernát	160, 192, 195	Comedia lepidissima de sacerdotio	121
Beőthy Zsolt	385	Cornides Dániel	132
Bernáth Lajos	286, 426	Cornides-codex	371
Berzeviczy Emil, Berzeviczi	480	Cörver Elek	181, 190
Berzsenyi Dániel	427, 429, 448	Çukasaptati (A papagály meséi)	15, 26
Bessenyei György 129, 131, 133;		Csaplár Benedek	14, 203
137, 140, 143, 144, 171, 172,		Császár Elemér	117, 300, 452
200, 201; — Agis tragédiája		Csekelaki János	458
3, 133; — »Jámbor szán-		Csernátoni Ferencz	315
dék«-a 2, 3, 164, 172, 173,		Csokonai Mihály	119
175; — társasága	3, 11	Csuka Ferencz	105
Besze Ferencz	480	Czech Ferencz	370
Bethlen Anna 148; — Farkas 84,		Czékus László	114, 242, 371
90; — Gábor 87, 96, 217; —		Czinár Mór	478
végrendelete 84, 93; — Bethlen		Czuczor Gergely	209, 475
Gáborné, Károlyi Zsuzsánna			
206; — János 86, 92; —		Dalham Flórián	177, 191
László 314; — Miklós	315	Deák Ferencz	113, 235, 354
Bibarczfalvi László 316, 458, 461, 463		Debreczeni-codex	484
Bisterfeld	312	Debreczeni írók	118—119
Bobst Frigyes	83	D' Ellevauxné	485
Bocskai István	87, 96	Denis Mihály	469
Bod Péter	129, 303	Deseritzky Incze	179, 180, 182
Bodoki Mihály 458; — Sámuel 458		Dési Márton 315; — Zsigmond 318, 319	
Bogárfalva	85	Desismus	315
Boldai Márton 224; — levele ...	343	Dessewffy Emil gróf	109, 350
Bónis Sámuel 104, 105; —né 236, 237		Déva vára	43, 44, 59
Borbone, Stephanus de —	20	Dézi Lajos	250, 251, 324, 466
Bornemisza Anna	341	Didonak Eneas miatt lett szomorú	
Boros Jenei Mihály	304	története	277
Borovszky Samu dr.	119	Dietrichstein Miksa	398
Borsos István	104	Diószeghy Mária	152
Bölczkei Pál	210	Discipulus I. Herolt	
Brandenburgi Kata	121, 312	Döbrentey Gábor 115, 130, 448,	
Bourbon, Étienne de —	376	479, 482, 483, 484	

	Lap
Dobó Krisztina	386, 400
Dóczi Lajos	251
Dombi János	462
Döme Károly	469
Dömötör Pál	379
Dugonics András 192; — »Etel- ká«-ja	6
Dušan szerb fejedelem	65, 66
Édes Gergely	293
Eger vára	398
Eggenberger József	484
Engelhardt Anselm	478
Enyedi István	320, 322, 463
Eötvös József báró 235, 355, 357, 359, 361, 380	
Epikus dalok	46
Erdélyi János	158, 378, 402, 427
Érsekújvári codex	246
Eszterházi Mihály, Galantai gróf	480
Eurialus és Lucretia históriája	400, 402
Fabó András	209
Faedrának szomorú története	258
Faludi Ferencz	161
Farkas Imre 348; — János	85
Fassoni Liberatus olasz piarista	191
Fáy András két kiadatlan meséje 119—120	
Fehérvári József	472
Fejér Adorján 428; — György 165, 194, 479; — Kata	85, 186
Fekete György gr., kuriai bíró 187; — János gróf generális 6, 145, 151	
Felvinczi György	121
Festetich Pál	187
Festő Szebenben	461
Ferdinánd (I.) arcsképe	117
Ferenczffy Lőrincz	206
Ferenczi János 334; — József 378, 379; — Zoltán	121—123
Flavigny Miklós	377
Fogarasi Sámuel contrascriba	307
Fogarasi Pap József	132
Folnesics	229
Földi János	118

	Lap
Földváry Antal, Bernátfalvi	480
Fray Ferencz	328
Gaal György 27, 302; — József	477
Galgóczi Miklós	348
Garázda-nemzetség	129
Gárdista-irodalom	200
Gatti József »Delectus Poetarum« cz. kiadványa.	72
Gesta Romanorum	247
Gévai Antal	107
Glosius Dániel	11, 179, 471
Gobis, Johannes	376
Goekelius Hock András	308
Gonosz asszony meséje	15—40
Görcsöni Ambrus	204, 205
Görög Demeter	161
Greguss Ágost	159, 378
Grimm testvérek meséi	25, 44
Gritti Lajos	473
Grozescu Julián	71
Guarinus	74
Gusztinyi János nyitrai püspök	187
Guzmics Izidor 473, 474, 475, 479, 480, 481, 482	
Gvadányi József	299
Gverarai Antal »Fejedelmeknek Ser- kentő Oraia ...« cz. műve	101.
Gyarmathy Sámuel »Nyelv-mester«-e	161
Gyöngyösi István	161, 449
Gyujtó Ferencz	457, 462
Gyulafi Lestár	399
Gyulai Ágost 175, 489; — Lajos gróf, ifj. 480; — Pál 353, 357, 379	
Hagymási Kristóf 398, 399; —né 388, 399	
Halász Ignác	19, 23
Haller Gábor naplója	82
Hanulik János	189
Hatos Gusztáv	386
Hegedüs István	82
Heinrich Gusztáv	229, 491
Helmecky Mihály	177
Henyei Vincze	190
Herolt János (Discipulus) 246, 247, 371	

	Lap		Lap
Hévvizi Erzsébet	480	Kállai András	84
Heyden Sebald Gyermeki beszélgetései	117	Kanizsai Pálfi János	209—211
Himmelreich pannonthalmi főapát ...	479	Kapczy Tamás	239
Hoffman bási professor	303	Kapy Sándor	385, 386
Holle-féle mythologia fordítása ...	6	Karadsič Vuk	21, 40
Horányi Elek tervezete 1—15, 168—203; — »Haza-fias magyar társaság«	1—14; 200	Karats Ferencz	119
Horatius és Verseggy 287—300, 427—452		Kármán József 173; — »Ura-niá«-ja	187
Horváth Cyrill 246, 371; — Endre 473, 480; — István 6, 180, 185, 202, 334, 471, 472; — Mihály 111, 348, 349, 350, 354		Károly (V.) arcképe	117
Hugó Károly	208	Károlyi Antal gr. 187, 195; — György gr. 480; — István 235, 314; — Sándor gróf 321; neje	320
Humboldt Sándor	73	Katona István 179; — Lajos 249, 377	
Hunfalvy János	359, 360, 362	Kazinczy Ferencz 172, 447, 449, 473, 474, 475, 476; születésének százados évfordulója 172; — neje gróf Török Sophie-folyamodványa 485—487; — Gábor 236, 239, 240, 350	
Hunyadi János	43	Keglevich László, Bazinyi gróf ...	480
Huszár Elek	480	Kemény János 99; — Jánosné 313; — József gr.	83, 84
Illei János	122	Kerecsényi Lajos	477
Illéssy János dr.	209	Kéza Simon	186
Imre Lajos	302	Kibédi András	315, 318
Iskoladramák, Protestáns —, 257—283, 403—426		Kind új-görög népköltési gyűjteménye	45, 50, 51
Izsó Miklós	251	Kisfaludy Károly	473
Jankovics Miklós, id.	772	Kiss János	161, 162, 163
Janus Pannoni 129; — »A Szeklek versenye« cz. költeménye 72—82		Klauzál Gábor	114, 235
Jászai Pál irodalmi hagyatéka 104—114, 234—242, 348—371; — Sámuel 105, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 349, 350, 354, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 365		Kollár Ádám	187
Jellachich bán	114	Kolozsvári színészet	121—123
Jeremiás szebeni festő	461	Kolozsvári István sziráki pap ...	148
Jezsuiták	469	Komáromi Ferencz	85
Jókai Mór	379	Komáromi Csipkés György	104
József nádor 108, 166, 296; — (II.) magyar király 131, 134, 161, 295, 299; reformjai Magyarországon	134	Komócsy József	380
		Koncz József	101, 228, 303, 346
		Konstantin császár	41
		Koppi Károly	195
		Korda Zsigmond	88, 91, 343, 344
		Kornis Gáspár	399
		Kossuth Lajos	114
		Kotsi Palkó János	122
		Kovachich Márton	180, 186
		Kovács Pál	476

	Lap		Lap
Kovácsnai Péter	452	Magyar közmondások az 1825-iki	
Köblös János	460	országgyűlési követekre ru-	
Kölcsey Ferencz	280, 432	házva	243—246
Kőmives Kelemené mondája 41—71		Magyar nemzeti táncz	431, 439
Könyvtár, Nagy-enyedi	459	Magyar időmértékes versek 101—104	
Könyvészeti adalék Szabó »Régi		Magyar renaissance	287
M. Könyvtára«-hoz	346—348	Magyarság II. József korában	161
Köpeczi Mihály	313	Majláth Béla	33
Kőrösi Imre	348	Majthényi András 219; — Károly 187	
Kövér Ferencz	390, 392	Makó Pál	189
Krausz Fr. S. »Sagen und Märchen		Máramaros vármegye	208
d. Südslaven« cz. műve	23	Marczibányi István 166 — János	
Kriza »Vadrózsák«	31. 71	478 — Puchói	480
Krizbai János	462	Mária Terézia 3, 131, 143, 187,	
Kreskai Imre	201	188, 190, 192, 198, 295	
Krusith Ilona 396, 397, 398,		Martinovics Ignác	143
401 — János 387, 388, 390,		Martinovics-féle összeesküvés	296
396, 398		Marusy András	205, 206
Kucsuk basa	216	Mátrai Lajos	251
Kugler Alajos	251	Mátyás Flórián	148
Kulcsár István	161	Mérei László, Kaposmérői	480
Kuncz Adolf	251	Merkens	301
Kunos Ignác	17	Mészáros Lázár 114, 235; — János	
Kunszentmiklósi ev. ref. gymna-		bárá tábornok	152, 157
sium	257	Mihály deák bibliája	115—117
Kuun Géza gr.	178	Mikes Kelemen	161
Laczkovics János	143	Mikó Imre	354
Ladiver Illés	207	Mikola László	485
Lánghy István	72, 73	Miksa király	204
László Ferencz, Bogszegi	480	Miskeni András	119
Lázár szerb feledelem	85	Mitterpacher Lajos	190
Lázár Márton 93 — Miklós	83	Molière	26
Lecoy de la Marche	376	Molnár Albert, Szenczi	250, 251
Leibniz-féle »Rationis sufficientis		Montenegro	65
principium«	191	Moór Péter	51
Letenyei István	347	Móricz Balázs, Sövényházi	386
Leyden	83	Művelődéstörténeti adatok 305,	
Lipót (I.) magyar király	129	306, 307, 313, 464, 465, 466	
Losonczy Anna	401	Muzeum, Magyar Nemzeti	166
Loewe Antal pozsonyi könyvke-		Nadányi János	304
reskedő	187	Nádudvari Péter	461
Macchiavelli »Belfagor« cz. novel-		Nagy László kézírata	121
lája	27	Nagyenyedi ref. collegiumi tanuló-	
Macskási Boldizsár 310 — Lászlóné 313		ifjuság panaszirata 304—308,	
		456; — professorok 453	

	Lap		Lap
Nákó Sándor	329	Poggius »Facetiarum liber« cz. műve	20
Nalácz István	215, 326	Politus Sándor	191
Nánási József	313, 314	Pongrácz György	321
Násónak számkivetése	416	Prágai András	101, 102, 104
Naszályi János debreczeni senior	119	Pray György	179
Négyessy László	101, 104, 290, 294	Prónay László b.	161
Nemec »Westslavische Märchen«		Protestáns iskoladramák	257—286,
cz. műve	22		403—426
Németi András	313, 314, 315	Pucz Antal	161
Nemesnépi Dániel	209	Püspöki Ferencz	190; — Péter ... 333
Nemzeti Casino	479, 483		
Névnaptartás	464, 465	Rác István	148, — Sámuel
Nunkovits György	161		11, 12,
			194, 199
Oeskey Antal	484	Ráday Gedeon	191, 187
Oláh-mondák	53—57	Rájni József, köszegi	289, 469, 471
Orczy József	326; — László báró	Rákóczy György (I.)	84, 101
104; — Lőrincz b.	3, 176,	Ratio educationis	188, 190, 191, 192
	187, 201	Récsey Viktor	485
Országgyűlési követek	1825-ben	Richter pesti festő	474, 475
	243—246	Révai Miklós	4, 5, 174, 188, 202,
Ovidius I. »Naso számkivetése.«		291, 297; — »Planum«-a	172,
Ötves Miklós	321	198, — levelei	324, 335
		Rhédei Ferencz gróf	89, 220
Paedagogiai adatok ...	305, 306, 307	Rimay János levele	206
Paintner Mihály	324—335, 469, 471	Rivulinus Ferencz	83
Pallas Nagy Lexikona ...	174	Román distichon	102
Palóczok	471; — nyelve ...	Romulus meseíró	20
	484	Rudics József, Almási	480
Pandorának históriája	270; — Pan-		
dora-mythos	374	Sachs, Hans	301
Pannonhalmi kéziratok ...	467	Sággy Sándor	297
Pántzél Pál	161, 162	Ságodi Gergely	348
Pápai Páriz Ferencz életéhez adatok		Sándorffy	386
303—324, 453—466; — ifj.		Sanyiki Krisztina	399, 400, 401
	308, 314	Sárkány Miklós	479
Papirgyártás	89	Sárközy Gáspár	207
Pauler Tivadar	189, 194, 199	Sárváry Ferencz	195
Péchy Simon	228	Sásvári Tamás	211
Példabeszéd (1664.): Az, kinek hol		Sarudy György	71
fáj, ott szokta tapogatni ...	215	Scala coeli	376
Példák könyve	246, 247	Schaffrath Lipót	190
Pethe András	229	Schaguna br. oláh érsek	55
Phaedra I. Faedra		Schedel (Toldy) Ferencz	370, 371,
Physicatanítás	305	485; — Lajos	5, 148, 198
Podmaniczky Anna bárónő	187; —	Schönwisner István	190
Sándor b.	472	Schuller Károly János	44, 52

	Lap		Lap
Sebastianovich Ferencz	189	Szentgyörgyi József 228, 329, —	
Sebesi Ferencz	85	Mondolata	228, 234
Seineanu Lázár »Basmele Române«		Szerdahelyi György	189, 194
cz. műve	25	Szeremley Barna	290
Simai Kristóf	195	»Szibinyáni Jank«	58
Sinai Miklós	118	Szigeti Gyula István	460, 462, 464
Sipos Pál	476	Szikszo	385
Skutari ... 47, 49, 50, 51, 52, 53, 70		Szilády Áron	117, 248
Somogyi András 85, 86; — Gedeon	229	Szilágyi István 33 488, 489; —	
Somsich Pál	178	Péter nagyenyedi professor 460,	
Steinville regimentje	454	462, 463, 464; — Sándor 358, 360	
Stettner Máté, Makkos-Hetyei ...	480	Szilassy József 472; — László ...	120
Stoffer József	111, 113	Szily Kálmán	124, 234
Strausz Adolf	70	Szinnyi József	175, 179
Sulzer német aesthetikus 288, 290,		Szirák (Nógrád m.)	131
428, 452		Szokolai Benjámín	119
Sylvester János	101, 115, 116	Szölyösi Gáspár	85, 86
Szabadni	386	Szépán Ferencz 91, 94, 221, 222, 337	
Szabó András 148; — József 124;		Szűts Ábrahám 120; — József ...	480
— Károly »Régi M. Könyv-		Szilvási Márton	37
tára« 104, 346—348; —			
Samu	239	Takács József, Péteri — 325, 327,	
Száki János, Szenczi	104	328, 335	
Szalárdi Ádám 85; — Ferencz 85;		Talvj szerb népköltési gyűjteménye	51, 52
— János kiadatlan levelei		Táncz, Magyar nemzeti — ...	431, 439
83—101, 211—228, 335—		Teleki család 129; — Ádám 122,	
396; — születése 83; — kül-		129, 145, 146, 480; — Ferencz	
földre menetele 83—84; —		136; — Géza 303; — István	
leveleinek jegyzéke 344—346;		157; — József 105, 106, 107,	
— Istvánné 85, 86; — Mihály	84	167, 238, 472, 479, 480, 481;	
Szalay László	475, 476, 477, 478	— Hunyadiak kora 130, 146,	
Szapáry János gróf 296, — Leopold-		147; — Lajos 122; — László	
dina	296	107, 129, 130, 154; — »Ke-	
Széchenyi Béla, gr. 251; — Fe-		gyencz«-e 130; — Mária 147,	
rencz gr. 166, 167; — István		148, 149; — Mihály 83, 84,	
gr. 114, 235, 479, 480; —		87, 88, 90, 91, 93, 95, 97, 213,	
Széchenyi-szobor leleplezése ...	251	217, 218, 227, 228, 335, 338,	
Szécsen Antal	109	339, 340, 343; — (II.) 129;	
Szeder Fábán 471, 472, 473, 474,		— Pál; 313, 314; — Polyxena	
476, 479, 481, 484, 485		156; — Sámuel 130; — Sán-	
Szegedi Dániel	211	dor 129, 303, 308, 310, 311,	
Székely Ádám 310; — Menyhért		312, 315, 317, 319, 320, 453,	
95; — Mózes	310	454, 456, 458, 461	
Széll Farkas	32, 228	Temetési beszéd	484
Szemere Bertalan	114, 234, 235	Temesvári Pelbárt	248, 371
Szenczi Kertész Ábrahám	89, 91		

	Lap		Lap
Terbócz János	348	Várad Györgyné 323; — János	85
Thaisz András	130	Varga Mihály	310, 316
Theodorescu népköltési gyűjtemé- nye	68, 69	Vásárhelyi Ferencz 458; — Mihály senior 307; — Tőke István	312
Thetis és Lieus	425	Vasas János	85
Thewrewk József, Ponori ...	475, 476	Vay Ábrahám báró 480; — Miklós báró	480
Thoroczkai Zsigmond gróf neje ...	132	Vér György	89
Thuri Mihály	83	Verseyhy Ferencz 201, 287—300, 427—452	
Thököly Imre	129, 207	Veszprémi István	118
Thurzó Elek 390; — Szaniszló ...	207	Vincze József dr.	123
Tinódi Sebestyén	450	Virág Benedek 201, 290; — Dénes	257
Tisza István	85	Virginiás István	342
Tobiás festő	461	Viszota Gyula dr.	252
Toldi monda	490, 491	Vitkovics Mihály	334
Toldy Ferencz 1, 2, 4, 115, 171, 172, 179, 193, 200, 235, 237, 238, 287, 354, 357, 358, 359; — László dr.	348	Vitriaco, Jacobus de —	20
Tompa Mihály	31	Vizaknai György	320
Tóth Ferencz 119, 209; — ifj. 211; — Kálmán 379; — Lőrincz	360, 361	Vladár-Lónyai Sarolta	349, 351
Tótfalusi István 83; — József 257, 258		Voinovich Géza	167
Török József gr.	485	Waldstein János gróf	480
Történelmi Társulat, Magyar —	350	Weber Ádám »Fejedelmi lélek« cz. műve	129
Trefort Ágost	380	Wesselényi Miklós, Hadadi báró 122, 480	
Tumpacher József	333, 334		
Tunyogi György	90, 219, 226	Zampelios népköltési gyűjteménye	45
Turnusnak Aeneas által lett szo- moru története	403	Zarándmegye	85
Tűtűnámeh	16, 26	Zemplényi Ferencz	309
Ubrik Borbála	60	Zichi János	388
Vadrózsapör	68, 71	Zlinszky Aladár	90, 301
Vandza neologismusai	229	Zola regényei	445
		Zsigmondkorabeli madár-nevek ...	125

A HORÁNYI ELEK TERVEZETE.

(Első közlemény.)

I.

»Hazafiúi magyar társaság.«

1. Egyike ez is azoknak a balsorsú »jámbor szándék«-oknak, melyeknek valóra váltása végett a múlt század folytán több ízben kinosan vajúdozott nemzetünk jobbik esze, sarkalván erre a hazai művelődést méltóbban fejleszteni sóvárgó hon-genius. Mindezek azonban többé-kevésbbé eredménytelenül epedeztek az óhajtott sikerért. De bajnokaikat így is megilleti az utókor hálás elismerése. Művelődés-történelmünknek pedig érdekében áll küzdelmeiknek aránylagos kiderítése.

Ily kegyeletes tartozás indít a fentjelzett kísérlet némi ismeretetésére. Annál késztebb pedig ez, minél időszerűbb alkalmat nyújt egyszersmind némely lényeges érdekű emlékezések fölmelegítésére.

Nem épen iménti lelet az az egy pár tanúság, melyet mint erről szólót ezuttal bemutatni szándékozom; nem is épen tudomáson kívüli az. Mert fölemlítettem már joval ezelőtt.¹ S emlegették aztán mások is, csakhoggy nem illeték szerint, sőt holmi tévesztő megjegyzésekkel is megtoldva.

Így ez, meg egyéb ok is méltán kívánhatja tőlem annak körülményesebb ismertetését, mint olyanét, mely szintén jelezhet valamelyes mozzanatot hazai művelődésünk múlt századi törekvéseiről beszélő lapjain. Úgy hiszem, viszonylagos jelentőségének illeték szerinti méltatásával beválhatik ez is némileg azok sorába, a melyeket mint efféle czélzatúakat irodalomtörténelmünk jeles mestere Toldy Ferencz 1871-ben tőle telhető alapossággal ismer-

¹ I. Révai M. élete II. 14—15. l.

tetett.¹ Kétségkívül figyelmes egybevetéssel említette volna föl ezt is, ha annak idején tudomására juthat. Hisz időrendi tekintetben ez is megelőzte, ha csak kevésbé is, a *Bessenyei-féle »jámbor szándék«* keltét.

Annál szívesebben fűzhette volna *Toldy* az érdemleg bemutatott hét kísérlethez nyolczadikul, minthogy evvel is nyomósbitva leendett érdekes tárgyalásának az az argumentuma, hogy mily hőn óhajtották nálunk is a hazafias jobb elmék a tudományos művelődésnek szervezeten összeműködés által való lendítését, nyomban a hosszú villongások csillapultával,² s mily buzgó sürögéssel iparkodtak volna ily nemes célra: »si sors non laeva fuisset.« —

Most utólag csak valamelyes pótlékként szolgálhat azok függelékeül ez a szerény adalék, s különösen az illetékes egybevetés által nyerheti olyatén jelentőségét, melynél fogva méltán fűződhetik amazok sorába, hogy a rokonnemű törekvések analog balsorsát ezzel is több tényadat érvelje.

A kellő viszonyítás végett legalább amúgy röptiben reflectálnunk kell a múlt századi fölserkenés kiválóbb mozzanataira. Sokképen készítenek erre e századvégi hasonlatos körülményeink melyeket mélyebb észlelőink jóval ezelőtt megsejtván, elég korán, intettek a száz év előtti tanulságos küzdelmek behatóbb tanulmányozására. Ma pedig már eléggé megrendítő események is kényszerítnek bennünket, hogy azokra minél komolyabban emlékezzünk.

2. Huszonöt évvel ezelőtt ülte meg a M. T. Akadémia *Toldy F.* indítványára a magyar irodalom megújulásának százados évfordulóját 1872. decz. 15-én. Főképen *Bessenyei György* emlékét elevenítette föl hármassal dicsőítéssel.³

A testőr-irodalom e jeles előharczosa érdemeinek szívesen adózott az akkoriban bátrabb lendületnek eredt nemzeti érzelem a hálás elismerés lelkesedésével. Nemcsak a Kisfaludy-társaság igyekezett ezt növelni, hódolva a költő szellemének, hanem a gyarapuló napi irodalom is többszörösen visszhangoztatá ünnepeltetését.

¹ »Az Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt« I. *Toldy F.* ö-szegyűjtött munkái VII. k.

² U. o. 355. l.

³ L. Szinnyei J. »Magyar írók« I. 1001. l. — Kiváltképen felmagasztalta korszakalkotó jelentőségét *Toldy F.* emlékbeszéde. Lásd »A magyar irodalom legújabb koráról.« (Összegyűjtött munkái Bpest. 1873. VII. k. 169—189.)

Hisz' *Bessenyei* nevéhez fűződött volt leginkább annak a korszakias tuzdulatnak emléke, mely a múlt század 8-ik évtizedében a magyar irodalomnak renaissance-szerű föléledését inaugurálta. Az ő irodalmi termékei, 1772-ben megeredve, oly gyors egymásutánban jelentek meg, hogy ez évtized végeig húszszal épvén ki, leginkább ő növelte elmeművei hódításával a magyar olvasó közönséget.

Neve hathatós ébresztőként hangzott szerte a hazában, mint valami vezéri jeladás, különösen midőn e közben az 1777-ben Bécsben közzétett »*Bessenyei György társasága*« című kötetkéje egy kis gyűjteléket adván saját úgy *Orczy*, *Barcsay* és *Báróczy* verseiből, kik mint költők legelőször itt léptek föl.¹

Nyomósbitva lőn ezzel az egyébként is széltében rebesgetett örömhír, hogy *Bessenyei* György, ki már az első kiadványát (Ágis tragoeédiáját) 1772-ben legott Mária Teréziának ajánlotta volt, azután nyomban még szint azon évben három magyar művét adta ki *Bécsben*, a következő évben pedig kettőt bocsátott közre Pozsonyban, hogy ő ezt a hathatósan serkentő magyar irodalmi tevékenységét a királyné jóváhagyásával gyakorolhatja, s magas pártfogásának örvendve, testőr létére a felség aegise alatt immár bizvást lelkesítheti társait is illetén buzgalomra, sőt más hazafiakban is bátran gerjeszthet hasonló aspiratiókat. És valóban lelkesített is odább mindegyre nyiltabban buzdítva nem csak holmi különvált írói munkásságra, hanem a magyar irodalomnak tüzetesebb művelése s lendítése végetti solidaris tevékenységre, vagyis annak sikerebb gyarapulását hazaszerte előidézendő *szervezetes társulásra is*.

Ily sürögésnek, mely az akkori szunnyatag, sőt többnyire tespedező nemzeti önérzet minél hathatósabb fölbuzdítását czélozta, legnyomósabb tanuságát érezteti az évtized végén fokozódott reménynyel megírt »*Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*«-a.

Ezt azonban oly méltatlanul zátonyra juttatták a balra fordult viszonyok, hogy írója keserűen csalódva verőfényes kilátásaiban, annak közrebocsátása gondjaival is felhagyott.²

Már csak a magyarság iránt oly mostoha évtized leteltekor

¹ J. Szinnyei J. Magyar írók. I. k. 1001—2. l.

² L. »Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék«. Bécs, 1790. Révai M. »Elől járó beszéde«. 12. l.

sikerült ezt *Révai Miklósnak* napfényre szállíthatni, hogy vele utat nyisson az ő „Planum“-ának, s hathatósabban érvelje nagy vállalkozását az 1790. nemzeti fölpezsdülés főbb tényezői előtt.

Alkalmasint tetemesb súlypontként vette *Toldy* Ferencz is *Bessenyeinek* ezt a nagy horderejű czélzatát, midőn érdemeinek oly jelentős megünnepeletetését eszközölte s ezt emlékbeszédével kiválóan dicsőítette.

3. Szívesen említem föl itt alkalmilag, hogy irodalomtörténetünknek e kitűnően avatott buvára eme szakbeli jeles alkotásait élte alkonyán azzal igyekezett tetézni, hogy különösen hálás kegyelettel ujitotta fel azon bajnokok emlékét, kik irodalmunk sikeresebb művelése végett már az előbbi időben, de kiváltképen a múlt században a tudományos társaság eszméjének valósíthatásán tűnődtek, sőt annak létrehozásáért bátrabb kísérletekre is vállalkoztak.¹

Ily nemes gondjainak egyik becses eredménye, melyet 1871. jan. 23. olvasott fel a m. t. akadémia I. osztályában: »*Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt*«.²

Tanulságosan vázolja ebben azokat a jámbor óhajtasokat s némely részben ilyesek megvalósítására is fölbátorodott igyekvéseket, melyek kevéssel a szatmári békekötés után már mind sovárabban lelkendeztek arra, hogy a nemzeti művelődés előmozdítását valahogy szervezendő társas munkásság kifejtése által eszközölhessék.

Számos történeti adatokból tudható, mennyire biztónak látszott ilyesmire különösen a nagynevű királynőnek a közművelődést elősegíteni óhajtó s nemzetünk iránt is jóindulattal viseltető kegyessége. Elég világosan kitetszik ez Toldynak ama tartalmas értekezéséből is, melyben *hét* ilyen többé kevésbé sikertelen jámbor szándéknak adja lehetőleg megvilágított ismertetését.

Annyival megkapóbb érdekű volt előttem azonnal eme jeles értekezés tartalma, minthogy akkori tanulmányaim is, kiváltképen a múlt századi tanügy s irodalom történetének behatóbb megismerése felé irányultak s különösen azok tudományos tevékenységének részletesebb kinyomozását czélozták, kik kisebb-nagyobb mérvű

¹ Köztudomásu, hogy elévülhetetlen becsű irodalmi munkássága épen a »nagy Révai« életének megírása közben szakadt meg, melyet közsajnálattunkra e se m fejezhetett; hisz csak alig ifjú korának némi körvonalazását adhatta.

² I. Toldy F. Összegyűjtött munkái. Bpest, 1873. VII. k. 354—394. I.

igyekekvést fejtettek ki a szellemi erőknék szövetkeztetése s hathatósabb irányítása végett.

4. Tüzetesebb érdeklődéssel kutatám ezért a többi között *Horányi* Elek és *Révai* Miklós ily célzatú buzgalmának tanúságait saját feladatom javára is, meg mivel irodalmunk s nemzeti művelődésünk újabb lendülete már mindegyre fokozódó mérvben követelte ezek kimerítőbb ismertetését. Az erősen neki hevült történelmi buvárkodás főképen a művelődés-történelem felé fordulván, ennek nagyobb tényezőit s mozzanatait első sorban kívánta teljesebben megvilágosítani. Izgalmas fürkészés indult meg széltében, hathatósan serkentve az élénken sürgölődő történelmi társulat által. Gyakoriak valának a kölcsönös tudatkozások.

Toldy Ferencz a *Révai* életének pragmaticusabb kiderítéséhez fogván szintén tudatta velem azt az óhajását, vajha némely mindaddig előtte is homályos viszonylatainak s körülményeinek megvilágítására lehetőleg biztos adatokat nyerhetne, egyelőre legalább a szerzetben töltött éveiről.¹

Készséges nyomozásom azonban több rendbeli bajos akadály miatt nem oly gyorsan eredményezhetett tetemesebb sikert, mint ahogy az legott kívánatos vala.

Főladatom érdekében is, meg több rendbeli kérdezősködések miatt, hő óhajtasom tárgya volt *Horányi* kiadatlan kéziratait feltalálhatni, főképen a tanintézetekről szólókat. Mert, amint *Schedius* Lajos az életrajzához csatolt jegyzékben említi,² hátrahagyott kéziratok között volt ez a munkája is: »*Historia Academiae et Gymnasiorum Hungariae*, olim sub regibus Hungariae et sub Turcica potestate, modo sub Austriacis Regibus florentium«.

Becsés tartalmúnak hittem pedig ezt azok szerint, amik *Horányi* kiadott műveiben több helyütt nyomósan bizonyítják, mennyire gondosan kutatgatta ő a hazai oktatástígy történetére vonatkozó adatokat. Meg némely kézirati töredékeiből s levelezéseiből is eléggé kitetszik ily irányú nyomozgatása. Hisz munkásságának mintegy sarkalatos célzata főképen erre irányult.

¹ Hogy *Révai*-nak azutáni viszonyairól is több téves vélemény került forgalomba, látható azoknak megokolt bővebb tárgyalásából, melyet sajtászerűen azon részről fitymálgattak »terjengős«-nek, a melyen a terjengősségre készített téves adatokat kritikátlanul használva még odább is érvényesíteni igyekeztek. Erről talán lesz alkalmunk valahol körülményesebben is szólhatni a szükséges eligazodás érdekében.

² I. *Horányi* »Scriptores Scholarum Piarum« II. pag. XXIV.

Mennyivel inkább kell tehát fájlalnom, hogy ez a nagy jelentőségű kézírata még máig sem került elő. Most pedig annak felkutatását a könyvtár két ízben történt áthelyeztetése miatti rendbontás még inkább megnehezíti, sőt úgy látszik, huzamos időre lehetetlenné teszi.

Több jel arra mutat, hogy a derék Horányi elhunytá után jóval keresettebbek voltak kiadatlan írományai, mint a kiadottak. Mert, amint némely itt-ott szórványosan előforduló jegyzetkékből sejtethető, a költségesen nyomtatott, eléggé vaskos kötetek bizony csak vékonyan jövedelmezhettek. Kedvezőbb eredményt csak is egy-két tankönyve éreztetett, kiváltképen a Holle-féle mythologia fordítása, meg a »szent koronáról« alkalmilag mintegy hevenyészve írott műve.

Ezt is csak az alkalmosság tehetné rövid időre némileg kapósabbá, t. i. az 1790-iki nemzeties fölpezs ültés lázas napjaiban, szintúgy mint *Dugonics* »Etelkáját«. Ám de a jutalmazás akkor sem volt oly bőkezű, mint ahogy némelyek rebesgették.¹ Hiteles tanuságok nagyon alábbszállítják azokat a nagyított híreket, melyeket az akkori túláradó lelkesedés bocsátott szárnyra. —

Sajnálандó károsodás érte egyebek közt a »*Nova Memoria*« folytatásához összegyűlt készleteit is. Pedig bizonyára dús apparatussal kellett ehhez már akkor birnia, midőn ennek I. kötetét kiadta, a folytatással pedig a részvéthiány s egyéb okok miatt kénytelen volt csakhamar föl hagyni.

Hogy minő ádáz körülmények hárultak akkoron közéletünknek majd minden szellemi s anyagi jobb törekvéseire, eléggé sejtethető azokból a nyomban bekövetkezett súlyos viszontagságokból, melyeket *Révai* Miklós élete IV. kötetében részletekre is kiereszkedve elég bőven, de mégsem eléggé kimerítően tárgyaltam.

Olyan zord időben a »*Memoria Hungarorum*« fölélesztésével, bármennyire hevült buzgalmanak háttérbe kellett szorulnia.

¹ Szinnyei a »Magyar írók« IV. 1071. l. idézi Horvát István jegyzeteiből, hogy »a követ uraktól nyomtatványaiért számtalan aranyakat nyert ajándékul, a legpompásabb asztaloknál nyilván megvendégettetett, s egészségeért a vígyülekezetekben, kiváltképen az akkori Fekete gróf generalisnál, több ízben poharak üresítettek«.

Ez utóbbi megtisztelésből ugyan more patrio eléggé kijuthatott neki is, de az aranyokból nem éppen számtalan mennyiséget nyert, sőt inkább elég könnyen megszámlálható; a lelkes felköszöntéseket pedig kevéssel utóbb busásan meg kellett keserülnie törvényszerű (legitim) meggyőződésének nyílt kifejezése miatt.

De még inkább tartózkodnia kellett ama régi óhajtasának megvalósításától, amelylyel már két évtizeddel azelőtt iparkodott volt létesíteni valamely tágabb körű tudományos szövetkezetet a hazai közművelődés lendítése végett, főleg pedig a történelmi kutatás érdekében.

Bús idők nehezültek akkor ismét a hazafias czélzatokra. Gyanúba ejtettek a jobb szándékok is. Félreértés és balra értelmezés támadt nem egy üdvös törekvés ellen.

A bátor *Horányinak* egy és más lelkesebb hazafiúi nyilatkozatai is szigorú beszámítás alá vétettek, úgy hogy szinte bajos volt őt kimenteniök a jobb lelkeknek némely alaptalan vádak alól.

Ily nyomasztó viszonyok között irodalmi foglalkozását inkább korlátozni kénytelenült a tágabb körű szellemi közlekedéstől. S még odább is élte fogytaig hiába számított arra, hogy jobb idők beálltával majd a »*Nova Memoria*«-hoz gyűjtött anyagát kiadás által értékesíthesse. Útját állta egyebek közt a csekélyre leapadt részvét is.

Nagyon sajnálható, hogy a mindinkább elsiváruult időszak folytán utóbb kézirati hagyatékai annyira elkallódtak, hogy belőlük már csak gyér foszlányok vagy némely töredékes följegyzések lelhetők elvegyítve egyéb elegyes tárgyú s többnyire kevésbbé értékes iratokkal. — —

5. Ilyenek között került elő kutatásaim folytán (1878. aug. 5-én) az a három érdekös iromány, melyeket ezennel teljes szövegük szerint mutatok be.¹

Egyikök a *Horányi* tervezte »*Hazafiúi magyar társaság törvényeit* (szabályzatát) tartalmazza; másikök ugyanazokat latinul ily cím alatt: »*Statuta societatis patriae Hungaricae et Transylvanicae*«; a harmadik pedig a felsőbb jóváhagyás végett fölterjesztendő *kérelmezés fogalmazványát*. Ezek ketteje nyomban itt következik:

II.

A) A Hazafiúi Magyar Társaságnak Törvényei.

1-ször. Minekutánna Valaki a Társaságnak tagjává választatik, kötelességének ismérje azon Társaság tagjait a lehetőségig, becsülletekbe, szerencséjébe védelmezni.

2-szor. A Társaságnak tagjai, ki ki maga tudománya szerint

¹ A kéziratok alaki minőségéről s hitelességéről szóló jegyzetek a szabályzati pontok után következnek.

köteleztetnek minden esztendőbe, akár egy, akár más tudománybul megmutatni, hogy valamibe Hazájoknak, és az emberségnek szolgálattýára voltak.

3-szor. Világ tudományba, Szent tudományba, Test tudományba, Mértudományba, Magyar nyelvbe különösen, Világ krónikáiba, Vers szerzésbe, ha ki magát nevezetesíti, a Társaságba felvétetik. Ezekhez járul a világi Törvény-tudomány, és Erköltsi okosság.

4-szer. Erköltsébe romlott ember, irigy, veszekedő, goromba, vagy tsufoló elméjű akármily nagy talentummal birjon is, soha a Társaságnak tagjává nem lehet. Ugy ha bulya (buja), motskos beszédű, mértékletlen, szószátyár, pletykázó, vallás motskoló és magát Fejedelem, vagy Haza nagyai ellen szegező, mi írással, beszéddel sem engedtetik.

5-ször. Mindenféle Hitbül, Szerzetbül vétetnek fel a Társaságba Tagok, kiknek tsak tudományaik és tiszta erköltsaik, de kiváltképpen Szép Magyarságuk fognak tekintetni.

6-szor. Soha a Társaságnak egy Tagja is a Társaság hire, és helybe hagyása nélkül semmi Tudományban munkát ki nem adhat.

7-szer. Mindenféle Európai nyelven lehet a Társaság Tagjainak dolgozni; de leg-főbb és *leg-első érdem lesz a Magyarság*; mivel ezen Társaság úgy is leg-inkább az anyanyelv segedelmére, és a *Nemzet s Haza ditsősségére alkottatik*.

8-szor. Ezen egész Magyar Társaság, Tagjává tétetik az Európai Nagy Tudós Társaságnak, mely már egész világra ki terjedett, 's fő Gyülekezeteit Hessen-Homburgban azon Haza Fejedelme alatt tartya, ki annak feje.

9-szer. Mivel külömb-külobmféle hitbül való Tagok lesznek a Társaságban, megjegyeztetik, hogy ha valamelyik közülök, különös valásának részére a szent tudományba ellenkezést ír, tehát írásába semmi illetlen, gyalázatos, vagy embertelen mondás ne helyhezttessen. Tsak józan okokat, nagy emberséggel; de boszszúságot ne írjon, mert írása el nyomattatik. Minden keresztényi hitbe vannak sok böltsek, nagy Rendek, népek, uralkodók, kiket egy különös Polgárnak valamely Hazában motsokkal, gyalázattal illetni kárhozatos, és nevettséges esztelenség; mivel e tselekedet tsak azt szüli, hogy a másoktól vissza tsufoltasson, mely szerint köztünk ez által nem az igaz emberséget, tudományt, hanem a költsönöző tsufolódást, szitkot, haragot, gyölölséget, üldözést, veszekedést, átkot nevelnénk, melly alatonyságokkal, 's utállatra méltó dühösséggel Istennek, Természetnek, Emberi Nemünknek gyalázattyára lennénk.

10-szer. A kiben Isténéhez, Királyaéhoz, Nemzetéhez, Anya-nyelvéhez mint magyar, buzgóság nem találtatik, fel nem vétetik.

11-szer. Négy féle Tagjai lesznek a Társaságnak: *Védelmeszők, Belső, és Külső Tagok*, végre Tanítványok.

A védelmeszők nem köteleztetnek munkára, tsak nagy tekintetőkkel, s tehetségökkel való segedelemre. Széket ítéletbe nem ülnek, hacsak magokat belső tagokká is nem teszik (melyre tudomány kívántatik).

A belső tagok széket ülnek és mind olyanok, kik nyomtatás alá dicséretesen dolgozhatnak. Ő nékik vagyon egyedül voxok a kiadandó

munkáknak helybe hagyásokra, vagy elnyomásokra. (Belső taggá tehát lehetetlen valakinek lenni, ha nem könyvíró, az az nem auctor.)

Külső tagon értetnek azok, kik nem írók ugyan, de tanult, okos férfiak, tiszta magyarok. Ezek nem fognak vizsgálásokba széket ülni, sem ott nyilván az írásokra voxolni; de különösen gyűlésen, vagy ülésen kívül lehet értelmökkel, — de kell is élni.

(Tanítványoknak vétetnek fel ismeretes józan indulatú, nemes tulajdonságú, szép elméjű ifjak. Ezeknek szabad lesz az ülésekben meg jelenni, mikor a munkák fognak vizsgáltatni.)

Végeztetett, hogy esztendőben egyszer, kétszer, közönséges gyűlés tétetik, hova a külsők, idegenek bé mehetnek.

12-szer. A Társaságnak legyen Belső Tagjai közt *Feje: Praesese*.

13-szor. Az üléseket ő fogja időkrül időkre határozni.

14-szer. Lészen a *Tnak* két Örökös Titkossa, *Secretáriussa*. Egyik neveztetik *Fő Titkos*, másik egy általlyán fogva tsak *Titkos*. Valaki írást, vagy munkát kíván a *Tnak* megküldeni, akár annak Tagjává lenni, a Fő Titkosnak köteles irni, akár hol légyen Magyar és Erdély Országban, ki a dolgot közönséges ülésbe fogja fel venni, jelenteni, hol meg fog a cselekedet és felelet határoztatni. Ezentúl fog felelni a Fő Titkos a meg kívántató helyre.

(*Utólagos marginalis jegyzet:*) A munkát a mitsodás a Tagoknak a Titkos megküldi.

15-ször. (*Utólagos marginalis jegyzet e ponthoz:*) Meghatároztatott, hogy a könyv-ház a *Paulinus* atyáknál lesz.

16-szor. Lészen a Tságnak egy Jegyzője, ki a végezéseket, Munkák neveit Emlékezet-könyvbe veszi, feljegyzi s könyvházba teszi.

17-szer. A Magyar Hazafiúi Társaságnak minden titka Igaz Jobb, ágyi hivségbül, Mély Tudományokból, Szép Magyarságbul, örökös Hazafiúi hivségbül, Emberségbül, Szorgalmatosságbul, Józan, tiszta erköltsökbül, Szeléd Magaviseletbül, Mértékletességbül, Vallás tiszteletibül, Emberi Szeretetbül, Tanulásbül, Írásbül, Nyelvek tudásából, Békesség szerzésbül fog állani.

18-szor. A Belső Tagok mikor széket ülnek nem fogják egymást urazni, kendezni; atyafiaknak, barátoknak fogják magokat közöttök nevezni.

19-szer. Semmi nemü dolga a Tságnak titokba nem lehet. Valamit tsínál, mind világ elibe nyomtatásba kell néki jönni. Tudjuk ugy is, hogy a titkok tsak ott szoktak tartatni, hol az emberi értelem; nem láthat mivel pedig ezen Társaságnak Látás a tzélja, a titok Tárgya nem lehet.

20-szor. A Tságnak Jegye leszen: A déli tiszta időbe fénylő nap, melynek sugárai közt felfelé egy Sas reptibe rajzoltatik; alatt egy kis domb formán Bagoly fog ülni. A Nap igazságot, a Sas tudományt, a Bagoly gondolkodást, magánosságot fognak jelenteni. A Petséten körül e lesz írva: *Istennek, Királynak, Hazának.*¹ Valamely könyv a Társaságtól

¹ Sigillum Societatis Patriae Hung. Transilv. Deo, Regi et Patriae.

jön ki, ezen jegy fejére lesz nyomva. A Petsét az örökös Titkosnál fog lenni.

21-szer. Mikor Magyar írások, Munkák olvastatnak, mit vagy a Jegyző, vagy a Titkos fognak változva el követni, tehát legelső szót a kifogásokba mindenkor a Fő titkosnak kell tenni a Magyarság iránt, dolog iránt is. Ha pedig hiba olvastatik, és ő halgat, mindenik Tagnak szabad jegyzést tenni. Ha a Fő Titkos kifogása hibás, vagy nem éppen elég szoros, a tagok szabadon végezhetnek és vetélkedhetnek ellene. Külömben ítéletei megmaradnak.

23-szor. A bé fogadás módja és rendi következőképpen fog megessni.

Az új tag gyűlésbe fog megjelenni, minek utánna megvizsgáltatott tulajdonságaiban és fel vétetett. Ekkor a Fő Titkos a Törvényeket előtte fel olvassa, melyekre ő így köteles felelni:

»Fogadást tészek a Mennynek, és Földnek Szentségeire, hogy a Magyar Hazafiui Társaságnak rendelkezéit törvényeimnek fogom ismerni, Engedelemmel, Szeretettel viseltetvén azok iránt. Ha pedig ellenek szegzem magamat, megegyezem benne, hogy betsülletes Emberek Társaságára Érdemetlen légyek, és e Tudós gyülekezet által, nyilván mindenkinek tudtára, mint gyalázatos haszontalan személy el tsapattassam.

24-szer. A Védelmezők, és külső Tagok semmi nemű fogadásra a magok betsülletén kívül nem köteleztetnek; A fogadás, csak a Belső Tagokat (és Tanítványokat) illeti.

25-ször. Fő Titkos, és Jegyző nélkül ülés nem tartathatik.

26-szor. Belső Tag 24 felül nem mehet.

27-szer. Ha hat belső Tagnál kevesebb ül össze a Társaság részirül, annak nevébe törvényes végezést, határozást semmirül nem tehet; hanem dolgozhatik; de ítéletet nem hozhat.

28-szor. Az ülések *Pesten* vagy *Budán* tartathatnak csak.

29-szer. (Mivel a Mgos Generalis *Beleznai* Miklós ur, a Társaságnak Nyomtatásra Pénzt ajánlott, és úgy is a könyvek el árulásából a jön bé; tehát a Társaság gazdasága e részben a két Titkos, és a Jegyző kezén fog forogni, kik eszterdönként ülésben fognak dolgukról számot adni.

30-szor. Mivel a Fő Titkosnak legtöbb és legterheesebb dolga s költsége vagyon; a levelek váltására közönséges gazdaságból költ.

És engedtesen meg néki az is, hogy a mely munkákat maga tsinál, azok el adattatván, árok adasson néki magának jutalomul. A mely könyvekbe a Társaság Tagjaival együtt dolgozik azok a Társaság jövedelmére tartoznak.)

31-szer. Akár ki meg küldetheti irását a Tnak ha nem Tagja is, mely irás ki nyomtattatik, és keleti lévén a Nemzetnél, az írónak a mitsodás nagyságu lesz könyve tisztességes ajándék küldetik.

32-szer. A Fő Titkosnak minden írást, melyet kezéhez küldenek, meg kell olvasni magába, minek előtte azt közönséges ülésbe fel olvasná, hogy már akkor tudhasson felölle jelentést tenni. Ha (úgy) találja, hogy az irás igazíthatatlan, vagy ellenkezések vannak benne, hogy haszontalan

olvasásával a tanácsot ne fárassza, jegyezze ki belőle a hibás részeket; s azokat olvassa csak, hogy a munka tsekélysege, igazíthatatlansága, dologba, Magyarországra azonnal kitetszvé, a honnan jött, betsüllettel vissza küldessen, hova a kitett hibák is meg adassanak.

33 szor. Tanácsba végeztessen el, hogy a Tagok erejek szerint, mitsoda munkákba dolgozzanak.

1779. Pünkösöd havának 10-dik napján mindezen törvények fel olvastatván helybe hagyattak.

Bessenyei
Anyos mp.

Dr. Glosius m. p.
Samuel Rác m. p.
Horányi Elek m. p.

Kellőbb eligazodás végett ide jegyzek holmit e két irat alaki minőségéről:

Ugyanis mind egyikök azon egy fajta papiron van írva ívrét alakban. A *folymodványt* és a Statutumokat mint tulajdon fogalmazványait kétség-telen bizonyossággal Horányi Elek sajátkezűleg írta: a »*társaság törvényeit*« pedig, úgy látszik, Ányos hevenyészve fordította Horányinak »*Statuta patriae Hungaricae et Transilvanicae Societatis*« című szövegéből.¹ Mint-hogy ez szertelen sietséggel van írva, némileg különbözik Ányosnak a Nemz. Muzeumban látható kézírásától, mégis leginkább ahhoz hasonlít. A kevés különbözést megokolhatja az is, hogy »*Elmélkedéseit*« 4 évvel utóbb írván, ez időközben tollvonásait módosíthatta. Elhamarkodásának tudható be a nyelvezet pongyolasága, valamint a helyesírás következet-lensége is. Egyébként is Ányos szabálytalan orthographiáját említettem már az 1888-ban kiadtam »*egyházi beszéde*« elé írt előszóban.

Főlemlítendő különösen még az, hogy a 33. pont után következő datumot ugyanazon kéz írta, de fakóbb tintával, a minővel az alájegyzett nevek is írvák, s ezek közt kétszer is látható Ányos neve, előbb nyomban a datum után így:

Bessenyei Titkos.
Ányós Titkos.

De ez át van húzva; aztán pedig a dr. Glosius, Samuel Rác és Horányi Elek nevei után jóval alább így:

Bessenyei.
Ányos mp.

Mindkét esetben azonos tollvonásokkal írt neve egyező a szabályzat kéziratával. S ez a manu propria-val nyomósított aláírása bizony-ságát adja a fentebbi állításnak, s arra mutat, hogy Ányos titkárként működött ez ügyben, de mint fiatal és még egyetemi tanuló, noha már philosophiae doctor, mégis inkább csak helyettese a tekintélyes nevű Bessenyeinek, kinek nevét mp. nélkül szintén ő jegyezte alá.

A névaláírások a datum után ily rendben következnek:

¹ Ennek közlése nyomos oknál fogva a II. közleményhez csatolva fog megjelenni.

1779. Pünkösöd havának 10-dik napján mind ezen törvények felolvasztatván helybe hagyattak.

Dr. Glosius mp.
Samuel Rác mpria.
Horányi Elek mp.
Bessenyei Ányos mp.

Ugyanazon fakó tintával, melylyel az aláírások történtek, tétettek a felolvasáskor egyes módosítások a szerkezetben. És pedig az itt zárjel közé vett sorok keresztül húzván, úgy mint némely egyes sorok, de különösen a 29. és 30. pont egészen.

Hogy Bessenyei ezen az alakító gyűlésen nem volt jelen, onnét látható, hogy neve mp. nélkül van aláírva Ányos kezével, ki ezt csak is bele egyezésével tehette. A társaság bizonyára szükségesnek érezte azt, hogy a hírneves irodalmi bajnok neve ott tündököljön, annak bizonyosságul, hogy a magyarságra nézve, melyre, mint a szabályzat 7. pontjában vallja, kiváló súlyt helyez, egyetért a Bessenyei György indította hazafias törekvéssel.

B)

*A felségi jóváhagyást kérelmező fölirat fogalmazványa ez:*¹

Si ullo unquam tempore nobis Hungaris opportuna illuxit occasio publicae pacis ac tranquillitatis fructus noscendi ac decerpendi, quibus singulari Dei numine, potentia et beneficio cumulamur, haec nostra profecto aetas censenda erit, qua Mariam Theresiam ad communem populorum sibi subiectorum felicitatem Orbi non tam datam, quam donatam gratulamur. Suavissimum hunc laetitiae, voluptatisque sensum coniungamus cum vivida carae Patriae memoria. Suspiciamus Patrum nostrorum vestigia, et sparsos summa pietate legamus cineres, ossa, effusumque sanguinem, fortitudinis testes, quibus patrio solo laeta exordia, progressiones et magna enata sunt ornamenta.

Erimusne tanta vecordia et tam ingrata mente, ut a prisca Patrum virtute degeneres aquilae fetus nec doctrinae praesidio, nec insigni liberalium artium cultura inter mortuam ac fere consepultam Maiorum nostrorum gloriam ab oblivione ad lucem, et ab inferis ad vitam revocemus? Soline in Europae universae conspectu rerum ignari vitam obscuram trahemus, et in ipsa Hungaria Hungari peregrinabimur, atque ad hominum umbras accedemus, viresque ingenii, opesque naturae a Superis liberaliter nobis concessas ignorabimus? contemnemus? ac per summum nefas negligemus? Nonne veteri temporum memoria totum orbem late adeo pervagata est bellicae fortitudinis ac indefessi roboris fama, ut nos tamquam Martis progeniem suspicerent ac venerarentur? Et iam modo negabit nobis mansveta Pallas, quas nobis liberaliter armata concessit lauros, pacis olivam? Adeone novercam naturam adeptos nos existimemus, ut dissipata densa caligine, pulsisque ignorantiae tenebris proxime ad solem sapientiae, et scientiarum sedem adspirare nequeamus? Haud quaquam

¹ E szöveg Horányi sajátkezű írása kezdetétől végig. S habár csak fogalmazvány, csupán négy szó van benne áthuzással törlesztve, egyébként könnyen olvasható egyenletes írás. Czim nincs rajta.

eiusmodi expostulationibus personabit Hungaria. His enim querelis dudum finem imposuit Augustae Dominae nostrae divina virtus, providentia et liberalitas, quando Budam Regni Hungarici celeberrimam urbem sapientiae sedem, et illas aedes, quae coronatis verticibus hospitium praeberunt, scientiarum sedem esse voluit, statuit, ac confirmavit, in quibus iuventus ad verum nobilitatis decus augendum et stabiliendum Religione, ac orbiculata doctrinarum serie, quam Graeci *ἐγκυκλοπαιδείαν* vocant, ab idoneis Praeceptoribus erudiretur.

Augusta Domina! Si superiore aetate inflicta vulnera in memoriam revocemus, Te iure optimo, quod feliciter contracta induerint cicatrices, nostrum decus ac praesidium, tenerrimoque pietatis sensu Matrem ostendere et compellare debemus. Tanta enim est beneficiorum magnitudo, ut, quamdiu Hungaris sua stabit incolumitas, nulla unquam futura sit aetas, quae de illius praestantia et laudibus conticescat. Atque inprimis singularis in gentem Hungaricam propensio et amor ita nos excitat, inpellitque, ut quovis aere perennius grati et devinctissimi animi erigere ardeamus monumentum. Accedit ad hanc inusitatam benevolentiam tuam cum maiestate coniunctam, summa ac prope divina de omni humano genere bene mereri velle, virtus atque indoles, qua Regni Hungarici coronae amplissimum decus adtulisti, eiusque cives ita devinxisti, ut nihil sit tam arduum, tam inpervium, tam molestum, quod maxima animi alacritate tui gratia non suscipiamus, ambabus ulnis amplectamur, et in sucum, sanguinemque convertamus.

Causa praeclari moliminis nata est ex litteraria, quae apud Hungarum laetis efflorescit incrementis, societate, cuius vestigiis insistentes in patria similem excitare, et coniunctis cum illa viribus ad communem utilitatem patria ingenia excolere, perpetuoque foedere coniungere satagimus. Tenuia quidem conatuum nostrorum initia videbis Augusta Domina, ob quae verecundaremur, nisi Te sapientia illa praeditam fore sciremus, qua omnium magnarum rerum augusta exordia fuisse didicisti. Tenuis ergo conabimur grandia, nam ex parvulo, atque exili semine arbores proceras, fructus nobilissimos prodeuntes cernimus ac degustamus:

Sic quoque, Augusta Domina, Tuo numine ac Praesidio firmati novis viribus acceptis summas difficultates conabimur vincere ac superare, deque ignorantia spolia reportare, in cuius arena Tibi a gratis Civibus ad memoriam temporum sempiternam luculenta statuatur columna, quae immortales tuas commendatura virtutes hanc fronte sua praeferat inscriptionem:

MARIAE THERESIAE PATRIAE FELICITATI ATQUE ORNAMENTO.

Nec aliud exantlati laboris praemium postulamus, quam Matrem favorem, ac potens patrocinium, cum non alia de causa hos susceperimus, quam Regi serviendi, Patriae ornandae, et communi hominum felicitati provehendae studio.

Desinat iam tandem Europa ob negligentiam plenas querelarum voces fundere, et ignorantiae probrum obicere. Annalium quoque conditores obmutescant, neque nos agrestes, feros, a mansueta musarum cul-

tura alienos, immo nostri oblivione ac barbarie obsitos animos audeant compellare. Tumulata inter illaetabiles rerum nostrarum conversiones temporumque vicissitudines parta multo cruore gloria, ut tandem ab interitu vindicetur, et in lucem proferatur, Manes Patrum nostrorum exsangves hortantur, clamant, ingeminant

Eritne ita saxeus quispiam, omnisque patrii amoris expertus civis, qui horum suspiriis, flebilibus lamentis, ac gemitibus non commoveatur ac illacrimetur? Defixi igitur in admirabili virtutum immortalium Tuarum splendore, quibus vitae Tuae stadium tamquam totidem erectis colossis exornatum decurris, feliciter novis adsumtis viribus, summa animorum contentione ad susceptum studiorum genus convolemus. Etenim nostrae societatis conatus omnes eo referuntur, ut *elegantiores litteras, mechanicas artes et opificia et agrorum culturam* promoveat, et ad summum florem evehat. Nec minus in eo versabitur ipsius industria, ut *cultiorum linguarum cognitione sibi parta*, opes, quibus natura ipsam beavit, Europae exhibeat, atque in sui rapiat admirationem, atque amorem.

Quod, ut eo felicius peragatur, *veros Patriae cives perpetuo atque indissolubili vinculo*, et communi animorum studio *coniunctos*, alet, in sinu fovebit, summis laudibus celebrabit. Hac de causa oramus, atque obtestamur te Augusta Domina, velis ac digneris ad cumulum summorum beneficiorum in nos collatorum, illud adicere, ut nos per Cancellarium Aulae Tuae Comitem Franciscum Eszterházy verbo, de Tuo *favore* ac clemente *patrocinio* securos esse iubeas, qui nos litteris ad Baronem Laurentium Orczy supremum Comitem Abaújvárlensem delectum communibus suffragiis praesidem exarandis, de *consensu, clementia* ac *protectione* Regia reddat certiores, quas dum summa sollicitudine et maximo gaudio legere ardemus, emorimur.

Augusti Nominis Tui

Devotissimi Clientes

Societatis Patriae Hungara Membra.

Recitata Calendis Maii MDCCLXXV (sic!)

In Bibliotheca PP. Paulinorum.

Megjegyzendő, hogy a legelső két sort, mely a datumot és a szöveg felolvasásának helyét jelzi, Horányi jóval későbbben írta az előbbinél feketébb tintával s már nehezkesebb vonásokkal. Az évszám utolsó jegyének alsó fele le van kopva s így némileg kételyt is támaszthat, de biztosabban vehető megcsonkult X-nek mint V-nek. S így inkább 1780-at jelez mint 1775-öt.

Azonban minthogy ez a datum csak is a felolvasás idejét jelzi, a szöveg fogalmazványának kelte jóval előbbinek látszik.

CSAPLÁR BENEDEK.

A GONOSZ ASSZONY MESÉJE ÉS ARANY JÓKA ÖRDÖGE.

A zsémbes Judit asszonynak és szegény Jóka bátyának története, mely Arany elbeszélésében annyira a magyar népet, a magyar népmese világába látszik vezetni bennünket, voltaképp egy majd kétezeréves történet, hazája a mesék őshazája: India és tárgya szinte minden ázsiai és európai népnél tömérdek változatban feltalálható. Amaz ős mesemotívumokhoz tartozik, a melyek közkincsévé lettek az emberiségnek. Benfey Tódor, a göttingai egyetem nagyírú szanszkrit-búvára állította össze Pancsatantrájának első kötetében annak egy elbeszéléséből (V. 12.) kiindulva ama változatokat, melyek a magyar mesének is régebbi rokonaiul tekinthetők. Ezek a tőlünk itt első ízben említettekkel együtt mind a Çukasaptati (A papagáj meséi) című ind mesegyűjtemény 45. és 46. éjszakájának következő elbeszélésére vihetők vissza:

»Vatsamân városában élt egy tudós, de szegény bramin, Keçava volt a neve. Felesége Karagarâ (a. m. méreg) olyan gonosz asszony volt, hogy még az a démon is, a ki udvarukban egy fa tetején lakott, a pusztába menekült előle. Maga a bramin se birta neje gonoszságát tovább tűrni és szintén kibújdósott. A mint a pusztán mendegélt, meglátta a démon és így szólt hozzá: »Én ma meghálálom vendégbarátságodat.« A bramán megijedt. »Ne félj,« szólt a démon; »én azelőtt a te udvarodban laktam egy fa tetején, de Karagarától való félelmemben ide menekültem, hanem mivel olyan sokáig jó házigazdám voltál, meg akarom jutalmazni szívességedet. Eredj innen Mrigavati városába, Madana ott a király. Én majd belebújok az ő lányába, Mrigalocsanába és nem hagyom magamat kiüzetni semmiféle varázsszertől csak egyesegyedül, ha te odajössz, a te tekintetedtől.« Ezzel a démon eltűnt és belebújt a királykisasszonyba. A bramán pedig elment Mrigavati városába és jelentkezett a királyi palotában. Megpróbált mindent, a mit a varázslók szoktak, rá is olvasott a démonra, de az csak nem akart kimenni a királykisasszonyból. A bramán látva, hogy sehogysem akar kikotródni, rárivall: »Karagara nevére! búj ki!« »Megyek már, megyek!« felelt a démon s elkotródott. A király pedig a bramánnak adta fele birodalmát és leánya kezét.

Ezután a démon Kaunavati városába ment s ott belebújt a királyneába, a ki nem volt más mint Madana nagynénje, névszerint Szulocsana. A démon úgy megkinozta szegényt, hogy egész csontvázzá soványodott.

Satrughna király elküldött hát Madana királyhoz és kérte, hogy bocsássa el hozzá varázslóját, Kečavát. Ez meg is jelent az elbűvölt királyné előtt. Mikor a démon megpillantotta, hangosan fenyegette: »Nem elég, hogy egyszer teljesítettem kívánságodat! Vigyázz magadra, mert pórul jársz!« A bramán ezt hallva rögtön megértette, hogy ugyanazzal a démonnal van dolga. Oda lépett hát a királynéhez és fülébe súgta: »Mindjárt itt lesz Karagara; csak azért jöttem, hogy megjelentsem.« Ennek hallatára a démon úgy megijedt, hogy rögtön kitakarodott a királynéből. A bramán pedig nagy diadallal tért haza Mrigavatiba.»

Ime a mese őselemei. Egy házszartos asszony, a ki a férjén zsarnokoskodik, a kit még az ördög se áll ki, annál is rosszabb, másfelől egy csodálatos gyógyítás, melyben az ördög a kijátszott fél. Rontja a mese hatását a pointenek kétszeri ismétlődése majdnem szó szerint, mert alig mutat változatosságot, vagy éppen fokozatot.

Ezt üti helyre a mesének egy másik változata, mely a *Tátinámeh*-ben, a Čukasaptati perzsa átdolgozásában található s melyben már a körülmények is hasonlóbbak a Jóka ördögéhez. Ezt a Negyven vezérek című feldolgozás következőképen adja:

»Egy fiatal favagónak volt egy gonosz, veszekedő felesége, a ki minden keresményéből kifosztotta. Egyszer is egy kis pénzt gyűjtött szegény, hogy majd kötelet vesz rajta. Hát az asszony meglátta és rögtön azzal gyanúsította, hogy a szeretőjének kell a pénz. Reggel csakugyan számárra ült ő is s az urával együtt kiment a hegységbe; »mert, azt mondta, ki tudja mit tennél, ha magadra hagynálak.« Volt ezen a hegyen egy kút; ebbe leereszttem, gondolta az ember, és megszabadulok tőle. Mikor azonban oda értek, azt mondta a feleségének, hogy odalenn sok pénz van, ereszsze őt alá, majd kihozza. Hanem az asszony erősködött, hogy majd ő maga megy le, »az ura megtalálná tartani a pénzt magának.« Az ember lehúcsátja s aztán elereszti a kötelet. Azzal tovább megy s örül, hogy megszabadult tőle. Nehány nap múlva azonban mégis fölébred benne a lelkiismeret; kimegy hát megint, leereszt egy kötelet és lekiált az asszonynak, hogy csak fogózzék belé, majd felhúzza. Érzi is, hogy megfogják a kötelet s ő valami nehezet húz fölfelé; hanem mikor kihúzza, látja, hogy nem a felesége, hanem egy démon. Ez köszönti és nem győz eleget halálkodni, hogy megmentette, »mert néhány nap óta egy gonosz asszony jött le hozzá, a ki lakását tűrhetetlenné tette.« Hálából megígéri neki, hogy a király lányába bújik és ördöngössé teszi s nem enged semmiféle varázsszernek, hanem, hogyha ő jön és egy kis vízbe áztatott földet ad neki, menten kitakarodik. Úgy is lesz. A fiatal favágó meggyógyítja a királykisasszonyt, a mint megbeszélték, s jutalmul a király vejévé lesz. A démon most egy más király lányába bújik, aki a favágó apósának jóbarátja. Ez, mikor hírért veszi a csodakúrának, elküld hozzá és kéri, küldené el a vejét, hogy leányából kiűzze a demont. De alig érkezik meg, a démon mérgesen rátámad: »Valamikor jót tettem veled; azért jössz most, hogy elrabold a kedvesemet?« A favágó megretten, de aztán kivágja magát, hogy: »nem a királykisasszony végett jött ő, hanem

gonosz felesége elől szökik, a ki kiszabadult a kútból és most üldözi. Rögtön itt is lesz.« Erre az ördög esze nélkül elkotródik.«

Ezt a mesét csekély változatokkal megtaláljuk a törökben is. Kunos Ignác közölte a Nemzet 1887. február 19. számában *Jóka ördöge a törököknél* címen. A tartalma röviden ez:

Volt egyszer egy favágó, ennek a favágónak meg egy szörnyen veszekedős felesége. A mi pénzt csak megkeresett szegény, mind elszedte tőle. Ha az estebéd el volt szöve — pedig be sokszor megtörtént — és azt találta az ura mondani: »Elsóztad az ételt, anyjuk,« mérget vehettek rá, hogy másnap azon sajtan találta elő a főztjét. Ha pedig ki merte mondani, hogy: »Ma meg sajtan az étel, anyjuk,« akkor meg annyi sőt tett másnap az ételbe, hogy dehogy tudta az ura csak megkóstolni is.

Egyszer megtartott magának egy kis aprópénzt, kötelet mit vett volna rajta az istenadta. Hát nem megtalálta az asszony azt is nála és rögtön azzal gyanúsította, hogy szeretőre kell a pénz. Szörnyű csetepaté lett miatta. Másnap az ember számárra ült, hogy indulna a hegynek, az asszony utána: »Ki tudja mit művelne, ha én nem vagyok vele!«

Íme a mesének ez a része szórúl-szóra egyez a perzsával. Már különbözik az asszony kútba kerülése. A török mesében az asszony véletlenül hull bele. Az ura még figyelmezteti, hogy vigyázzon, de ő azért se néz az utra s így esik meg vele a szerencsétlenség.

Az ember haza megy, de másnap mégis csak megsajnálja a feleségét. A kihúzás megint úgy történik, mint a perzsa mesében; itt a favágó egy rút kísértetet húz ki.

»Hány esztendeje már — szólal meg a kísértet — hogy ez ó kútban békeségesen megvagyok. Tegnap egyszerre a nyakam közé hull egy asszony, beleragad a két fülembe, de úgy ám, hogy egy percze se szabadulhattam tőle. Ezer szerencse, hogy te leeresztetted ezt a kötelet és lekiáltottad neki, hogy fogózkodjék bele. A helyett, hogy azt fogta volna meg, engem eresztett el, én meg hirtelen kapom a kötelet és Allah áldassék érte, szárazra jutottam. Jó tetteredért jót várj, ide figyelj, a mit most mondok.« Ezzel elővesz három falevelet s oda adja a favágónak: »Én innen egyenesen a szultánkisasszonyba búvok. Odáig lesz a lány, a sok hoda nem tud rajta segíteni. Ekkor odajössz te, ezt a három falevelet megvizesíted és alig hogy meglocsolod vele a lány arczát, én azonnal kibúvok belőle és a gazdag jutalom a tied.«

Úgy is lett. Orvosok, hodaák, csillagvizsgálók mind nem tudtak segíteni a szultánkisasszony baján. A padisah végre fermánban hirdeteti ki, hogy, ha müzülmán gyógyítja meg a lányát, maga a szultánkisasszony és holta után a királyság a jutalma, ha pedig hitetlen, birodalmának kincse mind az övé. A gyógyítás a megbeszélt módon végbe is megy, a favágó a szultán vejévé lesz. A szomszéd padisah leányának meggyógyítása aztán szintén csak ismétlése már a Tütinâneh meséjének.

Ez a meseanyag került át Európába és itt, úgy látszik, a szláv népek közt terjedt el leginkább. Több változatát találjuk Afanasjev *Narodnyja russkija skazki* című mesegyűjteményében (IV, 524). Ezeknek elseje *A gonosz asszony* Melich János úr szíves fordításában így hangzik:

Az egyszeri asszony rosszul élt az urával s nem fogadott neki szót soha semmiben se. Ha az ura azt parancsolta, hogy dolgozzék, három éjjel, három nap aludt egymásután, ha meg azt parancsolta, hogy aludjék, akkor be se hunyta a szemét. Ha meghagyta, hogy süssön pogácsát, az asszony azt mondta, hogy majd meggondolkozik s leheveredett az ágyra; ha meg az ura semmit se szólt, jól befűtötte a kemenczét s egy véka pogácsát sütött neki. Egyszóval gonosz teremtés volt és szegény urának sokszor meggyűlt vele a baja.

Egyszer az ember elment ribizskét szedni s jó nagy csomóval tért meg a cserjésből. Az asszonyt ette az irigység, kapja ő is, fog egy kaskát és indul ribizske szedni. Az ura mondja: Asszony, ne menj el! — Ne-e? No hát akkor csak azért is megyek! El is ment a cserjésbe, hát egyszer, a mint két szép ribizskeszem után nyujtózkodik, beleesik egy mély gödörbe. Abban a gödörben ördögök ültek és fazekat foltoztak.

Ezalatt már elmúlt vasárnap is. Az ember azt mondja magában: — Már csak megnézem, mi lett avval az asszonynyal. Elmegy a cserjésbe, hát egyszer csak hallja ám az iszonyú jajveszéklést, siránkozást a gödörből. Az egyik ördög felkiált neki: »Jó keresztény, húzz ki minket innen, közénk jött a gonosz asszony, összemarja a testünket. Ha kihúzol, bizony megszolgálom; jó tetteréért jót várj! No a mi emberünk jó keresztény volt, megszánta az ördögöt, kötelet eresztett a verembe és felhúzta.

Az ördög állt a szavának és egyességet kötött vele, hogy majd elmennek egy nagy városba, Vologdba, ott az ördög belebújik a gazdag nemes emberek meg kereskedők feleségébe s a keresztény ember majd kikurálja őket a betegségből. Úgy is lett. Elmentek s az ördög belebújt ebbe, abba az asszonyba, valamennyi meg is betegedett. De jött a keresztény ember és sorban meggyógyította őket. Lett is olyan jó dolga, hogy no, alig győzte enni a sok pogácsát, a mit eléje raktak, hisz senkinek se kellett meghalnia! Csakhogy az ördög megirigyelte ám a szerencsését. Belebújt a czár leányába, hogy őt most onnan semmiféle hatalom ki nem mozdítja. A szegény ember csak kúrálja, csak kúrálja, de bizony ez egyszer cserben hagyta a mestersége. Mit volt mit tenni, cselt főzött ki. Összehívatta mind a városbeli népet, a cselédeket, a kocsisokat és megparancsolta nekik, hogy fussanak végig az utcán és kiabálták: »Jön a gonosz asszony, jön a gonosz asszony!« Úgy is történt. Hát az ördög, mikor megértette a nagy kiabálást, majd halálra ijedt és abban a szempillantásban kiugrott a czár leányából.

A czár hálából odaadta a lányát feleségül a szegény embernek, a gonosz asszony pedig még most is ott kuksol a pokolban.

Úgy látszik, ez a mese került át a lappokhoz. Legalább a következő változat sok egyezésre mutat. A mese megvan a

finneknél is, mint alább látni fogjuk. Mindkettőt Halász Ignác fordította magyarra és adta ki a Pesti Napló 1892. decz. 25. második mellékletén *Jóka ördöge a finneknél és lappoknál* czímen. A lapp mese címe: Bohos galgo ja bārgalok, magyarul:

A gonosz asszony és az ördög. E szerint volt egyszer egy ember, a kinek olyan gonosz felesége volt, hogy maga az ördög se bírt vele. Egy napon künt voltak a lápos földön, hogy egy bogyfajtát szedjenek. A lápban egy nagy hasadék volt és a hasadék szája körül a legszebb bogyók pompáztak. A mint ott szedegették a bogyókat, egyszerre csak beletaszította az ember a feleségét a hasadékba.

Nemsokára megunta az ember az egyedüllétet. Kezdte bánni a tettét s visszakívánta a feleségét. Fogott hát fűzfavesszőket, elkezdte kötélnek megfonni és fonta, fonogatta, három egész esztendeig. Mikor azt hitte, hogy no most már elég lesz, egymáshoz kötögette a megfont vesszőket és egy nagy követ tett a legvégebe. Aztán kiment a lápba és a fűzfakötelet leeresztette a kövel együtt a hasadékba. Sok napig eltartott, mire a kő végre leért a mélységbe. Most elkezdte az ember a kötelet megint felhúzni. Nagyon nehéz volt, de csak húzta, nem eresztette el. Egyszerre csak ott a kötél végében — az ördög s azt mondja az embernek: »Mivel háláljam meg, hogy felhúztál attól a gonosz asszonytól? Olyan gonosz volt, hogy még az ördög se bírt vele! De majd valahogy csak megfizethetek neked. Most elmegyek egy kereskedő helyre, ott belebujok egy kereskedőbe s megkínzom. Te jőjj oda s ha majd hallod, hogy az ördög kinozza a kereskedőt, mondd neki: »megszabadíthatnálak a kinodtól, ha nekem kétszáz tallért adnál!« Úgy is lett, az ember megkapta a kétszáz tallért az egyik kereskedőtől, aztán háromszázat kapott egy másiktól és ötszázat egy harmadiktól.

Kérdezte tőle az ördög: »No, meg vagy elégedve azzal, a mit kaptál?« — »Meg bizony, elég ennyi azért, hogy kihúztalak a hasadékból az én gonosz feleségem mellől, a kivel még az ördög sem bír.« — »No akkor most már menj haza, itt nincs több keresni valód!«

De biz az ember nem ment el, hanem ott maradt még egy darabig, mert tudta, hogy az ördög tovább akarja kinozni azt a harmadik kereskedőt. Egyszer találkozik ám az ördög az emberrel és rákiált: »ha nem mész el innét, rosszul jársz!«

Mit volt az embernek mit tenni, megtöltetett valamennyi ágyút, a mi csak volt a várban és megparancsolta, hogy egyszerre süssék el. A mint ez megvolt, megint találkozik az ördöggel és ez rá mordúl: »hát még most sem mentél el?« A másik azt mondja: »nem hallod, milyen bömbölés, durrogás van? Az én gonosz feleségem szabadult ki a hasadékból s az jön most ekkora durrogással, hogy tégedet megkeressen.«

Erre úgy megijedt az ördög, hogy lélekszakadva szaladt vissza az öreg asszonyhoz és ott van még mai napig is.

A gonosz asszony meséjét azonban rendszerint nem találjuk így magában. A legtöbb változatban összeforrt egy másik törté-

nettel, egy anekdotaszerű kis mesével, a mely szellemes csattanóval mutatja be — mintegy bevezetésül — a férj és feleség vitatkozását, czivódását. Ez a kis mese önállóan is járatos és bizonyára csak később forrt össze a gonosz asszony meséjével mint annak alkalmas kezdete. Legrégibb alakjában mint francia fabliau-t találjuk meg, a mely azonban időjárával szintén közös mesekincsé lett. J. Bédier *Les fabliaux* című könyvében adja a *femme obstinée* körébe tartozó meséket. Eszerint a férj és feleség azon vitatkoznak, hogy a földet *nyírják-e* vagy *kaszálják* (*pré tondu ou fauché*). Az asszony azt állítja, hogy nyírják, az ember, hogy kaszálják; az az ollóra gondol, ez a kaszára *Stephanus de Borbone* már 1260-ban említi ezt egy prédikációjában s még régebben *Jacobus de Vitriaco* accoi érsek. Itt a férj végül kivágja dühében az asszony nyelvét s az akkor két ujjával utánozza az olló nyírását. Hasonló a fordulat *Romulus* X. századbéli meseírónál, *Phaedrus* folytatójánál, a ki latin nyelven írta meg e fabliaut. Az asszony, mikor már férje kivágta a nyelvét »plena verba formare non poterat, sed *orhipe* pro forcipe dixit«.

Van más pointnel is. *Poggius* Florentinus XV. századi *Facietiarum* liber-jében van egy mese: De muliere, quae virum pediculosum vocavit. Itt az asszony *tetves*-nek nevezi az urát, s mikor ez dühében már a kútba ereszti, s már a feje is a vízben van, kezével utánozza a tetűölést. Egy francia gyűjteményben *Le chasse-ennuy ou l'honneste entretien des bonnes compagnies* par Louis Garon (Paris, 1681.) coupeur de bourse-nak, *zsebmetsző*-nek nevezi a feleség a férjét s ezt utánozza az ujjával, mikor a nyelvvel mondani már nem bírja, egy másikban *cornard*-nak, megcsalt férjnek csúfolja »où elle fait des cornes (szarvakat mutogat) avec ses doigts«.

Ez a mese azonban nemcsak a francziák és olaszoknál, megvan a magas északon a norvégeknél is. P. Chr. Asbjørnsen, *Norske Folke-eventyr*, norvég népmesék című gyűjteményében ezt a címet viseli *Kjoerringen mod Strommen*: Az ár elleni asszony. Ennek tartalma Halász Ignác úr szíves közlésében a következő:

Egy embernek szörnyű veszekedő felesége volt. Egy nyári vasárnap együtt kimentek a szántóföldet megnézni. Az ember azt mondta: most már le lehet aratni, holnap aratunk. — Holnap lenyírjuk, felelte az asszony. — Hát láttad valaha, hogy valaki nyírta a földjét? — Biztosan tudom, hogy a földet nyírják és nem aratják. — Így veszekedtek, a mint egy folyó hidján átmentek. Az asszony ott is mondogatta és mutogatta, hogy így nyírják, úgy nyírják, míg egyszerre csak megbotlott a hidon és beleesett a folyóba. Az ember utána kapott s a mint fölmerült, megkapta a feleségét a hajánál fogva és kérdezte: Hát úgy-e learatjuk majd a földünket? — Nyírjuk, nyírjuk, nyírjuk! kiabált az asszony. — Majd megtanítalak nyírni, gondolta magában az ember és

alábuktatta a feleségét, de hiába, akkor is azt mutogatta az ujjával, hogy de bizony nyírni. Erre megharagudott az ember, még tovább tartotta a víz alatt, míg az asszony meg nem fuladt.

Akkor aztán megbánta, hogy, ha meg is halt, hogy nem temetheti temetőbe. Ment a folyón lefelé és kereste, de nem találta. Utóljára beszólt egy tanyába, mind segítették az asszonyt keresni, de nem akadtak rá.

— No azt mondja, hiába is keressük, így nem találjuk, ez az asszony nem olyan mint más asszony. Mig élt, mindig épen az ellenkezőjét tette annak, a mit más és most se lehet másképen. Keressük fölfelé a folyón, a vizesesen fölül.« Aztán fölfelé mentek, a vizesés fölött keresték és csakugyan ott feküdt az asszony. Az ár elleni asszony volt ez.

Ez az elbeszélés forrt össze a keleti mesével. Az a szerb mese, a melyet *Vuk Karadsić* gyűjteményében olvasunk (Зла Жена, a gonosz asszony), szépen mutatja az egyesülést.

A férj és a feleség a letarolt mező neve felett vitatkoznak s az asszony két ujjával az ollónyírást utánozza. Eközben, mert nem az útra nézett, hanem férjének szemébe és az ollójára, egy gödörbe esik. A férj dühös és nem húzza ki, de néhány nap múlva megszánja, kötelet vesz magához és keresésére indul. Itt is az ördögöt húzza ki helyette, a ki azonban az egyik oldalán egészen fehér.

Az ördög megmagyarázza e tünemény okát: »Egy sarokba szorított az a gonosz teremtes s ez az oldalam, a mely kifelé esett, a mérgétől egészen megőszült. Ezzel az ördög egy fűvet szakított ki a földből s emberünknek adta e szavakkal: »Ime vedd és tedd el. Én pedig majd belebújok a csár leányába, a sok doktor, pópa, kalugyer mind nem tud rajta segíteni; ekkor eljössz te és evvel a fűvel megsimítod. Erre én kimegyek, a csár neked adja a lányát és társul fogad az uralkodásban.« Így is lesz, de mikor kiüzi az ördögöt, ez oly nyelven, melyet csak ők ketten hallottak és értettek, figyelmezteti, hogy többé ne kísértse meg háborgatni. Ezután a szomszéd király leányába száll az ördög. Meghallják, hogy a szomszédban is volt hasonló eset s ott valami orvos kigyógyította a leányt és most a csár veje. A király tehát levelet ír neki, tudtára adva, hogy gazdag jutalomra számíthat. De emberünk nem mer menni, mentegődzik, hogy ő a gyógyítással felhagyott, el is felejtett már gyógyítani. A csár másik levelet is ír neki és kijelenti, hogy hadat indít az ország ellen, ha nem jön. Ekkor aztán nagy kénytelen felkészül és elmegy. Az ördög elé érve így mentekezik: »Nem azért jöttem ám, hogy kiűzzetek, hanem tanácsot akarok kérni tőled. A feleségem kimászott a gödörből s még hagyján hogy engem keres, de terád szörnyen dühös, mert te nem engedted, hogy kihúzzam a gödörből.« Az ördög egy rémült kiáltással kiugrik a lányból be a tengerbe; sohase látták többé az emberek közt.

A gonosz asszony meséje a szláv népek közül a cseheknél és délszlávoknál is megtalálható. A cseh mesét Benfey különösen kiemeli, mint rendkívül szellemes változatát, valóban költői átalakítását a meseanyagnak. Ez is azonban, meg a belgár is, már

meglehetősen eltér a mi mesénktől. A cseh mese, mely *Nemes, Westslavische Märchen* (Leipzig, 1857.) cz. gyűjteményében jelent meg, kivonatban a következő:

Kató meg az ördög. Kató gonosz, nyelves teremtés volt. Nem is kellett senkinek, otthon vénült, míg negyven esztendő nem lett. Bár vasárnaponkint mindig első volt a tánczhelyen, sose tánczolt vele senki. Egyszer ki is fakadt: »Ilyen vén lettem és még sohasem tánczoltam legénynyel; nem bánám már, ha az ördög lenne is, csak vinne!« S csakugyan egy vadászruhás úr lép a szobába és Katót tánczra kéri. Egész este vele mulat a többiek nagy álmélkodására, mert senkisé ismeri a jövevényt. »Ó bár örökké veled tánczolhatnék!« sóhajtoz Kató. »Az meglehet. Kapaszkodjál csak a nyakamba s jőjj velem!« Az idegen, a ki senki más nem volt mint az ördög, egyenest a pokolba száguld Katóval. De Kató oly feszesen ül az ördög nyakán, hogy senkise bírja leszedni, az ördög kénytelen visszanyargalni vele a földre. Dühös, fáradt, kiveri a veríték, de Kató nem enged. Végre meglát egy pásztor nagy bundájában; ennek könyörög hát, hogy tartsa egy kicsit az asszonyt, míg ő magához tér. A pásztor megszánja, de csak neki is nehéz lesz a teher s mesterkedik, hogy megszabaduljon tőle. Kihúzza a karját a bunda egyik újjából, majd a másikkól, kigombolja a gombokat sorban s mikor egy tő közelébe érnek, bundástul belezúdítja Katót. Az ördög nem győz hálálkodni neki s megígéri, hogy meg szolgálja.

Abban az országban, a hol ez történt, egy fiatal fejedelem uralkodott. De könnyelmű ember volt, éjjel-nappal tivornyázott, az uralkodást két helyettesére bízta, a kik egy cseppet sem voltak jobbak nála. Az udvari csillagvizsgáló meg is jósolja nekik, hogy el fogja vinni őket az ördög. Ekkor ördögünk elérkezettnek látja az időt hálája lerovására s így szól a pásztorhoz: »Én el fogom vinni a fejedelem két helyettesét a pokolba. Te ekkor megjelenysz a palotában és fölszólítasz, hogy távozzam. Én elmegyek s te adass két zsák aranyat megadnak szolgálatodért. Így tégy a másik helyettessel is. De akkor aztán elég — a fejedelmet meg ne próbáld menteni, mert életeddel lakolsz.« Az ördög csakugyan elmegy az egyik kormányzóért. Nagy néptömeg verődik a kastély köré nézni, mint hurczolja pokolra a halálsápadt bűnöst. Ekkor ott terem emberünk s visszaparancsolja az ördögöt. Szívesen megadják neki a kért két zsák aranyat. A második kastélyban szakasztott így folyik le a dolog. De most a fejedelemre kerül a sor; ez sejtí sorsát s már előre elküld a pásztorért, hogy annak idején vegye pártfogásába. »Jaj uram, már ezért nem állok jót, te nagy bűnös vagy, igyekezzél jó fejedelem lenni s uralkodjál bölcsen és igazságosan, a mint illik, akkor megpróbálom, ha mindjárt magamnak kell is elkárhoznom.« A fejedelem ettől a naptól fogva olyan jól uralkodott, hogy már kívánni sem lehetett jobb fejedelmet. A rettegett napon — holdtöltekor — gyászruhában várta az ördögöt. A pásztor lélekszakadva jó s Kató nevének említésével visszatérésre bírja. Azóta a fejedelem mellett él, mint tanácsosa és barátja; a négy zsák aranyat pedig kiosztotta a szegények közt.

Délszláv mesét kettőt találunk Fr. S. Krausz *Sagen und Märchen der Südslaven* (Leipzig) cz. gyűjteményének II. kötetében. Mindakettő más mesékkel keveredett össze. Az egyik: *Ein böses Weib ist ärger als ein Teufel* (93. sz.), a másik: *Fliehe Teufel, das Weib kommt* (113. sz.). Az első úgy indul mint a Jókai ördöge, de itt az ördög hálából egy varázsvesszőt ad a favágónak, a melylyel aztán az a feleségét mindenféle állattá változtatja, míg végre az asszony kaparítja kézhez s változtatja vele számárrá az urát, a miben egyúttal a vaskos népmorál is kifejezésre jut. A másik még érdekesebb. Itt a szegény ember nyomorúságában eladja a lelkét az ördögnek, a ki húszt esztendő múlva el is jön érte. De a felesége — a kivel itt egészen jól él — megmenti, egy palackba csalja az ördögöt s évekig benne tartja. Innen egy katona menti ki, a kivel aztán ugyanaz a történet megy végbe mint a többi mesében, a katona végül az asszony nevének említésével segít magán.

Már ez a mese is rámutat, de még inkább egy finn mese, arra a mesekörre, a hova a gonosz nő meséjét is számíttatunk kell. Ebben a finn mesében nem démon vagy ördög, hanem maga a személyesített *Betegség* jelenik meg s akarja elragadni áldozatát. Ez igen fontos momentum, mint alább ki fogjuk fejteni. Maga a mese a *Suomen Kansan Satuya ja Jarinoita* című finn mesegyűjteményben jelent meg, a honnan Halász Ignác magyarra fordította (Pesti Napló 1892. decz. 25.). Minthogy nehezen is hozzáférhető, itt adjuk a fordítást:

A javas ember és a Betegség (Tietejä ja tanti).

Volt egyszer egy ember meg egy asszony. Ezek rosszul éltek és az embernek semmi nyugsága se volt a feleségétől, a ki mindig pörlekedett és zsémbes volt. No, egyszer megugrott az ember a zsémbes felesége elől és bánatos szívvel az erdőbe baktatott. Ottjártában két szikla között egy gödröt pillantott meg, a melyik olyan mély volt, hogy nem lehetett a fenekét látni. Már bele akarta magát az ember vetni, annyira el volt keseredve; a mint azonban föltekintett az égre és az Isten teremtetett szép világot maga körül látta, más jutott az eszébe. Nem ugrott bele a mélységbe, hanem elfutott arról a helyről és ismét haza ment.

Mikor belépett a kunyhójába, hallotta, a mint a felesége csak úgy magában zsörtölődött. Nem sokat törődött vele, hanem bátran oda állt a zsémbeskedő felesége elé és azt mondta: »jőjj menjünk el pénzért; az erdőben barangoltamban kincset találtam.« Az asszony tüstént abbahagyta a perelést és azt mondta: »Micsoda? kincset találtál? Ugyan barátocskám, merre találtad? Aztán hamar haza hozzuk ám, hogy más valaki el ne vigye valahogyan!«

Hát kimentek az erdőbe, békéségesen lépegettek egymás mellett, mint két jó barát, és az egész idő alatt arról csevegett az asszony az urának, hogyan rendezkednek majd be, hogy éldegélnek majd, mikor a kincset megkaparították. Végre oda értek a mélységhez és az ember azt

mondta a feleségének: »látod, ott a pénz a gödörben, nézz csak bele a széléről.« Az asszony oda ugrott csak pislogatott, csak pislogatott lefelé, hogy a fenekét megláthassa; ekkor azonban az ura, a ki szinből fogta hátulról, hogy bele ne pottyanjon, hirtelenében beletaszította a mélységbe; — aztán nyugodtan haza ment.

Hát egy pár napig egyedül élt az ember a knnyhójában. Ekkor azonban elkezdett unatkozni, mivel nem volt társa s el-eltprenkedett, gondolta magában: »rossz volt avval a gonosz asszonynyal élni, de rossz az élet gonosz asszony nélkül is!«

Avval egy fadarabot kötött egy kötélre és elment, hogy a feleségét kihúzza a gödörből, ha netalántán még életben volna. Oda lépett a gödörhöz és alig hogy leeresztette a kötelet, valaki már belekapaszkodott. Mit volt mit tennie, az ember csak húzta, csak húzta a kötelet, de a mint a végében lógó alakot felhúzta a gödör széléig és megnézte, — hát uramfia, nem is a maga felesége lógott a kötélén, hanem más valami asszony. Az ember megijedt és gondolta magában: »mi közöm nekem más asszonyhoz?« Már épen el akarta a késével a kötelet vágni, mikor az a másik kétségbeesve rimázkodott: »óh testvérkém, aranyos testvérkém, ne vágd ketté a kötelet, segíts ki innét!«

Hát sajnálkozott az ember, mikor látta, milyen félsz fogta el azt a másikat; nem vitte rá a lelke, hogy kettévágja a kötelet, hanem fölsegítette az asszonyt, mikor ez biztos földön volt, azt se tudta, hova legyen örömeben és nagy hálálkodva köszönte meg az embernek a jóságát. »De jó volt, mondá, hogy kisegítettél a gödörből, aranyos testvérkém, mert tegnap egy dühös asszony jött le. S avval lehetetlenség volt ott lent élnem.« — »Ejnye, ejnye, hát ez rosszul esett neked, te szegény,« mondta az ember; »no hát most mi a szándékod?« — »Bizony azt még magam sem tudom,« felelte az asszony; »hallod-e, éljünk együtt és járjuk be kettecskén a világot.« — »Az nem is volna olyan rossz!« felelte az ember; »az egyedüllét nagyon szomorú dolog. De miből éljünk?« — »Soha se búsulj, majd tudok én rá módot,« mondta az asszony. »Te majd javas ember leszel, én meg Betegség s ha valakit megbetegítek, te oda jössz segíteni; ilyen módon majd csak keresztül-vergődünk az életen.« — »Igaz bizony, csak kell valami hivatal,« gondolta az ember és javas ember lett belőle, az asszony pedig betegség lett, úgy a mint megbeszélték.

Hát elindultak ketten a világba és úgy éldegéltek, hogy az asszony megbetegítette az embereket, az ember pedig meggyógyította őket s olyan szépen végezték együtt a dolgokat, hogy a betegek mindig meggyógyultak, a férfi pedig dúsgazdag lett a kapott fizetésből. Bizony szép dolog volt gazdag emberként élni, de a mint a Betegség idők multával mindenfelé dolgot adott neki és soha sem volt nyugsága, mert minden istenadta helyre elvitték gyógyítani. utoljára nagyon megunta a mesterségét. »Hiszen eleget meggazdagodtam,« gondolta magában, »most már leteszek a hivatalomról.«

Avval szerzett magának egy nagyon mérges, harapós kutyát s egy zsákba dugta, a hol derekasan morgott és vonított. Ezalatt megint meg-

szállt valakit a Betegség s mikor az embert hívták, odalépett a Betegséghez, a gödörből került asszonyhoz és azt mondta: »Ne kínozd többet az embereket! Ha nem teszed meg szóval, majd kieresztem ebből a zsákból azt az asszonyt, a ki tégedet annak idejében, úgy megkínzott a gödörben!« A mint azt mondta, megbökölte a botjával a mérges kutyát a zsákban, úgy hogy hangosan elmordult. A Betegség meghallotta ezt és félelmében így könyörgött az embernek: »Aranyos testvérkém, ne ereszd szabadon azt az asszonyt. Dehogy kínozom többet a betegeket és azután te is nyugságban élhetsz!« — »No jó, ha föl hagysz a mesteriségeddel és nem kínozod többé haszontalanul az embereket, akkor az asszony is bent maradhat a zsákban,« mondta az ember és haza ment a zsákjával

Ilyen módon megszabadult gonosz társától és nem kellett többé javas emberként idegen helyekre járnia, hanem szépen berendezkedett a régi kunyhójában s ott úgy élt mint annak előtte. — Eddig van a mesém.

Ez a mese a személyesített Betegség felvételével már tisztán utal ama mondakörre, a melyhez az egész Jóka-mondát számítanunk kell. Lazár Seineanu, a ki *Basmele Române* (București, 1895.) című kitűnő művében a román mesék összehasonlító tanulmányát adja, a *Mortea* című fejezetben tárgyalja a Benfeytől felvett ind és perzsa idevágó meséket, kapcsolatban a megfelelő románokkal. Eszerint mesénkben főmomentum a *halál kijátszása*, mely az egész mesekörnek hovátartozandóságát is megjelöli. Benfey is érinti ezt, de nem fejezi ki határozottan, ő inkább a csodás gyógyulásra veti a fősúlyt. Így a Jóka ördöge közel rokonságba kerül azzal a mondakörrel, a melynek legismeretesebb darabja a Grimm testvérek meséiben közölt *Gevatter Tod*.¹

E mesében egy szegény ember a Halált hía komájának, mert előtte mindenki egyenlő, szegényt gazdagot egyként elragad. A Halál halás és mikor a gyermek felnő, megadja keresztapai ajándékát. Kiviszi az erdőre s egy fűvet mutat neki, miközben így szól: Híres orvosrá teszek. Mikor beteghez hínak, mindannyiszor meg fogok jelenni; ha a beteg fejéhez állok, bizvást mondhatsz, hogy meg fogod gyógyítani; beadod neki ezt a fűvet s ő egészséges lesz. De ha a beteg lábához állok, akkor az enyim s te azt mondd, hogy minden segítség hasztalan, nincs olyan orvos a világon, a ki meg tudná gyógyítani. De vigyázz, nehogy a fűvet akaratom ellen használd, különben póruljársz. Az ifjú csakugyan rövid idő alatt a világ leghíresebb orvosává lesz. Egyszer azonban a király betegedett meg. Hivatják, de mikor a betegágyhoz lép, már a lábánál áll a Halál. »Hátha egyszer mégis kijátszhatnám,« gondolta és megfordítja a beteget az ágyban. A király meggyógyul, de a Halál megfenyegeti az ifjút mondván: »Most az egyszer megbocsátok, mert keresztfiam vagy, de ha még valaha meg mersz csinálni, terád kerül

¹ E mesének egy gyenge változata megvan Erdélyi Magyar Népmeséiben (Pest, 1855.) és Benedek Elek Magyar mese és mondavilágának II. kötetében. A szegény ember és a Halál címen.

a sor.« Nemsokára halálos betegségbe esik a király egyetlen leánya. A király kihirdetteti, hogy a ki meggyógyítja, vejévé és örökösévé lesz. Orvosunk is pályázik, de az ágy lábánál ott áll a Halál. A királykis-asszony szépsége azonban úgy elveszi az eszét, hogy még egyszer kijátszsza keresztapját. A király lánya meggyógyul, de az ifjúnak veszni kell. A Halál megkapja jéghideg kezével s egy földalatti barlangba viszi. Ezer meg ezer gyertya ég ott beláthatatlan sorokban, némelyik nagy, másik kicsi, a harmadik közepszerű. Minden pillanatban kialszik egy-néhány. »Látod — szól a Halál — ezek az emberek életlángjai. A nagyja a gyermekeké, a közepszerű a házasoké, a kicsi az aggoké. De néha a gyermekeknek, fiataloknak is csak kis lángjuk van.« »Mutasd meg az enyémet,« kéri az orvos. A Halál egy kis gyertyavégre mutatott, a mely ép kialvóban volt. Az orvos most könyörög, hogy gyujtson neki a Halál más gyertyát, még szeretne örülni az életnek. A Halál úgy is tesz, mintha egy új nagy gyertyát akarna meg gyújtani az orvos gyertyáskáján. De bosszút akart állani és szántszándékkal leejti a gyertyáskát, az kialszik s az orvos holtan rogy a Halál karja közé.

A mese eleje és vége, látjuk, egészen különböző, már más népi nézetek tükre, bár van olyan változata is, a hol az orvos másodszor is kijátszsza a halált (Wolf, Hausmärchen. 315 l.). Mégis az egészek lényege rokon a Jókamesékkal. Van azonban a Jókameséknek egy másik távolabbi rokonsága is: azok a mesék, a melyekben egyvalaki *akarata ellen lesz orvos*, mint Jóká másodízben: a kénytelen orvosok, a botcsinálta doktorok mondái. Mint a legtöbb Európába került mese, ez a motívum is a Çukasaptati-ra vihető vissza (40. éj), onnan átkerült annak perzsa fordításába a Tütinâmeh-be s innen Európába. A francia fabliauk közt már többféle földolgozását találjuk. (Pld. Le Grand d'Aussynél 1779, I. 398, 410. Dunlop-Liebrecht 107 l. 277 j.) Legismeretesebb a Molière-é, a ki *Le médecin malgré lui* című bohózatában használta fel. Molière, a ki tudjuk mily ellensége volt az orvosoknak szegény, megörült e tárgynak, a mely kisebbitésükre oly alkalmasnak látszott. Nála Sganarelle favágó és Martine a neje, a veszedő házaspár. Mindjárt a darab elején Sganarelle jól elveri Martinet nyelveléséért, mire az bosszút esküszik. Csakhamar meg is jó az alkalom: két szolga orvost keres uruk leányának számára, a ki nagy beteg, nem tud szólni. Az asszony elhiteti velük, hogy az ő ura csodadoktor, csakhoggy addig nem akar gyógyítani, a míg jól el nem verik. »Ha csak ütni kell, mienk a vásár«, felelik s a szegény Sganarellet, a ki mitsem sejtve vágja fáját, hosszas, hiábavaló kapacitálás után istenesen eldöntetik. Ekkor aztán hajlandó gyógyítani. Az eredeti mesékben azzal gyógyítja meg a leányt, a kinek torkában kelés van, vagy más változat szerint szálkát nyelt, hogy nevetésre bírja, mire a kelés fölfakad, illetőleg a lány kiköpi a szálkát. Sganarelle is megnevelteti egy ízben Lucinet-t, de a gyógyulást aztán Molière összeszövi egy szerelmi történettel, a mely már saját leleménye.

A gonosz nő meséjének ez a mellékága hajt egy galyacskát abban a feldolgozásban, a mely már irodalmi és nem kisebb embertől való, mint a híres Macchiavelli. Ő dolgozta fel *Belfagor* című novellájában a mesét a következő változattal: »Tömérdék pokolra kárhozott lélek panaszkolta, hogy minden szerencsétlenségüknek oka a feleségük volt. Az alvilág bírái meg akarnak győződni róla, igaz-e ez az állítás, vagy csak rágalom. Belfagornak, a főördögnek, tehát meghagyják, hogy emberi alakot öltve tíz esztendeig éljen a földön a házasság kötelékében. Belfagor Florenczben meg is házasodik. Neje kevés, uralomravágyó és oly szerencsétlenséget hoz férjére, hogy menekülnie kell. Hitelezőitől üldöztetve egy paraszt könyörül meg rajta s elrejt. Hálából elbeszéli neki történetét és megígéri, hogy gazdag emberré teszi, nőkbe fog belebújni és csak általa hagyja magát kiüzetni. Bele is bújik első ízben egy florenczi nőbe, aztán a nápolyi király leányába. A parasztnak adott ígétét azonban megtartja s mind a kétszer kitakarodik, az pedig nagy jutalmat nyer. De a második eset után kijelenti, hogy tartozása véget ért és jövődöben óvakodjék vele találkozni. Az ördög most VII. Lajos francia király leányába bújik. Ez hallotta a paraszt hírt és érte küld. De emberünk Belfagor bosszújától féltében nem akar menni; ekkor ütlegekkel kényszerítik. *botcsinálta doktor lesz*. Belfagor iszonyú dühbe jön, mikor meglátja és szörnyen megfenyegeti. A paraszt ekkor azzal a már szokott csellel él, hogy az ördögnek azt mondja, hogy a felesége jön. Az ördög persze inkább akar a pokolba kerülni, mint gonosz felesége karjai közé és elszáguld. « A mese még más irodalmi feldolgozókra is talált. Legnevezetesebb ezek közt az Abstemiuse: *Hecatomythium*, Velence 1495.

Ezek a gonosz nő meséjének népi és irodalmi változatai az egyes nemzeteknél. A számot még bizonyára lehetne szaporítani, de a változatok valószínűleg csak a már ismert motívumok hajtásainak bizonyulnának. Vajjon vette-e a mi népünk is tudomást e mesekincsről? Megvan-e Jóka ördöge a magyar népmesékben és honnan vette a tárgyat nagy költőnk, Arany János, a ki a Jóka ördögét oly népszerűvé tette?

Jóka ördögét mindjárt abban a mesegyűjteményben megtaláljuk, mely először vállalkozott rá, hogy a magyar nép mesekincsét Grimmék módjára feldolgozza: Gaal Györgynek 1822. német nyelvű gyűjtésében: *Märchen der Magyaren*. Ebben mindjárt a 4. mese a mienk: *Des Teufels Schrecken*.

Egy vén ördögnek kedve kerekedik megpróbálni a házaseletet, a melyről olyan sok jót hallott a földi emberektől, — tehát ép ellenkező okból, mint Belfagor. De rútsága miatt mindenütt kikosarazzák s végre elkeseredésében egy csúnya, vén asszonyt vesz el, a ki már hat férjet küldött a másvilágra. Ez az asszony hozzá még olyan kiállhatatlan, veszekedő teremtés is, hogy az ördög csakhamar megszökik előle és a pusztában és erdők közt bolyong. Egyszer egy vékony emberkével talál-

kozik, a ki mindenféle füveket keresgélt. Megismerkednek s kisül, hogy az emberke is gonosz felesége elől menekült világgá. Az ördögöt ez úgy meghatja, hogy barátságos köt vele. Meggyülvén az egész emberi nemet, majd ezt, majd azt szállja meg s előbb nem hagyja abba a gyötrést, míg emberünk füveivel meg nem jelenik és ki nem úzi. Így rövid idő alatt olyan sok pénzre tesznek szert, hogy az erdő odvas fái már alig győzik befogadni. Egyszer azonban az ördög észreveszi, hogy kedves társa megrövidíti: nem adja oda a keresménye felét, hanem néha bizony még a harmadát sem. Tehát bosszút esküszik. Rettenetesen megszáll egy parasztasszonyt és akármint erőlködik a javas ember, nem tágit, hanem még fenyegetőzik. Ekkor a parasztnak jó ötlete támad, oda szól neki: »Ha ki nem takarodsz menten, ide hívom a feleségedet!« Az ördög erre nagy zaj és kénkfüst közepett a pokolba nyargal.

Ez egyike a kevésbé elmés változatoknak. Ügyesebb a másik, a melyet Arany-Gyulai népköltési gyűjteményének III. kötetében, mint székelyföldi mesét olvasunk s melynek elején a francia fabliau csattanóját is megtaláljuk. Arról van a címe is: *Mondjad hát: széna!*¹

Egyszer volt, hol nem volt egy ember. Csak ide nem messze Gyalakután. Volt ennek az embernek annyi leánya, akár a rosta lika, de az egészre sem kellett annyit ügyelődni, mint a legkisebbre. Furfangosabb volt az adta leánya még az ördögnél is. Annyit sem hajtott apja szavára, anyja szavára, mint egy mákszem. Verték, ütötték: nem használt.

A leány egyszer fogja magát s elszökik. Meg sem állott Nagy-Galambfalvaig. Hogy oda megy, beáll szolgálatba. Jó dolga volt, serény volt, megszereti egy legény s elveszi. Élnek egy darabig békességben. Azt mondja egyszer a menyecske az urának:

— Halla-e! menjünk el apámuramékhoz. Lássuk meg: élnek-e, halnak-e.

Ők bizony neki czihelődnek, felkészülnek, szekér elé fognak két tehéntínót s elindulnak Gyalakuta felé. Mikor mendegélnének Szent-Györgyön keresztül, meglát az asszony egy boglya szalmát az udvari csürkertben. Mondja az urának:

— Né, halla-e! mekkora szénaboglya van a hajt!

— Mondja az ura:

— Nem széna az, hanem szalmaboglya, feleség.

— A' nem, halla-e! mert a széna!

— A szalma! — mondja az ura.

A hajt úgy összevesznek, hogy a menyecske haját is tépte nagy bosszúságában. Szidta az urát, hogy mért nem mondja ő is, hogy: széna! De az ura mindég csak azt erősítette, hogy: szalma. Erre a menyecske felkapja az eczetes korsót, s úgy a tinók közé teremti, hogy mind

¹ Benedek Elek *A székely menyecske* címen dolgozta fel a. Magyar mese és mondavilág II. kötetében.

miszlikbe¹ megy, a tehéntínókák megijednek, megfutamodnak, keresztül-kasul az uton, mindent összerontanak.

Eleget mondja az ura, hogy ne bolondoskodjék, de a menyecske mind csak azt kívánta, hogy az ura mondja azt, hogy: széna. De csak biz azt mondta: szalma. Erre még jobban neki durálta magát a menyecske, az inget is kivette nyakából, sirt, duzzogott. Az ura csak csillapította, mondta neki:

Feleség! közel vagyunk Gyalakutához, ott minden ember ismer, hagyj fel bolondságoddal.

— Mondjad hát, hogy széna.

— A bizony szalma.

Megérkeznek az apjához. A menyecske összekörmölve, borzasan, megtépásza, leszáll a szekérből. Egyenesen bemegy a házba, de nem szól senkinek egy szót se. Eleget kérdi az anyja, hogy: mi lelte? mi baja? Lefeküdt az ágyba s hallgatott, mint a néma. Eleget mondta az ura.

— Kelj fel feleség, mert szégyen a dolgod. Ne tedd magad.

— Mondjad hát: széna.

— A bizony csak szalma!

Este lesz. Jönnek-mennek a látogatók, az atyafiak. Egy sem maradt el a menyecske zelleiségeiből,² mindenik sajnálkozik a betegségén. Hívják vacsorára, nem megy. Ágyat vetnek másuvá,³ hogy lefeküdjék oda. Egyet sem szól, még nem is mozdul.

— No e bizony meghalt.

Elmennek a pap után. Addig az ura pustogja⁴ neki.:

— Állj talpra, mert mindjárt megmondom, hogy csak teszed magad.

— Mondjad hát, hogy: széna.

— A bizony csak szalma.

Eljő a pap, ádászkozik, imádkozik s avval elmegy. Megvirrad, nézegetik, hogy él-e vagy meghalt? Hát se nem szól, se nem szuszog: a szemét is behuntya. Gondolja magában, hogy majd rá ijeszt az urára. Az ura pedig csak pustogja neki:

— Ne bolondozz feleség! mindjárt nyújtó padra tesznek, harangoznak, rutul lesz a dolgod.

— Mondjad hát: széna.

— A bizony szalma.

Elnyújtóztassák, sirassák, kivált mikor megkondítják a harangot. Eljő a temetés ideje, koporsóba teszik, gyűlőt huznak, mindenfelől bomlik a tenger nép, lezárják a koporsót, a pap prédikál. Mikor elvégezné a prédikációt, ismét pustogja a szegény ember:

— Feleség! vége életednek mindjárt visznek a temetőbe, szólj, ébredj!

— Mondjad hát: széna!

¹ Miszlikbe = apró darabokra.

² Zelleiség = rokonság.

³ másuvá = máshová.

⁴ pustog = suttog.

— A bizony csak szalma.

Megindítsák ki a temetőbe, leteszik a sirhoz, hogy eresszék le kötéllal. Oda surlódik az ember s ismét csak pustogja:

— Feleség! add ki magad, mindjárt betakarnak, soha mig a világ ki nem jössz innét.

— Mondjad hát: széna!

— A bizony szalma.

Leeresztik a koporsót, minden ember egy galyat vet rá előbb s avval szépen betakarják.

No! a nép elmegyen. A menyecske most veszi magát észre, hogy milyen bolondul cselekedett. Azt mondja magába:

— Bár az ördög vitt volna el engem!

Erre a szóra hallja, hogy ássa valaki a sirját. Megörül, hogy az ura gondolkozott meg, bizonyosan az ássa. De hát a bizony nem úgy van: az ördög ásta. Szépen felnyitotta a koporsót, s azt mondá a menyecskének:

— No, ha engemet kívántál, jere velem, ülj fel a nyakamba.

Felül biz a menyecske, még pedig jó hekkesen s kikerekednek a föld színére.¹

— No most szállj le! — mondja az ördög.

— E — en!?

Még feljebb ült s amugy sarkantyuzta, hogy vigye haza.

— Szállj le hé! — kiáltott az ördög.

— E-en! — felelt a menyecske.

Megijed az ördög, hogy már mi az isten haragját csináljon vele. Fut egyik hegyről a másra, sebes vágatva. A mint fut, találkozik egy vörös csákós huszárral. Istenkedik neki, hogy szabadítsa meg a menyecskétől, mert gazdag emberré teszi. A huszár előbb rendjin szépen fogja, de mikor látta, hogy nem használ a szép szó, kirántsa a kardját.

— Szállj le kujon teremtetted, mert mindjárt megöllek a kardommal. A menyecske sem veszi tréfára a dolgot s leszökik az ördög nyakáról.

— No te huszár, — mondá az ördög, — jóért jóval fizetek.

Én most elmegyek a király udvarába, belebujok a királynéba; te jere oda s csak annyit mondj: indulj komám! De addig ki ne hajts engem belőle, mig a király nem igéri a leányát s hóta után egész királyságát. Azután egy más királynéba bujok, abból is hajts ki egy jó summa pénzért, de osztég mikor a harmadikba bujok, onnét ki ne hajts, hiába ne is próbálj.

Elmegyen az ördög, s belébuvik a királynéba, hogy mennyi doktor mind elé gyűljön. Mind elé gyűlnék, de egy sem tud a királynén segíteni. Megérkezik a huszár is, bejelenti magát, bemegy. Hát a királynét körülvette a zeltsége, sirtak, pizögtek, pöcsörögtek, hogy kifogynak belőle. Elé áll a huszár, megfogja a királyné pulzusát, gon-

¹ Színére.

dolgozik, keresztet vet a királyné homlokára, s azt mondja: indulj komám.

Egyszeribe az ördög kibujik, de hogy szómat össze ne keverjem, addig a huszár nem fogott semmibe, míg a király meg nem ígérte, hogy neki adja a leányát, s hóta után egész királyságát.

Elment most az ördög s belebujt egy más királynéba.

Összehívják a mennyi doktor az országba csak volt, de egy sem tudott segíteni rajta. Azon közbe hire megy a huszárnak s elhívják azt. A bizony ki is ugratá egy jó summa pénzért.

Elmegy az ördög a harmadikba. Beléhelyezkedik egész lelke nyugodalmára, nem félt, hogy a huszár ismét kizaklatja.

A harmadik király is meghallja a huszár híré, utána is küldött, ígért tenger sok pénzt, csak meggyavítsa az ő drága feleségét. Kiált is egyet a huszár: indulj komám! De biz az ördög egyet se mozdult. Úgy halgatott, mint a süket dísznő a rozsba!

— Indulj komám.

Az ördög nem mozdul. Harmadszor is neki káromkodja magát:

— Fikkom teremtettem! indulj, mert érkezik a székely menyecske!

Egyéb se kellett a szegény ördögnek. Úgy kipattant a királynéból, mint a pereszlen s úgy elvetette magát, hogy még e mai szent napig is mind fut. Holnap legyen a kietek vendége. (Kriza János hagyatéka.)

A mese további folyamában, látjuk, a cseh meséhez hasonlít, a lovaglás motívuma egyez, egészen pedig az elmés változatoknak egyike. A fabliau-motívumot megtaláljuk önállóan is népköltésünkben. Kriza Vadrózsáiban *A huszár és szolgáló* azon vitakoznak, hogy az a furcsa állat, a mely ép kijött a vízből: *rák-e* vagy *mász*. A katona azt mondja: A bizony húgom: *rák*, a szolgáló meg csak erősködik, hogy: A bizony *mász*. Ezen aztán úgy összekülönböznek, hogy fölfordul bele az egész falu.

Kedves költemény már irodalmi feldolgozásban Tompának *Három a daru* című kis elbeszélése. A férj és feleség este az ablakba könyökölve beszélgetnek. Egyszerre meglátnak egy darucsoportot, mely egy kölestáblára telepedik s nagy zajjal megint elrepül.

És szól a férj, csak hogy szóljon, —

(Sokszor vagyunk ilyenmódon),

Szólt, a mi *jött* nem gyanítván,

»Mind elszállott. . kettő híján.«

S a nő, úzni kész a dolgot:

»Csak egygyel több mint te mondog;«

»Benne nincs hasznom, se károm;

Hanem *kettő*!« — »Három! három!«

»Jó, jó!« mond a férj nevetve,

De a nőnek semmi kedve!

Duzzog és *élt* ad szavának:

»Én se vagyok még talán vak!«

És tovább foly, — szó kél szóra,
 Szele pernyét, szikrát szórva;
 Perpatvar lesz a beszédből,
 Semmiségen nagy vár épül...
 Omló könnyé válik végre
 Az asszonymak bújá, mérge;
 S nagy szó tölti be a házat:
 »Mily zsarnokság, mily gyalázat:
 Nyomorunknak nincsen mása...
 Mit szemünk lát, azt se lássa!
 Lázadás; ha kezdenénk mi
 Gondolkodni, tudni, vélni...
 A nők rabnók, árnyak, semmik...
 Jogaikat, jaj, ha sejtik!«

Igy fokról fokra szállván az indulatok, az asszony mérgében meg-
 betegszik s addig nem bír rajta segíteni sem orvoság sem szeretet, míg
 a férj el nem ismeri, hogy a daru valóban — három.¹

Jóka ördögének harmadik magyar változatát *Széll Farkas*, a debreczeni tábla tanácselnöke és irodalmunknak régóta lelkes bűvára találta meg. A debreczeni vásáron hat elrongyolott sárga papírlap vonta magára figyelmét. Honnan valók a lapok, nem lehetett tudni, mert sem évszám, sem cím nem volt rajtuk. De tartalmaztak egy nagyobb elbeszélést és több apró anekdotát; úgy látszott régi kalendárium kitépott lapjai, miket a rajtuk olvasható történetek kedvéért őrzött meg valaki. A nagyobb elbeszélés címe *A gonosz nő és az ördög* volt, tartalma pedig feltűnően egyez Arany Jóka ördögének meséjével. Széll a lapokat Szily Kálmán akadémiai főtitkár urnak küldte meg, vizsgálatná meg értéküket, irodalomtörténeti fontosságukat. Így kerültek hozzám. Én a Nemzeti Múzeum könyvtárában szerencsésen meg is találtam forrásukat. A hat lap az 1844. évi győri kalendáriumból való. Teljes címe: *Magyarországi, különösen győri kalendárium Krisztus urunk születése után 1844-ik esztendőre Győrben, özvegy Streibig Klára betűivel*. E naptár valóban nevezetes; a benne található népmonda — mint írója nevezi — nem tartalmaz ugyan az ismertetett idevágó mesékhez képest új motívumokat sem előadásával nem jeleskedik, hanem igen nagy a valószínűség, hogy Arany Jánosnak Jóka ördöge megírásánál *ez a kalendárium volt a forrása*. Hogy Arany olvashatta, alig szorul bizonyításra. A naptárak a régibb olvasóközönségnél még nagyobb szerepet játsztak mint manap, különösen ami a szépirodalmi részt illeti; a komáromi kalendárium 20—30,000 példányban kelt, a győri is, mely amazz külső kiállításában is utánozza, vagy tízezerben. Arany többnyire

¹ Ehhez a meséhez hasonló Gellert-n-k *Die Widersprecherin* című költeménye, melynek csattanója *Der Hecht ist blau* közmondásszerű szólással is vált.

a debreczeni vásáron szerezte be könyvszükségletét, a hol ily naptárak is bőven megfordultak. Széll Farkas úr közlése szerint a győri kereskedőknek különösen jelentékeny piacza volt Debreczen. Arany egyébként is szorgalmas olvasója volt a népi termékeknek. Szilágyi Istvánnak egy Majláth Bélához intézett levele tanuskodik róla, hogy Arany 1847-ben ponyvatermékeket kért tőle, s e küldeménynek köszönhetjük *Az ünnepprontók* című balladáját, melyet a *Nóták a helytelen és zabolátlan tánczolókról* című ponyva után dolgozott. Az elbeszélés maga pedig annyi egyező vonást mutat, hogy a kölcsönzéshez alig fér kétség. Az időrend sem akadály, a naptár 1844-ben jelent meg, Arany költeménye 1851-ben. De lássuk magát a mesét:

A gonosz nő és az ordög. Népmonda. Élt hajdan egy Joka nevű fiatal pór, ki példátlan türelemmel vala felruházva, s kinek legkedvesb foglalatossága volt, téiben suton, az év más részeiben pedig kunyhója előtti fatuskón üldögeálni és a füstfelleg után nézni, mit pipájából eresztgetett.

Sohasem hallottak róla valamit; igen, sőt én sem lettem volna képes a nevezett Jókát e rege olvasóinak mint monda hősét föl — s bevezetni, ha történetből szerencsétlen nem leendett egy nőt bírni, ki a veszekedést s viszálykodást oly mértékben szerette, mint Joka a békét.

Ezen szeretetreméltó nő nemcsak különös örömét találta abban, ha házastársát a nap minden részében egész vérig kínoztá; hanem ha ez nem igen sokat csinált szónoklati ömledezései következtében, a véleményhez kézzel fogható magyarázatot mellékolni sem mulasztott el, melyek különböző emlékek-jeleket hagytak szelíd urának drága arczatán. Az ellenmondás annyira szokásává lőn, hogy a szegény Joka már végtére legkisebbre sem merte kérni, annál kevésbbé bátorzkodott háziúrhoz illőleg parancsolni. Mert ha minden, veleszületett jószívűséggel mondá is: »Nézd édesem, gondolnám, hogy neked ily módon kellene a dologhoz fogni,« azonnal kiáltá a nő: »Mivel gondolod, ép az ellenkezőt akarom tenni.«

Egy reggel elhagyá Joka kunyhóját, nem rég vett réjtét lekaszálandó. Alig kaszált egy pár órát, midőn már drága fele látogatást tőn nála, megnézni, mennyire haladt munkájában, mely alkalommal el nem mulasztotta Jókát, rendes restsége miatt, derekasan megszidni.

Midőn már hivé, hogy reggelire őt eléggé elkínoztá, távozott ismét, azon fenyegetéssel: hogy délig lekaszálja réjtét, ha ebédet akar kapni.

A szelid Joka mosolyogva ígért minden lehető megtenni, s ujra kaszájához nyúlt, de midőn látta, hogy nője a réten keresztül veszi útját, utána kiáltott: hogy megálljon. »Miért?« kérdé a nő, s fergeget borult homlokára.

Joka. Mivel könnyen szerencsétlenségbe eshetnél.

Nő. Mit krákog ismét e béka?

Joka. Nem mondám már, hogy a rét ezen oldalán egy régi kút

van; mit most a fű egészen benőtt. Mily könnyen léphetsz azon helyre, s eshetsz a kútba.

Nő. Valóban, nem hívé, hogy gondoskodsz rólam.

Joka: Csak nem kétkedsz igazságomon.

Nő: Legkevesebbet sem!

Joka: Nos hát. —

Nő: Nos hát — ép azt teszem, mit föltettem magamban. Te ostoba, képzeled, hogy megcsalsz s követem együgyü fejedet; azt el nem éred most az egyszer.

Joka: De ugyan hallgass csak —

De ki nem hallgatott, az az elkeseredett társ volt, s miután még néhány becsület-nevet szórt volna, merész léptekkel haladt a réten keresztül.

Joka eldobá kaszáját s utána sietett; már majd utolérte, midőn a nő egy hasító kiáltást tőn, és szem elől eltűnt. Valóban a kútba esett, mit Joka emlegetett.

A férj azonnal a kút szélére ugorván lekiáltott: »Élsz még Mára? élsz még?« — de nem jött felelet, és szemei a mélység miatt mitsem különböztethettek meg. Miután még nehányszor hasztalan lekiáltott, oly sebesen mint csak birt, kunyhójába futott, s a leghosszabb kötelet, a milyent csak talált, kihozván ezt a kútba ereszté, s inté nőjét, hogy minden erejét összeszedvén, magát a kötélhöz kösse, hogy így kiszabadulhasson.

Nem sokára érzé, hogy a kötelet ránczigálják, mire egész erejéből húzni kezdé azt. Az izzadság vastag gyöngyökben állt homlokán, és drága felének súlya sokkal nehezebben nyomá őt mint képzelé; úgy hogy többször felhagya munkájával, s lélekzetet kellett vennie.

Sok fáradság után végre látta az édes terhet, az éji sötétségből mindig közelebb jönni: de nem kis csodálkozására egészen feketének látszott, mit azonban azon sötétségnek tulajdonított, mi még azt környezé.

De mint ijedt meg, midőn ez már egészen a kút tetejére ért és benne nem nőjét, hanem az ördögöt ismeré meg.

E jelenet a jószívű Jokát, bár a csere nem igen különös volt is, annyira megijeszté, s oly félelembe ejté, hogy munkájával egyszerre megállt és magában tanácskozni kezdett: kihúzza-e az ördögöt, vagy ismét a kútba ereszsze.

De az ördög, ki gondolatit mindjárt kitalálta, legérzékenyebb kifejezésekkel kéré: húzná ki egészen, gazdag jutalmat ígérvén érte; mely ígérét által Joka végre megindítva véghez vitte szabadító-munkáját.

Midőn az ördög már biztos lábon állott, kérdé: »Ugyan mondd meg, ismered-e azon hölgyet, ki most nem rég kútba esett.

Joka. Persze, hogy ismerem azon szerencsétlent, hisz tulajdon nőm.

Ördög. Feleséged? és meddig éltetek együtt?

Joka. Már két éve mult el.

Ördög. Hogy? két év?

Joka. Nem máské, mit csodálkozol azon?

Ördög. Két év! — Én két órát sem töltöttem vele egészen, és

mint látod, gonoszsága, s pervágya okozta, hogy ezen egy oldalomra egészen halvány lettem.

Joka valóban úgy találta, hogy a szegény ördög, egyik oldalán kevesebbé fekte, mint másikon. És miután annak színe elvesztésén sajnálkozott, folytatá amaz: »Gondolhatod, hogy azon szolgálatot mit nekem tevé, midőn ily hamis nő társaságátul megmentettél, illőleg tudom méltanyolni, és meglátod, hogy érte tehetségem szerint megjutalmazlak. Most Rada király udvarába sietek, és ott a fiatal hercegnő személyébe helyeztetem magam.

Megjédve azon áliapottul, mibe szállásolásom őt természetesen teendi, atyja azonnal legügyesb orvosokat hivand kigyógyítására s tömérdek pénzösszeget fog igérni annak, kinek előbbi egészségét visszaállítani sikerülend.

Midőn már minden orvos sikertelen próbálá azt, s a hercegnő tébolyodása legnagyobb fokát érendi, te megjelenysz a király előtt, és megígéred, hogy lányát ki fogod gyógyítani.

Ha majd a tébolyodott ágyához vezetend, hajolj rá, s színbül mormogj egy pár szót: — én azonnal elhagyom helyemet, mire kigyógyítását csak neked fogják tulajdonítani, és azért téged leggazdagabban megjutalmaznak. Ezen a módon hiszem jövő szerencsédet megalapítani, s hálámat leróni.

Joka hálálkodva köszöné meg az ördögnek; és ez, midőn még egy fájdalmas pillantást vetett volna halványabb oldalára, a levegőbe tűnt.

Alig múlt el egy hónap, már azon hír terjedt, hogy a hercegnét rossz lélek szállotta meg. Legtávolabb helyekről jövének orvosok, megnyerni reménylők azon roppant összeget, mit Rada király ígért annak, ki lányát a gonosz vendégtől megmentendi.

De, bár a királyi lak nagy kórházhoz hasonlított is, melyben több orvos vala látható, mint pórházban légy: mégis sikertelen volt minden fáradság; sőt a hercegné nyavalyája napról-napra rosszabulni látszott.

Ezen vésztellyes állapot miatt majd kétségbe esvén, és fölingerülve az orvosok sikertelen próbáin, a király következő felszólítást bocsátott hírnökei által közre: *»Mindenkinek tudtára adatik, hogy az, ki a hercegnő egészségét visszaállítani képes, nemcsak annak kezét, de a trónörökösödést is jntalmul nyerendi.«*

Bármily csalogató volt magában ezen ígérlet: a jelen volt orvosok egyikének sem tetszett; mivel a hírnökök még e kis toldást mellékeltek hozzá: *»hogy az, ki ezen próbát merészlendi, a nélkül, hogy három nap alatt javulna a beteg, irgalom és kegyelem nélkül felnyársollatik.«*

Ezen felszólítás természetes következése volt, hogy a tudós urak lassankint mind elvesztek a király udvarából.

Most, gondolá Joka, van jó idő kezét munkára tenni; nem késett tovább, s utját a király lakához vevé.

Oda érván, azonnal a király palotájába ment, s a poroszlóknak, kik a kapunál örködtek, mint híres orvos jelenté magát, ki a hercegnőt kigyógyítani jött, s rögtön a király elibe kért vezettetni.

A poroszlok módfelett örvendtek, ezen hírt hallván; és sietséggel futának a királyhoz őt erről tudósítandók.

Rada király a képzelt csodaorvost azonnal a palotába parancsolá vezettetni, legbarátságosabban fogadá, s azonnal a hercegné szobájába kíséré. Ez midőn a szobába léptek, öröktől tartatva feküdt ágyán, kezével és lábaival maga körül verve; e mellett fájdalmasan nyöszörgött.

Ime lásd, monda Rada király nagy szomorúsággal Jokához, mily szerencsétlen betegség lepte meg szegény lányomat. Kisértsd meg, képes vagy é segíteni. Ah! elszagगतott atyai szívem, nem enged mást várni, mint hogy lányom tébolyodott marad, s téged a piacon nyársolva látandlak.

De Joka anélkül, hogy a király szavaira hallgatna, komoly méltósággal lépett a hercegnő ágyához; kezét fejére tevéen többször pár értetlen szót mormogott.

E pillanatban az ördög, ígérete szerint, elhagyá lakát: de mielőtt eltűnnék, ezen szavakat súgá a csoda orvos fülébe. »Hiszem, hogy eléggé megjutalmaztalak baráti szolgálatodért, s most a szomszéd hercegnőhöz megyek: de ne kísértsd őt is tölem megmenteni, mert fáradságod hasztalan leend.« Joka megígérte, egészen kívánsága szerint tenni. A hercegnő azonban ezen pillanattal fogva jobbulását érzé; és valamint a király, úgy az egész udvar magán kívül volt örömében. Amaz lányát azonnal megeskütteté Jokával, és ez ünnepélyt egész országában tudatta. — A hercegnő csakhamar egészen helyre állván férjével, kit élte szabadítójának nézett, legnagyobb egyeségben s elégteltségben élt. De az ördög olly hamis játékot űzött a szomszéd király lányával, hogy e miatt az egész ország zavarba jött; mely nyugtalanság csakhamar oda is elterjedt, hol Rada király uralkodott.

A szomszéd király semmi módot sem hagyott kíséretlenül; a világ minden részéről legtudósabb orvosokat hivatott, hogy lányát a gonosz-tul megmentse: de minden próba sikertelen volt. A sok gyógytanár között, kik a királynét meglátogatták, találkozott egy, ki épen akkor a Rada udvarában volt, midőn annak lányát Joka oly csodálatosan helyreállította.

Elbeszélé a királynak mi történt Rada udvarában, s tanácsolá, hogy Joka herceghez forduljon; mert hihető: ez az egyetlen ember a földön, ki megmentheti a hercegnét.

A király több főudvari szolgálát drága ajándékokkal azonnal Radához, és vejéhez küldé, s az utóbbit ön kézírásával kéré, hogy a hercegnőt csodaereje által mentse meg a gonosztul. A küldöttek szomoruan, és leverten tértek haza azon tudósítással, hogy Rada veje semmi-kép sem akarja kívánságát teljesíteni.

A király erre még drágább ajándékokat küldé neki, de mindig hasztalan.

Ezek miatt végre dühösségbe jöven, azt izené Radának: hogy ha veje tüstint meg nem jelenik a hercegnét megmenteni, ő megtorlandó e daczot, tartományát haddal pusztítandja, és egy ember életének sem kgyelmezend.

Rada király ezen üzenet miatt nem kis zavarba jött; mivel szomszédjánál sokkal gyengébb volt. A legszorgosabban kéré Jokát, mentené meg a hercegnét, ha mindketten trón és ország nélkül nem akarnak maradni.

Ez midőn látta, hogy minden menekülése hasztalan, és Rada mindig jobban kérte, végre engedett kívánságának; és a szomszéd király országába utazott: reménylven, hogy sok rábeszélés által megindítandja az ördögöt a vár elhagyásra.

De midőn a királyi palota közelébe ért, más gondolatra vetemült.

Kíséretét hátrahagyva, oly sebesen, mint csak tőle telt, a palotába futott. Oda érven, az örök és udvarnokok bámulatára örülként rohant szobából szobába, míg végre izzadt homlokkal a hercegnő hálószobájába ért.

Az első, kit a szenvedő mellett meglátott, földalatti barátja volt, ki őt meglátván mérges ránczokba szedé arczát, és szikrázó szemekkel hortyogá elibe: — »Mit akarsz itt? Nem tiltottam é meg: itt engem fölkeresni.«

Ah? felelé Joka, félelmesen pillantgatva az ajtóra, hisz mitsem akarok tőled, vagy bárki mástul, de

Ördög. Nos?

Joka. Ném —

Ördög. (Elhalványodva) Nőd? —

Joka. Szerencsétlenségre ismét kiszabadult a kutból, és nyomba követ. —

Alig hallá ezt az ördög; azonnal a nélkül, hogy egy szót ismételne, gyorsan az ablakon ki, a tengerbe ugrott.

A hercegnő ezután láthatólag jobbul, és a király tömérdek kincsesel halmozá élte szabadítóját és Rada királlyal örökös szövetséget kötött; mire Joka örülve elsült fortélyán, ismét övéi karjaiba tért, kikkel ezután igen elégtelt életet élt.

Ez idő óta az ördögrül mitsem hallhatni.

Sz.* M.*¹

Eddig a kalendárium. A két elbeszélés egyezései nyilvánvalók. Arany a tulajdonképeni mesét csak a III. fejezettel indítja meg, a két első Joka és Judit házaseletének jellemzése és mintegy motivációja Joka későbbi viselkedésének. Épúgy nincs meg a nap-tárban Joka bűnhődése — *valamint egyetlenegy változatában sem a mesének*, — tehát Arany elbeszélése a VII. résztől fogva; ez ismét Arany leleménye, mintegy költői igazságszolgáltatás. Maga Arany mondja e részről:

Nem hallottam erről semmit is pletykában,
Hiába kerestem régi krónikákban.

¹ Ki lehet ez író, minden utánajárásom mellett sem birtam rájönni. A negyvenes években több ilyen kezdőbetűs író neve fordul elő pld. Szilvássy Márton, győri ügyvéd és szerkesztő, Szabó Márton stb., de egyiknek írói működése sem engedett biztossággal a szerzősége következtetni.

A mivel maga utal rá, hogy e rész saját alkotása, de egyszersmind arra is, hogy *forrás után dolgozott*. Azt hiszem a *pletyka*, s a *régi krónika* kifejezések nehézség nélkül alkalmazhatók nap-tárunkra, hiszen világos a költeményből, hogy nem szószerinti értelemben veendő.

Ez okoskodásnál azonban jobban bizonyít az a belső rokonság, mely a két mese előadása közt fennáll. Az eleje még kissé eltér ugyan: Aranyánál Judit ételt visz ki Jókának a mezőre, mikor a szerencsétlenség történik, a naptárban meg akarja nézni mennyire haladt munkájában. Már a kút leírása majd szórul-szóra egyez: »A rét ezen oldalán egy régi kút van, mit most a fű egészen benőtt.« Aranyánál:

Valahol dugaszban

Mély ó kút vala ott, rejtve fűben, gazban.

Jóka mind a mesében, mind Aranyánál *azonnal* az asszony mentésére siet, nem pedig, mint a legtöbb változatban, csak napok múlva.

Az ördög felhúzásának jelenete szintén nevezetes módon egyez a részletekben: »Nemsokára érzé, hogy a kötelet ráncziggálják, mire egész erejéből húzni kezdé azt. Az izzadság vastag gyöngyökben állt homlokán úgy, hogy többször felhagya munkájával s lélekzetet kellett vennie.«

Meg is fogta Júdit; legalább érezett

Férje a gúzs végén valami nehezet,

És kezdé nagy ügygyel vonni azt fölfelé,

Mert igen nehéz volt, majd megszakadt belé.

Az ördög a kútban megőszül kínjában. »Pervágya okozta, hogy ezen egy oldalomra egészen halvány lettem.«

Legcsodálatosabb pedig az, hogy félig

Csupa ősz a feje, másutt feketéllik.

Egyez az ördög ajánlata, a királykisasszony megbetegedések a mesében megtévelylik, Aranyánál bolha képében fülébe búi: az ördög s így zaklatja. Ugyanaz a kihirdetés is: »Mindenkinek tudtára adatik, hogy az, ki a hercegnő egészségét visszaállítani képes, annak kezét, de a trónörökösödést is jutalmul nyerendi;« s még nevezetesebb a toldalék, melyet az összes változatok közt csak itt találunk, hogy »az, ki ezen próbát merészlendi, a nélkül, hogy három nap alatt javulna a beteg, irgalom és kegyelem nélkül felnyársoltatik.« Aranyánál így szól a király Jókához:

Tudd meg szegény ember, hogy fejeddel játszol,

Nem gyerekség ám ez; vakmerő a próba,

Mely ha rosszul üt ki, húzatlak karóba.

De ha megorvoslod egyetlenegy lányom,

Hitvesül őt akkor teneked ajánlom;

Vele országot adom mint vejemnek:

Ugy is nagy nyűg az már nekem, vén fejemnek.

Az ördögűzés részletei már némileg mások, bár kiemelendő, hogy mind mesénkben, mind Aranynál Jóka ráolvasással űzi ki az ördögöt. Amott »pár értetlen szót mormog«. Aranynál egy kalendáriomból madárnnyelven olvas fel néhány bölcs szót.

Még fölünöbben egyez a második gyógyítás története. A szomszéd király először maga ír. »Önkézíráásával kéré, hogy a hercegnőt csodaereje által mentse meg a gonosztul.« Aranynál: »Fogja hát a szomszéd, ír egy szép levelet.« Azután háborúval fenyegetőzik, majd hadat vezet, a mely mint gyengébb félre nagy veszedelem az országra. Végre Jóka enged. Az ördögűzés mikéntje ismét majdnem szórul-szóra ugyanaz: »Midőn a király palota közelébe ért, más gondolatra vetemült. Kisérétét hátrahagyva, oly sebesen, mint csak tőle telt, a palotába futott. Oda érvén, örülteként rohant szobából szobába, míg végre izzadt homlokkal a hercegnő hálósobájába ért.«

Mert — az ellenségtől fegyvernyugvást kére,

Megadá azt mingyár, annak a vezére, —

Ő pedig futott és nagy lélekszakadva

Érkezett a szomszéd fejedelmi lakba.

Az ördög eltávolítása nagyjában szintén egyez, de ez hasonló a többi mesében is. Csak azt emelhetjük ki, hogy Aranynál is, mint a prózai elbeszélésben, csupán *kétszeri* ördögűzés fordul elő.

E tárgyi okokon kívül azonban még fontosabb körülmény a naptár forrásvoltára nézve az elbeszélés hősének neve *Jóka*, Aranynál *Jóka*. Ezt alig lehet csupa véletlen egyezésnek tulajdonítani. A népmesében rendszerint nincs a hősnek neve és nincsen a mi hasonló tárgyú népmeséinkben sem. Mi több: *Jóka* nem is magyar név, Arany János csak magyarosabb hangzásúvá tette a hosszú *ó* felvételével. Jóka nem más, mint a szerb *Jovan*-nak (Јован) szokásos kicsinyítése, Joka tehát a magyar *Jankó Jancsi*. Popovics Mita, a ki Arany Jóka ördögét a szerb JABOP című szépirodalmi lapban (1886, 32 sz.) szerbre fordította, valóban Jovan-nak nevezi a hőst. A kalendáriumi elbeszélés másik két neve is szerb: *Mára*, Aranynál *Judit* és *Rada király*, a kinek Aranynál nincs neve. Mára a. m. Mapa, Mapija, Mária, Rada pedig Рада, a Радивој, Radivoj rövidítése. Ime úgy látszik, a naptárbeli elbeszélőnek szerb szöveg volt a forrása, a szerb nevek másként alig volnának magyarázhatók. Vegyük még hozzá, hogy tartalomban is az összes tőlünk ismert változatok közt a *Жака* meséjével egyez leginkább; így különösen, — leszámítva az elejét, a mely mint kimutattuk önálló elbeszélés, a nyelves asszony meséje — a kútbaesés jelene, az ördög megöszülése, a szomszéd király levele, majd hadüzenete s végül az ördögnek a *tengerbe*

ugrása, mind oly mozzanatok, melyek a két mesének közeli rokonságát hirdetik. Érezte ezt a fentemlített Popovics is, midőn Arany elbeszélését ugyanazzal a címmel fordította szerbre, a melyet Vuk Karadsić meséje visel. Maga a magyar mese előadás-módja épen nem mond ellent annak, hogy fordítás, nyelve meg-
lehetősen idegenszerű és darabos, még a negyvenes évek prózá-
jához képest is. Egy-két germanismusa azt a föltevést is meg-
engedi, hogy a fordítás német közvetítéssel történt. E szerint a
végeredmény, melyre jutottunk, az, hogy *Arany Jóká ördögének*
tárgyát az 1844. győri kalendárium elbeszéléséből merítette,
mely ismét szerb forrásra, egy a Vuk Karadsić előadta Зла
Жена közeli rokonára vezethető vissza.

ZLINSZKY ALADÁR.

KÖMIVES KELEMENNÉ MONDÁJA.

(Első közlemény)

Nevezhetném a falba építés *legendájának* is, mert a véletlen több délvidéki népdalt szolgáltatott kezembe s ezen népdalok valamennyijének tárgya egy szerencsétlen nőnek beépítése a falba, azon célból, hogy a *gonosz lündernek nyujtott ezen áldozat* révén a különben összeomló fal fölépülhessen.

Kelemennét is beépítik a kőmivesek a dévai vár falába az ó-székely népballadában, máskülönben nem tudják a falat megállítani. A tárgy rokonsága tehát kétségtelen.

Hogyan keletkezett ez a rokonság, vagyis hogyan vándorolt a görög-albán nép *hitéhez* tartozó ezen *babonás szokás* a székelyekhez, azt akarom nyomozni.

1. Hol keletkezett a székely ballada?

Udvarhelyszéknek feje Nyikó menti vidékén, a hol Budai Ilona, Kádár Kata, Bodroginé, Báthory Boldizsár s a székelységnek többi vadrózsái nyíltak.

A székelyeknek nyugati ága ez a költői lelkű nép, azok a »szőke haju, kék szemű,« természetes török-kabar harczosok utódai ott a székelyföld legnyugatibb részén, »kereszturfiszékben,« kik, mint ő—zö kiejtésük máig tanusítja, az alföld felől huzódtak a Maros völgyén uj hazájukba.

A székelyek régi bajtársai a magyaroknak; Konstantin császár írja 950 körül (l. Pallas lex.), hogy Azoviában a török vérű kazarok egy ága, a kabarok, a perzsák szomszédjai, csatlakoztak hozzánk; ez lett a nyolczadik törzs; a meghódoltakat előőrsi szolgálatra alkalmazták a magyarok; majd, megtelepedvén uj hazájukban, mikor győzelmes csata után a hódítók kiterjesztették az ország határait, ezek védelmét bízták a kipróbált hűségű, vitéz nyolczadik törzsre; régi nevük (kabar) elmosódott s foglalkozásuk után hívták őket sziköl — székelyeknek.

A székelyek (kabar) nemzetiségükkel régen beolvadtak a magyarságba, de műveltségükben máig megőrizték buja földü ázsiai hazájuknak emlékeit. Keletre utalnak: a kapuzatok czifrázatainak perzsa motívumai, az asztalos, szövő-munka virágdíszei (liliom), különösen pedig az a teremő phantasia, mely a völgyeket, szik-

lákat, barlangokat, várromokat benépesíti a szellemek, tündérek csodás tetteivel s naív hittel csüng a természetben; nemcsak örül neki, hogy kényelmére szolgál, hanem azt hiszi, hogy lelke van.

Kádár Kata keszkenője Gyula Mártonnál megérzi, hogy Katát baj érte; színében vörösre változván, meg is jelenti Gyula Mártonnak. — A »kápóna-virág,« mely Gyula Márton sírján nőtt, megszólal s megátkozza a kegyetlen anyát; a halott Kata megszólal a tóban; az elégett, mészbe kevert, falba rakott Kelemenné szót vált kis fiával stb.

A »Kőmives Kelemenné« című balladát *ugy küldte* valaki Krizának a fejér Nyikó vidékéről, mikor a »Vadrózsák« I. kötetének nyomása már vége felé közeledett, 1863 tájban. (*»Kőmives Kelemenné* és Budai Ilona még *elég jókor érkezének* meg, hogy az *első asztalnak* legvégén helyet kaphassanak: Kriza, Vadr. 540. l.)

Hogy *ki küldte*, azt Kriza nem említi. Talán az a »fejér nyikói jámbor székelly atyafi,« kinek szája után Kriza a Kádár Kata első töredékét még a nyegyvenes évek elején följegyezte (Vadr. 526 l.); vagy ezen vidékre, a fejér Nyikóra való valamely lelkész vagy tanár, a kik Krizának gyűjtés közben segítettek.

Szerzője nincs említve; más okok is a mellett szólnak, hogy *a f. nyikói köznép alkotta ilyenné*, a milyen formában Kriza után bírjuk, — költői egységbe foglalván több külön mondát.

Áttérek e mondákra. Csak még azt említem meg, hogy a fejér Nyikó m. e. 30—35 kilométer hosszú vízecske; nagyjában délnyugati irányu s Sz.-Keresztúrnál ömlik a N.-Küküllőbe, ez meg a Marosba.

A f Nyikó völgyében, különösen a folyócska derekától torcolatáig, sűrűn egymás mellé ékelve huzódik meg valami 15 jó magyaros hangzású község, mint: Farkasfalva, Bogárfalva, Szt.-Lélek, Malomfalva, Szt.-Mihály, Demeterfalva, Szt.-Miklós stb.

Érdekes volna tudni, melyikből küldték Krizának »Kőmives Kelemennét.«

2. A székelly ballada eredete.

Kisebb-nagyobb terjedelemben hat mondára tagolódik az ószékelly ballada, ezek:

- a) A dévai vár csodás építése (Kriza szövegében 1—8. sor.)
- b) A nőégetés (9—16. sor.)
- c) Utazás a négyepejlovas hintón (17—36. sor.)
- d) Kelemen és Kelemenné találkozása (37—58. sor.)
- e) Kelemenné bucsuja (59—76.).
- f) A kis Kelemenfiu sorsa (77—102.).

Ezeknek a kisebb mondáknak taglalása után szólhatunk csak arról, mikor és hogyan keletkezett ez a ballada.

a) A várépítés mondája.

Tizenkét kőmives összetanakodott, hogy fölépíti magas Déva várát »félvéka ezüstér, félvéka aranyér.« Megjelennek »Déva városához« (bejelentik vállalkozásukat?); de a munkában nem haladnak, »a mit raknak délig, leomlik estére, a mit raknak estig, leomlik reggelre.« A díjat érdemes megszolgálni, ha a *varázslat (a fal-beomlás) váltsága* egyikük felesége is. A sors a legjobb módunak, Kelemen pallérnak feleségét hozta oda legelőbb.

Déva, — latinul Decidava — igen régi vár Hunyad megyének körülbelül a közepén, a Maros mentén, tőle délre. Annak a szögletnek t. i., melyet a Cserna a Marossal képez, van egy, a pojana-ruszkai havasok felől kinyúló magaslata (371 méter) trachit kőzetekből. Ezen az emelkedésen épült a vár a *Maros és Cserna völgyben lakó földnépének fékentartására*.

Az alföld szívébe vezető Maros igen fontos közlekedési út. A Cserna-Maros völgyéhez közel északra, mert csak a Maroson kell átmenni, van az aranyat termő érczhegység; sőt az Aranyos folyó, — az Érczhegység északi részén — meg maga a Maros, mely az Aranyost fölveszi s m. e. 2 földrajzi szélességi fok hosszában mossa az érczhegység szikláit — szintén említésre méltó.

A ki csak ur volt Erdélyben, egész 1849-ig, benne ült a dévai várban, mert a fontos vízi utat, az aranybányákat, az aranymosókat innen lehetett hathatósan szemmel tartani. Déva jelentékeny erősség volt még 1849-ben is, mikor árulásból levegőbe röpítették (Pallas lex.) A drága kincs, az arany, nemcsak a szegény tizenkét kőmivest bódította el, hogy a feleségöket is készek voltak érte föláldozni; szerette a kincset dák és római, erdélyi vajda és magyar király, a kik a várat egymás után bírták. A várat kellett bírnia, a ki aranyat töretni, aranyat mosatni akart. S hogy a föld népe kísértetbe ne jőjjön az aranyat magának törni vagy mosni, arra valók voltak a várnak rettenetes sziklabörtönei. Nem is derogálhattott senkinek idejét itt tölteni, mert uri társaság örökébe lépett: Ottó magyar király itt volt László vajda foglya, Dobó Miklós családja, az unitárius vallásalapító Dávid, Báthory András is elmélkedtek e falak közt a világ mulandóságáról.

Ily események hatása alatt természetes, hogy a föld népe babonás félelemmel emlegette egész Erdélyben a vajda székhelyét, a dévai várat; azt hitte, tündérek laknak benne, már kinek jók, kinek gonoszak, ki hogy tapasztalta.

A várnak négszerű építéséről tanuskodnak romjai. Legelőbb Decebal lakott itt, dákok királya, tündérek barátja. Őt legyőzte Traianus, övé lett a vár, újra építi. Az Árpádok is fentartották az erősséget. Ez az építmény állott kisebb nagyobb tatarozásokkal, melyek közül legjelentősebb Hunyadi Jánosé, — egész 1800 ig, mikor gr. Mitrovszky erdélyi hadtestparancsnok lerontatja abból az okból, hogy semmi hadi jelentősége nincs: a szomszéd magas-

latokról könnyen megtámadható és vízi uton nem élelmezhető. Romokban hevert 17 évig. I. Ferencz azon vidéken járván feleségestől, igen megtetszett neki a hely; elrendelte restaurálását s e célra 216,000 frtot engedélyezett. 1817—29-ig, tizenkét évig tartott a restaurálás, de a hosszú munka csak husz évig állott épen, 1849-ben, mint említettem, felrobbantották.

Melyik építésre vonatkozik a mi balladánk? ki mondja meg, dák, római vagy árpádkori legendával van-e dolgunk?

Pessimista felfogással a legújabb építésre lehetne utalni, arra, a melyik a jelen század második és harmadik tizedében folyt. A Ferencz által engedélyezett 216,000 frt könnyen megőhett a nép szemében félvéka aranyra (15 liter \times 19 kgr. \times 1500 for = 427.500 frt), félvéka ezüstté (= az előbbi összegnek m. e. tizedrésze, kb. 50,000 frt). A nagyítás nem is olyan tulságos, csak m. e. kétszeres. Ez természetesnek látszik másoldalról is. Kriza 1863-ban kap egy balladát a fejer Nyikó mentéről; ettől az évtől elég messze, majdnem félszázadra esik ez az építés (1817—29) is, hogy a historiai tény legendái általánossággá homályosodjék. A »kőmivesek megjelenése« »Déva városához« ekkor m. e. szegődés lenne; a falbeomlás, melynek oka különben sincs megemlítve a székely balladában, ez esetben úgy volna rationalisan értelmezhető, hogy a vízmosta, görgeteg kövek, melyekből a falat rakták, nem tartottak össze, azaz legurultak, nem álltak meg egymáson, mert a szögleteiket lesuroлта a víz.

Ámde a dolog nem ilyen egyszerű. Balladánk kerek szerkezetű mű; nincs benne mellékes, vagy fölösleges. 1829 után hogyan lehetett egy nő, középület emelhetése céljából, elevenen megégetni Magyarországon? A boszorkányégetéssel e helyet meg nem magyarázzuk, mert Kőmives Kelemenné jámbor, istenes asszony, ki halála előtt el akar bucsuzni »asszonbarátitól, szép kicsi fiától«; halálkinjait az szaporítja, hogy »a halottnak is hármat harangoznak, ő árva fejének egyet sem kondítanak« Azzal se sokat érünk, ha tudjuk Grimm után (»deutsche Mythol.«), hogy állatokat falaztak be épületeikbe a dánok (bárányt az oltár alá; sertést, tyukot a ház alá; vak kutyát az istálló alá stb.) azon hitben, hogy az épületek így tovább tartanak. Sem azzal, ha tekintetbe vesszük, hogy még a jelen század elején is dívott az északeurópai népeknél a befalazás egy szelidebb formája, hogy élő ember helyett symbolikusan egy koporsót raktak körül a fallal s hogy kisgyermeknek való koporsót találtak 1819-ben is a hamburgi várfal lebontásánál, u. ezt a Göttinga melletti Pleisse várnál, a Goslar melletti Insterburgnál. Sőt az is csak ethnographiai érdekesség számba mehet, hogy a nagyrészt oláhok által lakott N.-Szeben (itt székel a metropolitájuk) körfalának egyik tornyába befalaztak egy diákot s hogy Szebenben járta is valamikor ilyen monda. Schuller Károly János, iskolatanácsos, Ferencz-József rend lovagja, a császári tud. akad. levelezőtagja 1858-ban N.-Szebenben kiadott művének »Kloster

Argisch, eine romänische Volkssage» 2. lapján megvetőleg jegyzi meg: »Auch in Hermannstadt *spuckte ehemals* die Sage, in einem Thurm der Ringmauer sei, um ihn fest zu machen, ein Student eingemauert worden.« A monda közlését azonban, bár magyarországi emberre sokkal érdekesebb lett volna a 19. lapon emlegetett magdeburgi Margit mondánál, meg a liebensteini anya történeténél, Schuller óvatosan elnéllőzi. E nélkül pedig nem sokat törődhetünk a nagyszebeni mende-mondával. A germán szokásoknak pedig ránk nézve csak ethnographiai jelentősége van, mint említettem; a magdeburgi Margit mondától, vagy a liebensteini anya történetétől nincs összekötő kapocs »Kőmives Kelemennéig.« Azt meg Schuller sem állítja, hogy a hamburgi, pleissei, insterburgi germánok is feldolgozták költőileg azt a komor néphiedelmet, hogy egy nőt kell elevenen befalazni, másképp leomlik a fal. A germán eredetet tehát mindenkép el kell ejtenünk s a déli népeknél puhatalóznunk, a hol vannak ilyen tárgyú népdalok, meg is van »Kőmives Kelemennéig« az összekötő kapocs.

Mert a főntebb érintett rationalis magyarázat sem kielégítő, sok dolog érthetetlen marad. 1829 után vajjon olyan jó dolga volt a kőmivesnéknek, hogy négyepejlovas hintón járhattak? annyi volt az arany-ezüst, hogy vékával mérték?

A kulturszók oly csekély száma, hogy a meglevők is olyan régen jöttek használatba, hogy ezektől ugyan az Árpádok korába is bizvást beleillik a székely ballada, annyira nem adnak neki ujkori színezetet. A legjelentősebbek ime: kő, kőmives, vár, város, mész, fal, tűz; kut, kocsis, hintó, harang, véka, kerék; gyász, törvény, egyezés, imádkozás, bucsu, jelenés, istennyila stb.

Ezek mellett erősen meg van győződve a balladát alkotó nép, mint a balladabeli tizenkét kőmives, hogy a falbaépítés varázslat, engesztelőáldozat a gonosz szellemnek, ki az emberek iránti irigységből nem engedi, hogy boldoguljanak; a fal mind addig visszaomlik, míg a mesterek legdrágább kincsüket, feleségüket föl nem áldozzák. S az áldozatra mindegyiknek készen kell lennie, mert a sorsra bízzák, hogy kiét hozza közéjük legelőbb.

A székely ballada ugyan nem motiválja, mért omlik be a fal; azt is képzeletünkre bízza, mért sikerül a falépítés Kelemenné hamvainak a mészbe keverése által.

Hasonló tárgyú balladákkal való egybevetésből azonban kiténik, hogy a vár gonosz szellemét kellett kiengesztelni.

Vizsgáljuk ezeket egyenként.

a) *Uj-görög monda: »Az artai hid«.*

Először Ζαμπέλιος közölte »*Λόγια δημοτικά της Ἑλλάδος*« című, 1852-ben, Kerkirában megjelent népköltési gyűjteményében. Én másodkézből vettem az eredeti szöveget is, német fordítással; Theod. Kind »*Anthologie neugriechischer Volkslieder*« című gyűjteményéből, mely Lipcsében, 1861-ben jelent meg.

Kind ezen művében m. e. 87 uj-görög népdalt mutat be bilinguis (görög-német) szöveggel, magyarázó jegyzetekkel; műfaj szerint így vannak osztályozva: *A'*. Históriai énekek (*Ἱστορικά τραγούδια*); *B'*. Nemzeti dalok (*Τοῦ ἐθνικοῦ καὶ κλειτικά τραγούδια*); *Γ'*. Epikus dalok (románcok-balladák. *Πλαστὰ τραγούδια*); *Δ'*. A családi életre vonatkozók (*Οἰκειακά καὶ τῆς οἰκογενείας τραγούδια*); *Ε'*. Szerelmi dalok és kesergők (*Ἐρωτικά καὶ μυρολόγια*).

Balladánk a harmadik részből való, a hol XVII. sz. a. »*Ἡ γέφυρα τῆς Ἀρτας*« czímen fordul elő a 90—94. lapon. Rajta kívül még 23 népdal van a csoportban, ilyenféle címekkel: *Τοῦ Διγνῆ, ὁ Ζάχος καὶ ὁ Χάρος, ὁ βόσκος καὶ ἡ λαμνία, ὁ βουρκόλακας, ὁ Δράκων, ὁ Γιάννης καὶ τὸ στοιχεῖον* stb. Digenis, Zachos, Charos v. Charon, Jannis, tengeri tündér, kísértet, sárkány, szörny s más eff. csodás lényekről szóló történetek. »*Πλαστὰ τραγούδια*« kifejezést jobb híján ezzel fordítom: »epikus dalok« (Kindnél: »Romanzen und Balladen«); *πλαστός, πλάζω*-ból azt jelenti: költött, nem valódi, képzeleti, csodás; e szerint inkább ilyenfélekép hangzanék: »romantikus dalok«. Ezt a műszót azonban a mi költészettanaink nem ismerik, míg az »epikus dalok« kifejezés Greguss-Beóthy által közkeletű lett.

A görög ballada, melynek gyarló fordítását itt bemutatom, 44 soros, versformája az u. n. politikai vers; soronként 15 szótag 4 ütemben (4 | 4 || 4 | 3). rím nélkül. A rím helyett alliterációval gondolatrhythmustal sűrűn találkozunk a költeményben.

- »Negyvenöt volt a mestere, hatvan meg a legénye
S három évig építették az artai kőhidat.
Egész napon rakosgatták, este megint leomlik.
Sopánkodtak a mesterek, a legények jajgattak:
5. »Keservesen megy a dolgunk, gyalázatos egy munka!
Álló napig rakosgatjuk, este megint leomlik!«
Vizi tündér megjelenti jobb oldali bolt alól:
»Befalaztok élő embert, akkor ez a kőfal áll;
De ne árvát, ne idegent, nem valami csavargót;
10. Fiatalos feleségét a főpallérmesternek,
Ki késő jön reggelenként, délbe megint késő jön.«
Meghallja ezt a főpallér, alig hallja, elalél.
Mégis küld egy izenetet, fülemile elviszi:
»Későn kelj fel, későn öltözz, a hídhoz is későn jőjj,
15. Későn jőjj el, későn jőjj fel az artai kőhídon.«
Fülemile félreérti, másképp mondja, így viszi:
»Korán kelj föl, korán öltözz, a hídhoz is korán jőjj,
Korán jőjj el, korán jőjj fel az artai kőhídon.«
Fehérporos országuton látni lehet, mint siet.
20. Észreveszi a főpallér, a szíve is elszorul.
Int, köszöntget a jóasszony, jó messziről így kiált:

- »Jó napot, jó egészséget! mesterek és legények!
De mi baja a pallérnak? Olyan igen szomorú.«
»A gyűrűje esett bele itt az első bolt alatt.
25. Ki megyen le? Ki megy bele? Gyűrűjét ki hozza föl?»
»Ejnye mester! ne szomorkodj! lemegyek én, felhozom;
Le is megyek, be is megyek, gyűrűdet is meghozom.«
Belement a szerencsétlen, közepéig eljutott;
»Huzd, galambom, a kötelet, huzhatod a kötelet;
30. Mindenfelé forgolódom, a gyűrűdet nem lelem.«
Egyik fölkap egy kanalat, hoz meszet is a másik,
Pallér maga segédkezik, hengergeti a követ.
»Siralmas sors! Oh Istenem! milyen is a végzetünk!
Két nővérem ugyanígy járt, mindegyikünk így veszett:
35. *Az egyiket a Dunánál, másikat Aolonánál,*
Engem a legifjabbikat az artai híd alatt.
A hogy dobog most a szívem, ez a híd úgy rezegjen;
A hogy omlik le a hajam, bukják úgy, ki átmegyen.«
»Hadd ez átkot, hadd jó asszony, másikat mondj, ne ilyet;
40. Kedves bátyád bukhatik le, ő jön erre, úgy lehet.«
Másat mondott, változtatott, az a másik ilyen volt:
»Érczé fagyott már a szívem, érczé legyen ez a híd!
Érczé lesz már a hajam is, ércz legyen az utas is!
Kedves bátyám! idegenből soha erre ne kerülj.« —

A ballada *meséje* a következő négy részből áll: I. A fal-beomlás, melynek változása a tündér szavai szerint: a főpallér neje-nek befalazása (1—11 sor). — II. A főpallér izenete nejehez a fülemlével (12—18). — III. A gyűrű meséje (19—32). — IV. Az átok (33—44).

A cselekvény *színhelye* Arta, görög város hídja a hasonnevű folyón, közel a torkolatához, kb. a 39. szél. fok alatt Arta tartományban. A tartomány egész nyugati oldalával határos Skutari török vilajetttel, melyben legnevezetesebb hely Skutari, az albánok érdekes fővárosa. A hídon tehát, melyet római korból valónak is írnak némelyek (Sipulusz a Budapesti Hírlap 1897 decz. 18. számának tárczájában »Az artai híd«) görög földről közvetlenül török, illetve albán földre lépünk. A heteriák által felbujtott szabad csapatok ezen a hídon keresztül rontottak be az 1897 év tavaszán a török területre, a mit a szultán casus bellinek tekintett.

Érdekes curiosum a Duna említése, görög költeményben (*»τὸ Δονναπὶ«* a 35. sorban); ott, a Dunánál, hasonló tragoedia játszódtott le a pallérné nénjével; s mivel míg egy nővérük járt így Avlonánál (több, *völgyben* épült város neve Albániában), bizonyosnak állíthatjuk, hogy a görög ballada, mint valami egészen közönséges eljárásra utal a nőbefalazás szokására.

A szereplő *személyek*: a ballada hőse a pallér felesége; továbbá: a főpallér, a kómivesek, a vízi tündér, a levélvivő, tehát

személyesített fülemile; érintve van még a pallérné két nővére és bátyja. A három első (a pallérné, a pallér és a kőmivesek), a főszemély; a többiek (a tündér, a fülemile és a pallérné rokonsága) úgyesen alkalmazott episodikus alakok.

A pallérné bátyja idegenben van; talán maga a pallérné is idegenből került Artába. A ballada 7-ik sorában ugyan azt kívánja a vizi tündér, hogy »... ne idegent« — áldozzanak föl neki; azonban a három nővér mindegyike másfelé szakadt (Artába, a Dunához, Avlonába), talán elraboltatott, mint a déli népeknél szokás, feleségül. A pallérné, férje után, már artai honos; azért származhatott idegenből.

Ezen mellékszemélyek idegen származását azért emlegetem, mert a következőkben tárgyalandó albán monda mintha ezt a supponált motivumot, az *idegen származást* fejlesztette volna tovább: a montenegrói testvérek *idegenbe*, Athenbe mennek mind a hárman feleségért.

A szereplők *jellemét* vizsgálva, azt találjuk, hogy a *pallérné* vesztét urához való ragaszkodása, általán az emberekben való bizalma okozza; végzete volt, hogy őt is befalazzák elevenen, mint két nővérét; a görög tragikusokból, meg Herodotosból is jól ismert *ὑβρις*, az emberi elbizakodottság — elégszer van balladánkban is metsző ironiával haszontalan erőlködésnek föltüntetve (a pallérné siet urához, ki őt épen most távol akarná tartani; leszáll a gyűrűt keresni, holott semmiféle gyűrű nem esett a boltozat alá; férjéhez folyamodik segítségért, mikor az már követ hengerget a befalazáshoz stb.): még olyan, emberi felfogás szerint nemes erkölcsi tulajdonságok is, mint a hitvesi szeretet, az emberekben való bizalom — vesztét okozzák tulajdonosának; az ember semmivé törpül, a végzet (a homerosi *ἡγή*, ujgörög *Χάρος*) összetöri az (erkölcsi) erejében elbizakodót; hiábavaló az emberi igyekezet, csak a vaksors uralkodik a világon (v. ö. Elektra, Oedipus stb. tragikumával). Legjobb az emberre: megadni magát a végzetnek; ez a tanulság a pallérné esetéből, a mi egyuttal a ballada *alapeszméje* is. Ez mindenesetre komor, pessimista világnézet a népballadában, de semmi esetre sem ujkori fejlemény a görögöknél, mert nemcsak a tragikusoknál, de a történetíróknál (Herodotos) és bölcselőknél (Plato) is találkozunk vele. Inkább a korunkbeli buddhizmus, nihilizmus, fatalizmus lehet a görög világnézet modern fejleménye.

A *főpallér* bűne (*ὑβρις*), hogy nejét meg akarja menteni, holott egy szellem jelentette ki, hogy egyedül ez lehet a váltság díja; bűnhődése (*ἐιργασία*), hogy kábultságában tiltakozni sem mer a gyűrűkeresés czudarul koholt ürügye ellen; már csak eleven gép, vak eszköz a könyörtelen mivesek kezében: mintha nem is az ő neje esdekelne hozzá bizalommal, maga is követ hord befalazásához.

A *kőmivesek* a tündér kedve szerinti emberek: megfogadják

szavát, kiméletlenek a végrehajtásában, félretesznek minden emberi indulatot, a hiszékeny asszonynak igazi görög furfanggal kikölnak egy mesét a gyűrűről: hogy törbe ejtsék, meghunyászkodni (könyörögni) is képesek, csak czélt érjenek; kegyetlenül kihasználják a főpallér bódultságát is: vele magával hordatják a követ felesége befalazásához, mikor észreveszik, hogy a gyűrűkeresés ürügye ellen sem mer vagy nem képes tiltakozni.

A *vizi tündér* költi fel a kőművesek nemtelen szenvedélyét: csak úgy készülhetnek el munkájukkal, ha a pallérnét befalazzák. E gonosz széndéku tündér tehát az irigy istenek (Herodotosi felfogás) képviselője. Azért legyen éppen a kőművesné az áldozat, mert »későn jön reggelenként, délbe megint későn jön.« A durvalakú, korlátolt műveltségű kőművesek készséges szolgálivá szegődnek; a *fülemile* (igen gyakori motívum a szerelmi dalokban) szinte az ő malmára hajtja a vizet, mikor álnokul sietteti a pallérnét, a helyett, hogy az üzenet szerint visszatartaná.

Összeütköznek tehát a következő *motivumok*: egyrésről a hitvesi vonzalom, az emberek igazlelkűségében való bizalom, — másrésről a kajánság, kiméletlen kegyetlenség, a szolgálakú engedelmség; s buik — az előbbi.

A heros, a sorsával részvétet keltő jellem a pallér felesége; a férfi gyöngeségét sajnáljuk, de alig tudjuk megbecsülni, a ki eszköz a sajátmaga megbüntetésére. Olyan átmeneti karakter a főpallér, a ki nemcsak nem mer többé dacolni a tündérrel, hanem, mint a ki belátta hibáját s jóvá akarja tenni, kiméletlen ő is utoljára — saját felesége élete iránt.

A görög ballada episodjai (fülemile mint hirtívő; a gyűrűkeresés ürügye), meg a főmozgató motívum: a tündér kívánsága, — nem kerültek bele a székelly balladába, pedig helyük volna benne (oka lehetne pl. Kelemennének az urához menni; oka lehetne a falbeomlásnak).

Belekerült azonban a három főszemély, kik közül a heroikus nő rokonszenves jellemét ugyszólva változtatás nélkül vette át; a főpallér pulya emberből férfivá lett, a ki, ha már meg kell lenni, komoly elszántsággal akar hirtelen tulesni a nagy bajon. A korlátolt kőművesek ugyanilyenek »Kőműves Kelemennében« is.

A hasonlójellemű személyeken kívül azonban, s ez a legfontosabb, azonos motívumokból fejlődik a cselekvény is, a mi nem lehet pusztá véletlenség.

Ezért talán nem lesz fölösleges figyelembe venni azokat a népdalokat, melyek a görög mondát eljuttatták a székellyekhez.

3) Albán és szerb monda Skutari alapításáról.

Az albán monda tartalmát is Kind közli már idézett művének 205—6 lapján, s hozzáteszi: »das man noch bis in die neueste Zeit in Skutari hat singen hören können« (Kind ezt

1861-ben mondja, a mikor munkája megjelent, 2 évvel a Kriza gyűjteményének, a »Vadrózsáknak« kiadása előtt).

Kind prózában közli azt a szöveget, melynek fordítását, lényegtelen változtatással, itt közlöm. Így is látható a költeménynek sovány alakításu meséje, cselekvénye.

II. »Isteni szózat rendelte el Skutari alapítását. A sors istennője fölhiált három testvért (Skand, Ali és Amska), kik a »fekete hegyekben« (Montenegro) laktak, hogy Athénbe (Sethiniah) menjenek feleséget keresni; tanulják ki a vidék nyelvét, szokásait s hazatérvén, építsék föl Skutarit, keleti partján annak a tónak, melyet az istennő megjelöl s erre a helyre telepítsék a környék összes lakosait.

Falhuzás közben hallatszott egy fensőbb szózat, hogy csak úgy tart Skutari örökké, akkor áll meg az ellenség előtt s nem lesznek lakói rabokká, ha befalazzák a három testvér egyikének nejét, a ki már anya.

I. Sorsot huztak; Skand nejét, Eucharist kellett befalazni; de, hogy nem rég született csecsemőjét ne kelljen az anyatejtől elválasztani, hosszú csövet csináltak kecskebőrből s egyik végét a nő emlőjéhez illesztették. Így szophatott külső végén a csecsemő anyatejet.

Két évig tartott ez az állapot s a fal elkészült. Mikor a gyermeket elválasztották, nem szívárgott több langyos anyatej a csövön, hanem, csodálatos módon, tiszta édes víz, a milyen most is kibugyog; a jó szellemek hát forrássá változtatták az önfeláldozó anyát; a forrásnak pedig, mint az albán dalnokok mondogatják, csodás ereje van; gyakran keresnek benne gyógyulást a szoptató anyák.

A vila (villi?) — gonosz szellem szakgatta hát le a falakat, ezt kellett az áldozattal kiengesztelni.«

Ennyi az albán népdal *tartalma*, melynek eleje (II.) a minket közelebből érdeklő várépítés, vége pedig (I.) egy helyi rege, a meleg forrás apotheosisa.

Személyei: Skand (a görög ballada pallérja); Sk. neje, a ki már anya, Eucharis (a pallérné); isteni szózat a »fekete hegyekben« és a Skutari tó partján (megfelel neki a vízi tündér a görög balladában); a nagyszámu kőmíves mesterről, legalább ez a vázlat, nem tud; e helyett azonban megvan a hármasszámú rokonság (a három nővér és fivérük a görög balladában = a három testvér, Skand, Ali és Amska, illetve ezek nejei meg a hősnőnek, Eucharisnak kis fia).

A *cselekvényt* itt is a gonosz tündér indítja meg, kijelentvén a város-alapító testvéreknek, hogy Skutari falai csak úgy fognak szilárdan állni, ha egyikük nejét, a ki már anya, befalazzák. Az embertelenséget azzal tetézi, hogy a nő *anya* is legyen.

Ez utóbbi motívum képezte hihetőleg azt a magot, melyhez a várépítés görög eredetű mondája kapcsolódott; Skutari vidékén

sok a meleg forrás, ezek eredetét akarta eszmélni a nép, mikor a várépítésnek idegen indítéku mondáját megoldotta ezzel a helyi regével.

Eucharis és fia voltak ennek a regének személyei. Az a ház be van falazva, két évig szoptatja kis fiát szaktan megdicsőül: áldásos meleg forrássá lesz.

A görög balladával való kapcsolatot is jelzi az albán népdal: a három montenegrói testvér Sethiniádba — Athénbe megy házasodni, onnan való Eucharis! Athénben megtanulják a vidék *nyelvét*, szokásait.

Ez a görög ballada elemzésénél említett idegenből származás motivuma, tovább fejlesztve.

A görög balladának még a következő motivumai kerültek az albán népdalba: 1. a *tündér* mondja meg a falépítés váltságát; 2. az áldozat *nő* legyen; sorshuzás döntse el, ki legyen ez a nő.

Hogy ez a nő *anya*, a ki szoptat, ez volt a helyi rege; hogy a nő messzi földről való, görög, ez is összekötő kapocs a helyi és az idegen monda közt.

Az albán népdal gyarló költemény; az átvett cselekvény sovány; a szórakoztató, kiengesztelő episodoktól letarolt; a motívumok nem fejlődnek tovább csak a kegyetlenségben, nem a költőiségben; a helyi rege is, bár méltányolható jóakarattal, trivialis témát színez. A következő népdalok különösen ebben a tekintetben szárnyalják túl az albánt, hogy igaz részvétet tudnak kelteni az áldozat iránt, tehát költőibbek.

Skutari, melyet a Kr. u. 2. században a rómaiak is erődtívénynak használtak, az Arta tartománynyal határos Albániának északi részén fekszik, 42° alatt, a hasonnevű, tekintélyes tó partján. (A tó keleti oldalán ömlik a tengerbe a szerb népdalban említett Bojana folyó). — Albániának különösen déli részén sok tó, mocsár, vízfénék van, melyek miatt éghajlata egészségtelen. Azért tartja fenn a tündér a tó megjelölésének jogát is a maga számára.

A szerb népdal »Skodra (Skadar — Skutari) várának építéséről« eredetileg Vuk Stephanovits Karadsity szerb népköltési gyűjteményében van közölve, melyből 1814—36-ig négy kötet jelent meg Bécsben és Lipcsében (L. Székács József, »Szerb népdalok és hősrégék« — Olcsó Ktár, 229. sz. — 6—7. lapját).

Ebből a gyűjteményből két kt. anthológiát fordított Talvj (Therese Jakob) »Volkslieder der Serben« cím alatt. Új kiadása Lipcsében, 1853-ban (L. Kind id. műve 206. lapját).

A költemény, mint ezt Moór Péter, zágrábi ref. tábori lelkész ur szíves közléséből (ki nekem a magyarra való fordítást is megígérte), tudom, 242 versszakból áll, tehát terjedelmes munka, valószínűleg románczok sorozata; legalább az a két töredék, melyet ismerek (a 4 utolsó sor Kindnél, id. műve 206. lapján és 127 sor

Schuller már idézett műve 14—17. lapján; mindkét töredék Talvj fordításából való), határozottan románcz-színetezű.

Talvj fordítása (az eredeti szöveghez még nem juthattam) verses; mértéke: (4 | 4 | 2), 10 szótag, három ütemben, páros rímmel. Kérdés, ilyen-e az eredeti is?

A hosszabb töredék tartalma a következő:

»Három éve építik már Skodra várát s még az alappal se készek, mert a mit nappal raktak, éjjel ledöntötte a vila (vili?) A harmadik évben megjelenti a hegységből a vila: »Vukasin Király! hiába pazarlod a kincsedet; még az alap se készülhet el, míg nem találsz két szerető testvért s ezeket be nem falaztatod. Stojan és Stojana (stojiti = áll, tart, sto, stare) legyen a nevük«. — Vukasin nem talál ilyen testvéreket. Megint szólt a szellem: »Hárman vagytok testvérek; mindegyik feleséges »kinek felesége reggel legelébb viszi az ételt a Bojana partra a munkásoknak, be kell falazni s a kő összetart«. Vukasim megeskette két testvérét, hogy nem árulják el otthon a titkot, de a véletlenre bízzák a döntést.

Két testvér (Vukasin és Ugijisa) megszegi az esküt; a legifjabb, Gojko, betartja.

Reggel kimegy a három testvér a Bojanához. Gojko nejének egy hónapos fiacskája van; anyja, kiméletből, ki akarja vinni az ebédet; a feleség szegyei a segítséget igénybevenni, maga viszi ki. — Gojko hevesen összecsókolja nejét; »Hát ide mért jöttél a veszedelmedre? Ki szoptatja, ki fürösztí majd a kis fiut?« — Gojko szól a pallérnak, a pallér a 300 munkásnak. A menyecske tréfát gyanít, mikor körül kezdik rakni fával, kővel — egész térdig. A munka halad, a nő mosolyog. Berakják csipőig; sírni kezd, könyörög sógorainak: »Ne hagyjatok ilyen fiatalon!« Hasztalan. Majd az urának: »Ne hagyj elvesznem ilyen kegyetlenül! menjünk anyámhoz, elég gazdag ő, vehetsz rabot vagy rabnőt, azt befalazhatják«. Ez is hasztalan volt. A pallérhoz fordul: »Hagyj legalább a mellemnél nyílást, hogy a kis fiamat megszoptathassam: hagyj a szememnél, hogy ellássak udvarunkra, mikor kis fiamat hozzák s utána nézhessek«. A pallér könyörületes szívű volt, teljesítette kívánságát.

Igy készült el a vár; szoptatni hozzák a csecsemőt, egy hétig nem bocsátja el magától, — ekkor elnémul, de a gyermeket egy évig táplálja. Most is e forráshoz járnak a szenvedő anyák».

A *személyek* száma ebben a töredékben is hárommal több, mint az albán mondában, t. i. említve van a várost építő 300 kőműves, az építést vezető könyörületes pallér és Gojko anyósa. A többi személy u. az, mint az albán népdalban (I. Az építető Vukasim király és testvérei, Ugijisa és Gojko = az albán mondabeli Skand, Ali és Amska. — II. Gojko neje és egy hónapos fia = Eucharis

és csecsemője — III. Az erdei tündér = a »montenegrói« hegyi tündérrel, ki szintén kétszer avatkozik a cselekvénybe).

A monda *kerete*, hogy király építteti Skodra várát a Bojana partján (albán motívum).

A szörnyű *cselekvényt* a gonosz indulatú erdei tündér indítja meg (görög és albán motívum).

A *váltságra* szánt nő, anya itt is, kinek kis fia van, mint az albán mondában; de az albán helyi rege megbővült a rokonszenves anyóssal.

A városalapító testvérek *jelleme* egyéni színezetű lett; míg az albán mondában csak a tündér rendeletének engedelmes végrehajtói, a szerb Gojko áldozatra kész, szavatartó, hitvesét szerető, (mint a görög ballada főpallérja, vagy még inkább mint Kelemen kőműves); a másik két testvér és a 300 kőműves könyörtelen (mint a görög balladában), szőszegő (a görög balladában furfangosak a művesek), a gonosz indulatú tündér céljainak készséges szolgája.

Az építő pallér a mindenkép száraz albán népdalból hiányzik, a görög balladában megvan; jellemét a lehetőségig rokonszenvesse fejlesztette a szerb nép.

A szelídítésre irányzott törekvés a szerb népdalban az is, hogy a tündér kétféle tanácsot ad s az első váltság, mondhatni, nem oly kegyetlen: egy nő és egy *férfi*, nem egy anya és *csecsemője*, biztosítja a falak fölépítését.

Gojko anyósának vállalkozása, hogy ő viszi ki a férjnek az ebédet a Bojanához, *peripetia* — fordulat a tragikus cselekvényben: ha az öreg nő megy ki, Gojko neje, arra a napra legalább, megszabadul. Az igazság érdekében meg kell jegyezni, hogy a tündér első tanácsa nem teljesíthető; G. neje is szegényli anyja szolgálatát elfogadni — az epizodok tehát terhelik a cselekvényt: hátráltatják és semmiben sem képesek megakadályozni. De a szerb nép erkölcsi felfogása előtt, mely nem hagyhatta szó nélkül a vandalizmust, tisztelettel hajlunk meg.

Hogy a pallér, meg az építtető nem egy személy, ez a legerősebb bizonyíték arra, hogy a szerbek az albán és görög mondát forrasztották egybe. A henye személyek kimaradtak a székegyballadából, mindenesetre a szerkezet előnyére.

Hogy Skodra és nem Arta építéséről dalolnak a szerbek, annak oka a többek közt az is lehet, hogy Sk. közelebb van a szerbekhez Artánál s helyi jelentősége is szembetűnőbb gyógyforrásai miatt.

γ) Oláh mondák »az argisi zárdatemplom építéséről.«

Három változatát bírom e mondáknak, egy ezek közül oláhországi, kettő erdélyi.

Az oláhországit először közölte B. Alexandri kiváló román költő és politikus 1852—53-ban Jassiban megjelent népköltési gyűj-

teményében. Én másodkézből vettem, J. K. Schuller broschurejéből »Kloster Argisch« N.-Szeben, 1858. Theod. Steinhausen (oláh szöveg német fordítással).

A kis füzet mindössze 21 lapos, benne van mindhárom változat; közli az artai görög mondát is (13. l.) Grimm után, helytelenül; továbbá a szerb mondát Skodra várának építéséről (14—17.); végül egy hasonló tárgyú magdeburgi és liebensteini mondát (19—20. l.)

Alexandri szövegét balladának írják. 359 rövid sor a terjedelme: soronként két ütem (4 | 3 vagy 3 | 3), rendszeren páros rímekkel. Öt részben mondja el a következő mesét:

»I. Negru vajda [= Radul Negru — fekete Rudolf, fogarasi és omlasi knéz, 1290-ben átmegy a határhegységen, az Olt és Duna közt építi Kimpoling és Argis városát, megalapítja (?) az oláh herczegséget (Ungrovlachia?). Székhelyét áttette idővel Argisba] helyet keres a kőművesekkel (10 legény + 9 mester + Manuel a pallér) az Argis partján a zárdatemplom számára. Egy feléjük kerülő pásztorfiu felhívja figyelmüket egy félbemaradt épületre, hova csak a kutyák gyülekeznek vonítani. A vajda, nevének dicsőségére, ezt az épületet akarja befejeztetni. Kiadja a kőműveseknek a parancsot: éjjel-nappal dolgozzanak a zárdán; ne legyen ahhoz fogható az egész világon, különben elevenen befalazza őket.

II. Kimérik a helyet, rakják is a falat; de a mit nappal raknak, éjjel összeomlik, mindennap; a vajda dühös, fenyegetőzik, a kőművesek félve dolgoznak. Manuel pallér álmot lát: azt mondja neki egy fensőbb szózat, hogy a fal mindaddig beomlik, míg be nem falazzák azt a nőt, ki másnap legelébb jön közéjük az étellel. A kőművesek megesküsznek, hogy befalazzák, akár neje, akár nővére lesz valamelyiküknek; így jutnak kincshez, dicsőséghez.

III. Megvirrad. A pallér kitekint s látja ifju szép nejét jönni. Szívdobogást kap a fájdalomtól s imádkozni kezd: Uram! adj esőt, hogy a patak megdagadjon s feleségemet visszatérítse. Az ima hatásos; megered a zápor, megdagad a patak, de neje keresztül lábolja. Megint imádkozik: adj Uram olyan zivatart, mely a fákat szakgatja, a sziklákat tördeli; térítse vissza feleségemet. A kitörő vihar se téríti vissza a hű nőt.

IV. A kilencz mester megőrül, csak Manuel busul. Megcsókolja nejét, aztán ölbe kapja s fölviszi a falra. Ott addig áltatja, hogy tréfa az egész, míg a fal bokájáig, czombjáig, csipejáig, meléig ér. A hű nő állja ezt; bátortalanul szabódik a furcsa tréfa ellen. Manuel szóttan, a fal gyorsan elfödi a nő szemét, fejét; elhaló hangon nyögi: végem van Manuel, agyonszorít a fal.

V. Negru vajda járkál az Argis partján. Imádkozni készül az új templomba, melynek párja nincsen. Odaér, elbámul: »ugyan ti mesterek, esküdjeteek meg, tudnátok-e ennél szebbet építeni?« »Nagy mesterek vagyunk, a te dicsőségedre ennél még különbet is,« szóltak a mesterek a templomtetőről. A vajda elgondolkozott;

gonosz ötlete támadt, elhordatta hirtelen a lábtókat, állványokat, s a tiz mester fennrekedt a templom tetején. De nem jönnek zavarba; zszindelyből szárnyat faragnak, felkötik s nekilendülnek. Bizony, leestek, kővé is váltak, még le se értek. — Manuel pallér is neki készülődik; mintha fuldoklik valaki, megszólal alatta szerelmes hitvese: »Édes Manuelem, a fal agyonszorít, bezuzza mellemet, kioltja életemet.« Manuel megszédül, forog vele a föld, lebukik. A hova lebukott, onnan forrás fakadt; az ize sós a keserves könyektől.«

Az erdélyi oláh mondának szövegét *br. Schaguna* n.-szebeni oláh érsek közölte Schullerrel. Ebben a változatban egy »árnyék-árus« szerepel. Van egy lécze. Mikor a mesterek jelentik, hogy kiszemelték az épület helyét, kezébe veszi a léczet s megméri vele a legelső ember árnyékát, kivel találkozik. Ezt a léczet falazzák be a mesterek; a kinek »árnyékát megmérte,« meghal három hét alatt, de előre nem sejtí, nem is szenved.

Az argisi oláh mondának másik változata a gr. *Coronini* féle fényképekhez tartozó lithographiai értekezésből való. Gr. Coronini t. i. azalatt, míg az osztrák hadsereg megszállva tartotta Oláh-országot, fényképeket készíttetett az argisi kolostorról; u. ekkor a cs. kir. kormány egy felügyelőt és egy segédmérnököt rendelt ki a kolostorba.

A *br. Schaguna* és a *Coronini* féle változatban Argist Neagu, 1515—1518. oláh vajda alapítja. Ez a Neagu a bessarabiai házból származott, tanítványa volt a kegyes István patriarchának († 1504), a ki konstantinápolyból száműzve, Radul vajdához menekült. A szigorú erkölcsű Istvánt bevádolták a bojárok a fejedelemségnél, mire István fogságba kerül, hol is Neagu visel rá gondot titokban.

A pállér neve mindkettőben Manuel, neje a fölzakiatott kincsvágy áldozata; a kőművesek kővé változnak, — ez a darab vége; a *br. Schaguna*-féle szöveg nem tud a repülésről, a kőművesek éhen halnak; a *Coronini* félében Manuel lebukása helyén forrás takad s a kut helye máig *Manuel kutja*.

Érdekes találkozás még a két változatban a kettős jelenés. Egyik tudtuladja Manuelnek, hogy kapzsiságának legdrágább kincse esik áldozatul; a másik kijelöli az áldozatot azon nő személyében, a ki legelőbb jelenik meg a kőművesek közt.

Az erdélyi változat így adja elő a legendát (*Schuller* 18—19. l.):

Manuel hazajárt a munkából; felesége kérlelte, hagyja azt a vállalatot, elég jómóduak, ne akarjon több kincset. Lám, a kis fiu is milyen szép, ne hagyja el. »De a dicsőség, a dicsőség«, felelte Manuel s távozott bucsu nélkül. Közel az építkezéshez bagoly szállt a fára, a földből előtűnt egy szellem. Megigéri az épület befejezését, ha Manuel megesküszik, hogy a legelső nőt, ki köztük megjelenik, befalazzák. Az eskü után eltűnik a szellem. Megvirrad. Manuel jó kedvű, kibeszéli a jelenséget a munkásoknak; ezek

hazaizennek, hogy nejeiket visszatartsák; de Manuel annyira szórakozott, hogy enni is elfelejt hazamenni. Ezért hozza ki neje az ebédet, mikor aztán végeznek vele a kőművesek.

Alexandri szövege legköltőibb; a Coronini félenek historiai becse van (az argisi templomra vésett 1517, Neagu vajdától, a zárda patronusától származik), — legérdekesebb mégis a br. Schaguna-féle, mert a nő-befalazás legendája ezzel eljutott N-Szebenbe, Erdélybe.

Alexandrinál a következő *személyek* vannak: Negru, vajda a 13. században; a kőművesek, tíz legény, kilencz mester és Manuel pallér; a pásztorfiu; egy fensőbb szózat és M. pallér neje.

A mese *kerete*: Az Argis folyó partján zárdatemplomot építet a dicsszomjas *vajda*, kinek nevéhez fűzik az oláhok Ungrovlachia megalapítását is. A vajda féktelenül nagyravágó, a templom az ő dicsőségét hirdesse örökké, ne legyen ahhoz fogható; mikor a falbeomlás akadályozza akarata teljesülését, a kőművesekre gyanakszik s elevenen akarja befalaztatni valamennyit; mikor gyönyörködni készül alkotásán s a badar kőművesek nagyra vannak, hogy az ő dicsőségére még jobban is meg tudnák magukat erőltetni, — ezt szerződésszegésnek tekinti s elveszi alóluk a lábtókat, állványokat, hogy le ne jöhessenek.

A vajda kitünő jellem, középkori autokrata, föltétlen engedelmességet kíván azoktól, kiket királyilag fizet; másrészt az igazságszolgáltatás büntető korbácsát suhogtatja meg a husz kőműves fölött, a kik, elveteműtségükben, készek voltak nejükől megválni, csak elkészülhessenek vállalkozásukkal.

A *tündér* jelzi a váltságdíját Manuelnek, álmában. A váltságról semmit se tud a vajda; a *mesterek* kapnak rajta, kárörömmel fogadják Manuel nejét s falazzák be. Hízelegnek Negrunak — fent szorulnak a zárda tetején; dőreségükben repülve akarnak lejutni — kővé válnak (szélhűdés éri őket). A hízélgés oláh todalék a vándormondában.

Ilyen növedék a mondán a pásztorfiu is: a nép tipikus foglalkozását, a pásztorzkodást beviszi a költészetbe is.

A *pallér*, Manuel látja az álmot, neki jelenti a tündér, tőle függ az épület befejezése. Botorságában megesketi a műveseket, hogy az álomról nem szólnak otthon s elfeledkezik arról, hogy a sors őt is találhatja. Buzgó imádságáért csodát is tesz az Ur kétszer: záporosót, vihart támaszt. De a sors ennek daczára beteljesedik. Manuel sajnálja nejét, de a sorssal nem mer szembeszállni; ámitni is képes: fölviszi karjaiban a falra, mintha csak tréfából. Mikor Negru elhordatván a falakat, a kőműveseket repülni készítette az életösztön, Manuel hallucinálni kezd: nejének halalhörgését hallja, — leszédül s ő is szörnyet hal.

Manuel jelleme sokoldalú (botorság, buzgóság, szerelem, áltatás, lemondás) s nagy virtuositással van kidolgozva a nehéz probléma, különösen a kifejtet: ő a vezér, ő látja a mentő álmot

mikor a többi mives repül, ő még okosabb módján a menekvésnek töri az esztét; a rémlátványra (a repülő, kővé váló mivesek) — rémlátása van (nejét hörögni képzei), ettől megszádul s lebukik, — keserű forrás fakad a helyén (v. ö. Skutari meleg forrás az albán és szerb mondában).

Manuel neje a megdagadt patakon keresztül, a nagy zivatarban is eljut urához; gyámoltalan (szabódása, férjéhez való sóhaja); befalazása után is férjének panaszkodik. Különben hű, engedelmes nő, a ki, csak hogy férje rendelkezését át ne hágja, harczra kel az elemekkel. Nőiségében heroikus és teljes részvétünkre méltó, eszményi alak. Ugy látszik, fogalma sincs sem ura vállalatának, sem a saját vállalkozásának horderejéről; a monda legalább nem említi.

Ebben is vannak *romantikus* részletek, mint a szerb mondában: a mire különben már a görög ballada keretében is volt alkalom (pl. a falépítés többször félbeszakadt s újakezdett munkája; a gyűrűkeresés; a pallérné szóváltása a mesterekkel, mikor észrevette, mi lesz vele stb.).

Nem hiányzik ez a székely balladából sem, pl. az utazás hosszas elbeszélése; az apa és fia beszélgetése stb. De a beépítés maga, bár trivialis, mindegyiknél megvan és pedig bőven színezve, csak a székely ballada mellőzte. A székely nép finom műérzéke észrevette, hogy fölösleges a különben is erkölcsháborító tárgynak rémségét tovább fokozni, hisz nem vérszopó vad, nem a kínlódásban kéjesen gyönyörködő bestia a publikum.

Megvan a pessimismus, ironia is.

A személyek, a cselekvény ugyanilyenek br. Schaguna szövegében is s ez lényeges, mert N.-Szebenből az oláh mondát már a székelyek is átvehették.

Manuel jelenése megvan a székely balladában, a kocsis álomlátásában.

Kelemen pallér is dicsvágyó, mint Manuel, családját fölláldozza. Hogy Manuel örömeiben kibeszéli álmát a kőmíveseknek, a kik hazáizennek, Manuel pedig elfelejt hazamenni, ez igen kitűnő motívum, kár, hogy a székely balladából kimaradt.

A durva, kegyetlen kőmívesek u. ilyenek a székely balladában is; a főszemély szinte a pallér felesége, az önfeláldozó nő.

δ) *A csodás várépítés mondájának elterjedése.*

A görög, az albán és szerb, meg az oláh mondáknak elemzése, összehasonlítása után talán nem tulmerész az az állításunk, hogy a délvidéken szerte-szét elterjedt babonás szokás, egy nőnek az épületbe falazása a gonosz szellem megengesztelésére, került bele a székely balladába is.

Fokról-fokra megtaláltuk, hogy a görög, az albán, a szerb és oláh nép szomszédja egymásnak s érti egymás nyelvét. Erdélyben meg már egymás mellett, egymással együtt él oláh és magyar.

A monda kerete, hogy egy nőt falaznak be valami vízpar-

ton épülő, hasonló nevű vár (híd, vár, zárda a városban, tehát köz-épület) falába s hogy tündér adja a tanácsot a nő befalazására, megvan mind a négy déli nép (görög — albán — szerb — oláh) mind a hat mondájában.

Megvan mindegyikben az önfeláldozó nő, kit férje maga szolgáltat ki, váltságul, a tündéreknek. Ötben megvannak a kapzsi, korlátolt, kegyetlen kőművesek, a tündér céljának engedelmes szolgálói (csak az albán monda nem szól kőművesekről). Öt monda (albán, szerb és az oláh) localis regével toldja a főcselekvényt (meleg forrás az albán és szerb mondában, keserű az oláhokban).

Érdekes az albán és szerb mondának abbeli rokonsága is, hogy a várost, Skutarit, három királyi testvér építteti, a miről a görög ballada nem tesz említést; beleszövi ugyan a pallérné, hogy még két nővére volt, így a népdalokban kedvelt hármas szám itt is megvan, de arról, hogy kinek rendeletére épült az artai híd, hogy király, vagy királyfiak kerestek volna általa halhatatlanságot, nem emlékszik.

A hasonlóság mellett szól a székely ballada egy elhallgatott, mint jeleztem, homályos motivuma: »nem tudjuk, ki építteti, magas Déva várát«. A hármas királyi testvér helyett mindhárom oláh monda csak egy autokrata, Negru-Neagu nevéhez fűzi a csodaszerű épület emelésének dicsőségét, miáltal legalább egy terminus, post quem van meghatározva: 13. század és 16. század, a mikor a két történelmi nevű vajda szerepelt.

A görög balladában ilyen chronologiai adatunk nincs; a hidat római építménynek is mondják; Skutari tó partján is megvannak a római castrum romjai.

Hogy az albán és szerb mondában előforduló királyfiak történeti személyek-e, érdemes volna utánna járni, talán jeleznének valami biztos terminust.

Szinte csak az albán és szerb mondában van a feláldozott nőnek csecsemő fia, míg a többi négy (a görög és a három oláh) semmit se tud az anyaságról. A székely ballada jelentékeny részét teszi pedig a kis fiu sorsa. Nincs kizárva, hogy ez a motivum önálló alkotás legyen a székely balladában. De az sem lehetetlen, hogy a görög-albán monda szerb közvetítéssel, tehát oláh közvetítés nélkül is eljuthatott hozzánk. Kriza, Erdélyi nyomozták *magyarországi* (nem csak erdélyi) változatát a balladának. Szerbia délről határos hazánkkal; a Duna-Tisza közén, a Dráva és Száva közt szerbek laknak. Talán az újból megindult népköltési gyűjtemény közzé teheti egy szerencsés felfedezőnek érdeméből a »Kőmives Kelemenné« magyarországi változatát; én erősen hiszem, hogy ez lesz a görög-albán mondának szerb közvetítéssel hozzánk jutott változata.

A szerbek története sok századon keresztül esik egybe a magyarral. Nemzeti hősünk, Hunyadi János, él a szerb népdalokban. »Szibinyáni Jankó« románczát énekelte meg Arany János is.

Nem üres okoskodás tehát a szerb népköltészetnek a magyarra való hatásáról beszélni.

A mondák egymásra való hatását már láttuk.

Egy-egy epizód-toldalék még nem dönti meg a rokonságot, mert a főcselekvény, mint láttuk, mind a hat mondában azonos motívumok összeütközéséből fejlődik ki; azonos a kifejtés, a megoldás is, azonos és a görögvilágnézetre vezethető vissza az ironikus hangulat is, mely mind a hat mondában, de »Kőmives Kelemenében« is megvan.

Mondhatjuk tehát, hogy a nőbefalazás jelzett szokása nem magyar, hanem délről, a görög-albán néptől került a szerbek és oláhok közvetítésével a székelyekhez. Hogy a szokás elterjedésére, ha csak valami rendkívüli dolog gyorsabb menetre nem sarkalta, hosszú idő kellett, fölösleges bizonyítani.

Maga a székely ballada, ha nem is felel meg arra a kérdésre, honnan eredt e babonás szokás, nyújt némi alapot arra, hogy milyen uton, ki által ismerkedett meg e szokással az erdélyi magyarság. Nevezetesen a székely ballada ezen részében, a várépítés mondjában, akadtam néhány latinos szerkezetre. Ilyenek:

1). A névelő elhagyása ott, a hol arra, magyar ember nyelv-érzéke szerint, szükség van, de a latin nem használja, mert ilyen beszédre, névelő — az ő beszédében nincs.

Kriza szöv. 17. sor. »En uramhoz menni lenne akaratom,«

E helyett: »Az én uramhoz menni . . .«

66. sor. »En árva fejemnek egyet sem kondítnak.«

E helyett: »Az én árva fejemnek . . .«

2). Feltételes mód fordul elő »hogy« kötőszó után, mint a latin mondatban tanítja, »ut« kötőszó után:

2. sor. »Magoss Déva várát *hogy felépítenék*,«

3. sor. »*Hogy felépítenék* félvéka ezüstér,«

68. sor. »Ecczö' mindönkorra *hogy* végbucsut *vönne*,«

69. sor. »*Hogy* végbucsut *vönne* asszon barátitól,«

23. sor. »Mikó fele utját *elutasták vóna*.«

3). »Hogy« kötőszó elmarad a mellékmondat elejéről s ezáltal a mellékmondat m. e. beleolvad a főmondatba, mint az ugyan. »accus. cum infinitivo« szerkezetnél a latinban:

53. sor. »Tizönkét kőmives *azt* a törvént tötte:«

54. sor. »Kinek felesége legelőbb jó ide . . . stb.«

E helyett: »Tizönkét kőmives *azt* a törvént tötte, *hogy*, a kinek felesége . . . stb.

4). »-hoz« helyrag helytelen, legalább is tájsházások használata az,

5. sorban: »Déva várossához *meg is megjelentek*,«

E hely. városában, városánál, városa előtt.

5). Gyanus, idegenszerű előttem ez a kifejezés is a

60. sorban: »Bánatos szívének így *lött felelete*.«

Érdekes, hogy ilyen latinismusra a 4. és 5. mondában nem

akadunk, csakis az elsőben (várépítés), az igen rövid másodikban (nőégetés) és a később betoldott harmadikban (Kelemenné utazása).

Ilyen lapsusokat a magyar nyelvben csak az követhet el, kinek nyelvérzéke nem tudatos, úgy értem, hogy csak ösztönszerű, a mint megszokta, de okát nem tudja megmagyarázni az ilyen vagy amolyan használatnak.

Ilyennek tarthatunk valamely idegen ajku barátot, a ki bejövén hittérítőnek, nyelvünket jól-rosszul megtanulta, de a mondák költői becsét, ha valamely régi krónikában olvasta őket, mint litteratus ember, könnyen észrevette (Kőmives Kelemenné azt sajnálja, hogy a halottnak is *hármát harangoznak*, ő árva fejének *egyét sem kondítanak* — tehát *vallásos* asszonynek mutatkozik. — Másrészt a *tündérről*, ki a cselekvényt a hat déli monda mindegyikében megindítja, hallgat a székely ballada, az értelem rovására, mint láttuk. A pogány motívum elhagyása is *pap* kezére vallhat).

Gondolhatni még holmi féligművelt iskolamesterre vagy főember írődeájkára, a kiknek szinte módjában állott, a néppel sűrűn érintkezni, esetleg érdekükben is volt ilyen »énekek« által népszerűséget szerezni. Ez esetben a tudákos kifejezés (»így lőtt felelete«) meg volna magyarázva.

Legvalószínűbb azonban, hogy az idegentől hallott (várépítési) mondát olyan »jámbor fejér nyikói székely atyafi« publikálta, terjesztette, mint a milyentől Kriza a »Kádár Katát« hallotta a negyvenes évek elején.

Ilyen énekmondók, regősök még ma is akadnak a nép közt. Hát még régen? A nyelvérzék öntudatosságának hiánya, meg a tudákosság is érthető volna ezen hypothesisal.

Tudjuk, hogy a nép ünnepélyes alkalommal affectálva beszél, azt hiszi, hogy a nem közönséges alkalomhoz méltatlan a közönséges, hétköznapi beszéd.

Azt mondám föntebb, hogy a monda idegenből van átvéve, valamely déli néptől.

Nincs is biztos tudomásunk eredeti magyar mondákról, melyek ilyen csodás építésre vonatkoznak. Ennyire babonás a józan magyar nép nem volt. Ubrik Borbálát befalazták büntetésből; boszorkányokat elevenen megégettek még a jelen század elején is — szinte büntetésből; de eleven embert azért, hogy a meszet, homokot, követ ragadósabbá tegyék, ki nem végeztek. A magyar ember tejet kever turóval, hogy erős ragasztószert kapjon; önt a mészbe is tejet u. e célból, mint ezt a 30-as vagy 40-es évek elején a Hortobágyon épült nagyhídról vagy vendégfogadóról hallottam Tóth József öreg debreczeni professortól, volt kartársamtól.

A balladában az a rész is homályos, hova való a tizenkét kőmives és különösen Kelemen és Kelemenné. Megjelentek »Déva városához« — valahonnan, messziről; Kelemenné is hintón utazik, négy lovon, lóhalálba. — Igen messziről indulhatott.

Ez is az idegen eredet mellett tanuskodik; mert ha a kőmívesek csakugyan nyikómentiek, kereszturfiszékiek, a localpatriotismus ezt nem hallgatta volna el.

b) A nőégetés.

Balladánk mostani alakjában okozati összefüggésben van az előbbi mondával: Kelemennét azért kell megégetni, hogy hamvát a mészbe keverhessék, melytől az ragadósabb lesz, összetartja a köveket, a vár felépül s a kőmíveseknek kifizetik a sok aranyat-ezüstöt.

Láttuk, hogy a várépítés mondája balladánkban nem eléggé motivált: nem értjük, mi az oka a fal bedőlésének; nem tudjuk, hova valók a kőmívesek, maga a Kelemen-család.

Valószínű, hogy az első monda délvidéki import, valamelyes latin közvetítéssel.

Emberáldozat őseinknél is dívott; a hadi foglyokat kegyetlenül végezték ki, még a Rákóczy háboruban is a múlt század elején, labancz és kurucz részről; a rhabonbánok (rovó bán?), a székelyek pogány papjai nagy tüzeket rakattak a mezőn s embereket is áldoztak.

Ámde a székely ballada nem harczot, nem istentiszteletet emleget; a tizenkét kőmíves *kinsvágýból*, hogy a félvéka ezüstöt, aranyat megkaphassa, *teszi azt a törvényt*, hogy a kinek feleségét a sors legelőbb hozza közéjük, tűzbe vetik.

Ez a számító kegyetlenség visszataszító vonás a kőmívesek jellemében; még az sem enyhíti tettüket, mintha babonából, valamely gonosz szellem vagy tündér haragját akarnák kiengesztelni, mint pl. megvan e motívum az összes délvidéki mondákban; ellenben fokozódik részvétünk a halálra szánt asszony, Kelemenné iránt, a ki belenyugszik e törvénybe; csak bucsuzni kérdezik haza gyilkosaitól; de szavát tartja, megtér az áldozatra, mintha utolsó tettével is férje iránti hűségét akarná megpecsételni. Hadd vagyonosodjék, ha az ő élete árán is!

Curiosumkép említem, hogy az *állatvérnék* ragasztó, tapasztó tulajdonságát ma is igénybe veszik. Magam láttam Sopronban egy kuglipálya készítésénél, hogy a feltöltött agyagot leöntötték a vágóhídról hozott vérrrel, a mitől az agyag erősen összeállt. De embervért használni ragasztószernak, törvénytevés után, — ez igen is barbár. Ez nem lehetett soha magyar szokás. Ellenben a délvidékiekről föltételezhető.

Az albánok a viszályokat vérbosszuval intézik el, mely itt még teljes erejében dühöng. Gyilkolás, leányrablás, erőszaktetel, házasságtörés bűneit ezzel intézik el e marcona, aristokratikus függetlenségben élő törzsek. A »zászlós« elnöklété alatt tartott népgyűlések, öregek gyűlése adják ez elégtételszerzéshez a szentesítést.

Ilyen nép közt előfordulhat a kegyetlenség, a nőégetés.

Arta és Skutari tartomány lakosai közt kell hát a babonás

vérboszura hajlandó néphitben a mondai tárgy eredetét keresnünk. A szerb monda az albánnak továbbfejlesztése. Erdélybe pedig az oláhok hozták.

Románia, mint tudjuk, határos Szerbiával. Románia városa, a kolostoráról híres Argis pedig u. a. szélességi fok (25° Greenwichől) alatt fekszik, mint Kereszturfszék és a fejér Nyikó; szélességi különbség is csak 1 fok van köztük (Argis 45°; Nyikó, Déva 46°).

Az Alexandri mondájában Negru vajda a Fogaras megyei »fogarasi és omlasi knéz«, már Magyarországon szerepel.

Br. Schaguna szövege meg már u. e. oláh mondának magyarországi-erdélyi változata.

Az tehát, hogy az artai monda Skutarin, Szerbián, Argison jutott a fejér Nyikóhoz, hypothesisnek megjárna.

c) Utazás a négyepejlovas hintón.

Kelemenné előszólítja nagyobbik kocsisát, befogat négy pejlovat a hintóba s így indul Dévára az urához. Fele uton (rősz idő támad, hull a zápor. A kocsis babonás. Eszébe jut álma: hogy a kis fiu beleesett a kutba; visszatérést ajánl. Az asszony nem hajt a balsejtelmre. A kocsis hajtson, ne törődjék se lóval, se hintóval.

Igy a monda. Kelemenné lóhalálába siet az urához. Miért? Nem is izent neki (a déli mondákban enni visz az asszony az urának). Csak a kocsist bántják balsejtelmek: a kis fiut baj érheti, ha ilyen istenkísértő időben uton vannak s ő magára marad.

Mindvégig homályban marad, mi indította Kelemennét arra, hogy urához menjen. A kőművesek fel akarták áldozni, de nem izentek érte, a sorsra bízták, kinek felesége jön közéjük legelébb. Kelemen igen szerethette az asszonyt, mert elrémül, mikor közeledni látja. Ő se izent neki. Kelemenné tehát minden különös ok nélkül indult el hazulról.

Ez a ballada szerkezetének leggyöngébb része.

Hogy tudtán kívül hanyatt-homlak rohan a veszedelembbe, ez a *ῥῆσις*, az elbizakodottság büntetése, ironia: nem hajlott meg a kocsis balsejtelmei előtt, nem tért vissza. Pedig a hú kocsis jól sejtett, álma rettenetes igazsággal teljesedett be, a fiu is, az urnő is elpusztult.

Ennek a mondának az előbbiekkal való laza összefüggése szembetűnő (a déli mondákból hiányzik). Maga az a körülmény, hogy Kelemenné, kőműves felesége négyepejlovas hintón utazik, gondolkodóba ejti az embert, hiszen a félvéka aranyat, félvéka ezüstöt még nem fizették volt ki.

Aligha csalódom, azt állítván, hogy ez a motívum, az utazás, »Kádár Kata« — másik székely balladából való.

Gyula Márton utazása ebben így van leírva:

{17. sor. »Inasom, inasom, kedvesebb inasom,
 {18. sor. Huzd elé hintómat, fogd be lovaimat!«

{25. sor. »Inasom, inasom, kedvesebb inasom!
 {26. sor. A föld az istené, a ló az ebeké.«

»Kőmives Kelemennében« pedig:

17. sor. »Kocsisom, kocsisom, nagyobbik kocsisom,«

/20. sor. »Fogd bé a lovakat, fogd bé a hintóba,

/21. sor. Fogd bé a lovakat, állj is gyorsan elé.«

{35. sor. »A lovak sem tiéd, a hintó sem tiéd,

{36. sor. Csapjad a lovakat, hadd haladjunk elébb.«

Rhythmus, metrika, gondolatmenet, még a kifejezés is majdnem szószert egy és ugyanaz. Ez nem lehet véletlenségből.

Hypothesisemet valószínűvé teszi az a körülmény is, hogy a »Kádár Kata« első változata »még a forradalom előtt több évvel volt leírva egy fejr-nyikói jámbor székely atyafi szája után« (Kriza, Vadr. 526. l.) s a »Kőmives Kelemenné« balladát is a fejr Nyikó mellől küldték be Krizának (Vadr. 314. — v. ö. még az 540 lapon: »Kőmives Kelemenné és Budai Ilona még elég jókor érkezének, hogy az első asztalnak legvégén helyet kaphassanak«).

Ezenkívül nem is derogálhat »Kőmives Kelemennét« »Kádár Kata« utáni időre tennünk, azért mindkettő lehet *őszékely* népbalada. »Kádár Kata« ugyanis »a XVI. évszáz végén vagy a következő évszáz első felében termett *kápóna virág* lehet« (mondja Kriza id. műve 526. lapján). Így mindkettő közel 300 éves, bár »Kádár Kata« a régiebb

d) Kelemen és Kelemenné találkozása.

A ballada legmegragadóbb részlete: Kelemen látja közeledni feleségét, átkozódik, csodát vár, hogy a rettenetes bajtól menekülhessen: mind a négy pejlova törje ki a lábát! vessen a hintónak négy kereke szakát (szálkát?)! Semmi baj se érte őket. Kelemen köti a törvény, az egyezség; alig fogadja a köszöntést, tul akar esni a felvilágosításon; hat sorban (52—57) elmondja, s az okot is hozzáteszi, értse meg a nagy sort az asszony:

58. sor. »Csak így nyerhessük el annak drága árát.«

Az átkozódás Kelemen szájában lehet eredeti népköltési termék; a jó kívánságban úgy mint az átokban népünk s a székely is kifogyhatatlan.

De jelezni kell, hogy ez a motívum előfordul, és pedig igen költői alakításban, a romániai oláh mondában is (III. részben).

e) Kelemenné bucsuja.

A dráma közelg kifejlete felé; szinte terhes felhő a sok csapás Kelemennén. Ha már ki se harangozzák s meg kell hálnia, legalább addig várjanak a tizenkét gyilkosok, míg elbucsuzik »asszonbarátitól s szép kicsi fiától.«

Ez a retardáló epizód naiv ismétlésekkel van elbeszélve; a kifejezéseket már ismerjük a ballada elejéről; nincsen ok megválni tőlük, a népballada már előszörre megtalálta az alkalmas szavakat s a gondolatok mégis szép párhuzamban fűződnek egymáshoz, mint a gyöngyszemek s a cselekvény tovább fejlődik.

Ennek a bucsunak eredetiségét nincs okunk kétségbevonni.

f) A kis Kelemen fiu sorsa.

Nem tud megnyugodni anyja távollétén; apja három nap biztatja, hogy reggel, hogy este megjön az édesanyja. Az unszólásnak nem tud ellenállni; kivallja, hogy Déván, a kőfalba van rakva. A fiu fölkeresi, szót váltanak (Az anya mondja: »*Nem szólhatok* fiam, mert a kőfal szorít, Erős kövek közé vagyok lerakva itt«), szíve meghasad, a föld is alatta s a fiu beleesik, eljut anyjához.

Mint különálló monda, népdal, ez is megállhatott, illetve kifejlődhetett, mígnem belekerült az ószékely ballada conglomeratumába, fokozni a családi tragikumot. Kelemen szorongathatja kincsét, nincsenek, a kikért gyűjtötte, a feleség, a kis fiu.

E két utóbbi monda (a bucsu és a kis fiu sorsa) keletkezhetett a fejér Nyikó mentén, a mely vidék székelységének különös adománya van a lelki szenvedések festésére (L. a Kádár Kata, Bodroginé, Budai Ilona című balladákat).

E két mondat a Kádár Katából vett epizód (utazás a négy-pejlovas hintón, 3. monda) kapcsolja a várépítés csodás mondjához (1. 2. görög albán monda; 4. monda Kelemen és Kelemenné találkozása — oláh motívum, mely epizód okvetlenül későbbi az 1. 2. mondanál), mely, mint említettem, valamelyes latin közvetítéssel kerülhetett Artából, Skutarin, Szerbián, Románián át a székely f. Nyikóhoz. Valami találékony székely aztán együvé gyúrta a különböző elemeket; alkotó munkáját szemmel kísérhetjük (pl. az utazás mondája, a 3., anticzipálja a hatodik mondat, a kis fiu sorsát; — a 4. monda későbbi, mint az 1—2.).

3. A székely ballada költészeti fejtegetése.

Három fő- és két mellékszemélye van a balladának.

A főszemélyek: a) Kelemen, b) Kelemenné és c) a kis fiu. A mellékszemélyek: d) a kocsis és e) a tizenkét kőmives.

a) *Kelemen kőmives* (= a főpallér az artai mondban; Skond az albánban, Gojko a szerbben, Manuel az oláhban) kapzsi ember, a ki nejét is feláldozza *kincsvágyának*, mikor belemegy az egyezségbe; pedig szereti nejét, bizonyítja megilletődése, átka,

mikor a kocsit közeledni látja; természetelleni bűnéért iszonyuan lakol, elveszti nejét; lelkiismeretfurdalását fokozza kis fia, mikor anyja felől tudakozódik; a fiu anyja után hal, — ezt a csapást is kapzsiságáért szenvedti még Kelemen. Az *ironia*, mint a görög balladában, metsző: Kelemen megszerzi a kincset, a miért törte magát, — csak éppen családjá pusztul el; élvezheti már, nincs kivel megosztani.

b) *Kelemenné asszony* (= a főpallérné, Eucharis, Gojko neje, Manuel neje): egyedüli bűne lehet, *végtelen ragaszkodása* férjéhez; hozzá akar menni még olyan istenkísértő időben is; igen fontos okának kellett lenni, hogy még a kis fiát is otthon hagyta; de ez okot nem ismerjük. Mikor megtudja, mi vár rá, szerelme akkor is nagyobb, mint életéhez való ragaszkodása; kész meghalni, ha férje érdeke így kívánja. Legbensőbb részvétet kelt e nőnek, a szegény áldozatnak sorsa.

c) A *kis fiu* szereti anyját, hozzá kívánczik; ha anyja meghalt is, be van falazva, ő hozzá megy, hiszi, hogy *neki* megszólal: fájdalmában, hogy anyja ilyen kegyetlen sorsra jutott, szíve reped meg. Apja óva intette, hogy nem neki való dolgokat fog megtudni, ha az igazat megtudja; ez a *tudvány* lehet az egyetlen vétke. Halála az apa szerencsétlenségét tetézi.

Érdekes, hogy ezen alak nincs meg sem a görög, sem az Alexandri-féle oláh balladában; megvan azonban az albán és szerbben, meg a br. Schaguna-féle erdélyi oláhokban (Manuel felesége Alexandrinál még boldog állapotban van, mikor befalazzák).

d) pont alatt (a csodás várépítés . . .) fölvettem, hogy érdemes volna utána járni, vajjon az albán és szerb mondabeli királyfiak történeti személyek-e, talán jeleznének valami terminust, ha nem is a monda keletkezésére, legalább tárgyára, a megénekelt történeti cselekvényre.

Mint hogy egyéb közössége is van a székely balladának a szerbbel, itt van még alkalmam a kérdéshez hozzászólni, mielőtt végzek tárgyammal.

Montenegro, a hová valók az albán fővárost alapító királyfiak, Zeta név alatt fordul elő (Zeta egy folyó és termékeny völgy neve Montenegróban), mint István Dušan szerb császárnak hódoló tartomány. István Dušan 1321—1355-ig uralkodott Nagy Szerbián s a Nemanják házából származott. Alatta Montenegróban a Balsics család uralkodott. Az 1389. rigómezei csatában I. Murat, elfogván s kivégeztetvén Lázár czárt, véget vet Szerbia függetlenségének. Montenegróra azonban ekkor virradt a szabadság napja, a Balsicsok kivívják az ország függetlenségét s ez a család uralkodik egész magvaszakadtáig, 1421-ig. Montenegro aztán theokratikus állam 400 évig, a jelen század közepéig.

A kivándorlásnak inkább van értelme 1389. előtt, mint után, mert a hódító szerbek uralma nyomasztó lehetett a rokonvérű délszlávokon is; elhúzódtak hát előlük biztos helyre, az albán alpok

és a nagy tó által védett vidékre s ott beleavatkoztak a nagy város, Skutari történetébe (l. az albán mondát).

A szerb monda *Vukasinja* csakugyan történeti személy. A keservében öngyilkos szerémi szerb vajda, Rajko így emlékszik róla »Margita és Rajko vajda« című hősdalban:

»Szkodra várban, mentében Bojannak,
Ott *Vukasin* király volt parancsnok,
Testvérével, Ugles vojvodával«

Székács ford. 262. l. (Olcsó ktár 229. sz.)

Gojko, az önfeláldozó testvér, itt már nincs említve.

Vukasin, H. Gelzernél Vulkasin (Byzant. Kaisergesch. IV. Müller Hbuch, IX. rész, első fele, 1147. l.) annyi mint farkas fia. Ellenczár lehetett 1366—71, mert a törvényes Nemanjaczár Simeon 1365—71. Vukasin fia volt a szerb hősdalokban emlegetett Marko királyfi, »a szerbek Herkulese vagy Theseüse, a magyarok Toldija« (Székács id. műve 278. l.) Vukasin és Simeon utódja volt az a Lázár, a kit I. Murat 1389-ben, mint említettem, kivégeztetett. Vukasin, Ugijisa (Ugles) és Gojko ugyanazok lehetnek, mint Skand, Ali és Amska. A separatio érthető s a XIV. század elejére esik.

E királyfiaknak valamivel idősebb kortársa Radul Negru az Alexandri balladájában, kiről említettem, hogy 1290-ben volt fogarasi és omlosi knéz s a ki azt a fényes argisi kolostort alapította. (A másik 2 oláh monda a XVI. század elejére teszi az alapítást).

Az albán monda István Dusán czár idejébe, a szerb Vukasin illetve Simeon idejébe helyezi *ugyanazt* az eseményt, Skutari alapítását, más szóval a secessiót, a kivándorlást a nyomasztó szerb iga alól. Ez dilemma, melynek megfejtése mégis a szerbek történetének részletes ismeretétől függ. Ezzel én nem dicsekedhetem, azért, adataim alapján, pusztá combinációra vagyok utalva.

István Dusánról, ki alatt Montenegro történelmi állammá lett s ki csak 10 évvel előbb halt meg, mint Simeon, illetve Vukasin uralkodni kezdett, azt mondja H. Gelzer (id. műve 1058. l.), hogy 1346-ban koronáztatott meg *szerbek és görögök*, bolgárok és *albánok* czárjává. »Artától Belgrádig, Dalmácia sziklás partjaitól Mestáig ért a hatalma.«

A politikailag hatalmas szerbek leigázták a görögöket, albánokat, Montenegrót s aztán »Graecia capta ferum victorem cepit«, átalakították a görög népdalt s a rokon törzsek szenvedését (a Montenegróból kivándorolt, albán fővárost alapító szlávokét) saját felfogásuk szerint, nemzeti büszkeségüknek megfelelő költői mezbe öltöztették.

A személy, a kis fiu, csak ebben a három mondában (albán, szerb, magyar) fordul elő, — a székely balladában, mint láttuk, egészen önálló alakításban.

d) A *kocsis* alakja új a magyar balladában, bár a motívum kölcsönzött a Kádár Katóból. Hozzáért azonban a főszemélyek-

hez. *Babonás*, de *hűséges* is, félti gazdája családját, a kis fiu sorsa aggasztja, asszonyát veszedelemtől szeretné sejtelemszerűen visszatartani.

Az ironia fokozására lényeges személy: ő neki jut eszébe az otthon egyedül hagyott kis fiu, ő akar visszatérni az istenkísértő időben. Igen rokonszenves alak.

e) *A tizenkét kőmives* (változó számmal megvan minden mondában, az albánt kivéve) *kapzsi*, mint Kelemen, de ők csak eszközök; ők is lemondtak nejükről a kincsert, de a bajból szerencsésen kimenekültek; végre hajtják Kelemennén a kegyetlen törvényt, melyet maguk hoztak. Nekik mintegy a poroszló szerep jutott, a hogy szolgálatukat Kelemennek megtették, a ballada többé ügyet se vet rájuk, mellőzi a trivialis tárgyat, miután Kelemenné előbb a szemükbe vágta, hogy gyilkosok.

A jellemek *alapotívumai* hát: a féktelen kincsszomj (Kelemen); a mindenek fölött való hitvesi hűség (Kelemenné); tudásvágy (a kis fiu); babona és szolgahűség (a kocsis); korlátolt emberek szolgálatkészsége (a kőmivesek).

Ez utóbbi két motívum episodjellegű, csak a többi három személyért vannak, magukban jelentéktelenek, sorsuk egymagában nem érdekel.

Az *alapeszmet* a kocsis szavaiból vonom le: neki megjelentette az álmkép a veszedelmet; ha reá hallgat az asszony, kikerüli a bajt.

Ez a hiszékenység adja meg többi közt a ballada népies jellegét. Ehhez járul a keret: a kincset vékával mérik; Kelemenné négylovas hintón járhat előre is; a kőmivesek törvényt tesznek, hogy egy nőt el fognak égetni — s törvényüket végre is hajtják; Kelemenné visszatér a tűzhalálra, bár otthon maradhatna; mikor elégették, mészbekeverték, falba rakták, — megszólal, hogy nem tud szólni; a föld meghasad a fiu alatt stb. S mindezt hiszi a nép, legalább képzeli, hogy így van. Hisz a vállalat, a várépítés oly nagyszabásu, hogy árát vékával mérik; azért kell egy nőt elevenen megégetni, hogy a nagy vállalat sikerüljön; s ha ilyen rettenetes dolog, a nőégetés, megeshetik, a többi ehhez képest jelentéktelen semmiség.

Íme a korlátlan képzelődés, melyről értekezésem elején szóltam, a buja tenyészetű keleti hazából hozott örökség, a csodában való hit, a nép magyarázata a tapasztalati körén kívül eső eseményekről.

*Szerkezeti*leg az episodok (3, 5, 6. monda) legterjengősebbek, szinte sokaljuk a csapást a Kelemen családon; de a cím, Kőmives Kelemenné azt kívánja, hogy a nővel kell legtovább foglalkozni; s bár a várépítés legendájával (1. 2. 4. monda, össz. 38 sor, melyből 6 sor ismétlés) összekapcsolva a szerkezet kissé elnyújtott (3. 5. 6. monda, az episodok, 64 sor, majd kétannyi, mint a főcselekvény), magában a második rész sokkal költőibb úgy a tárgyát, mint a kidolgozást tekintve az elsőnél, mely, ha

nem is drastikus (mert a nőégetést csak *jelzi*, mint motivumot, de nem írja le, hogyan történt), de igen barbár, és egy népnek sem szolgál becsületére, akárhonnan importálták; míg az önfeláldozó hitves, a babonás, ragaszkodó kocsis, a tudvágyó fiu olyan kiváló becsű alkotások, hogy sok ilyen jámbor székelyt kell kívánnunk a szőkehajú, kékszemű kabarutódok, a nyikómenti székelek közt.

A *verselésről, nyelvezetről* volna még mondanivalóm. Soronként 12 szótag van, 4 ütemben, páros rímmel. Kisebb-nagyobb szakaszokat az értelem szerint lehet elkülöníteni, de tulajdonképeni versszakot nem találunk. Az epikus tárgyhoz elég hosszú sorokat választott a székely nép, csak a görög ballada sorai hosszabbak 3 szótaggal; a szerb és az Alexandri-féle oláh ballada rövidebb sorokban folyik. A nyelvezet is sajátos régi színezetű, telve gondolati rhytmussal, ismétléssel.

Előbbi, talán nem túlmerész hypothesisünket a régiséget illetőleg ennyiben támogatja a verselés és nyelv.

Dolgozatom befejezése után lettem két forrásmunkára figyelmessé, melyekben a falbaépítés mondájának néhány délvidéki változatára akadtam.

Az egyik *dr. Alexics György* »Vadrózsapör« című tanulmánya (Néprajzi füzetek 1897, 5. füzet), melyben az argisi zárdatemplom építésének két változata is közölve van magyar fordításban »Mánole mester« cím alatt. Az első változat Alexandri Vazul gyűjteményének 1866, Bukuresti kiadásának alapján készült (tárgyaltam főntebb az 54. lapon); a második G. D. Theodorescu nagy gyűjteményéből való (megjelent Bukuresten 1885-ben) s hihetőleg megegyezik a gr. Coronini-féle lithographiai változattal, melyet az 55. lapon érintettem.

G. D. Theodorescu gyűjteményéből való költemény 615 sorra terjed (256-al több, mint az Alexandri-féle), 4 | 2, v. 3 | 3 ütemezéssel; 2—3 egymás utáni sor mindig összecseng.

Tartalma a következő:

Bevezetés (1—97. sor). Negru vajda az Ardzses partján elterülő birtokán, gyertyán és mogyoróerdőben keres egy régi omladékfalat, a kolostor helyéül. 8 lovas hintóján vele együtt kutat Mánole mester és 9 kőmives. Csak nem találják. Az utszélin kondás legelteti csürhét; tud a kőfalról, látta, de fél megmutatni, mert a csikaszkok ezalatt széttépnek csürhét. A vajda dús kártérítést helyez kilátásba s erre a kondás elvezeti a társaságot a nád és fűzek közt rejtőző omladékhöz.

Tárgyalás: I. (98—130). Meglelik s M. és N. vajda körüljárják a falat; a vajda parancsára munkához látnak a mesterek.

II. (131—162). Három évig dől be minden éjjel, a mit nappal építettek. M. eltöpreng, tündöködik a bajon; este haza se megy,

hanem ott hál a ledőlt falon s megálmodja, hogy ez így tart, míg egy asszonyt be nem falaznak.

III. (163—232). M. egész nap szótlan; este közli álmát a mesterekkel s megesketi, hogy a kinek felesége csütörtökön legelőbb hoz ebédet, befalazzák. A mesterek egyenesen megtiltják feleségeiknek, hogy csütörtökön ebédet vigyenek; a nagy okos M. azonban képtelenesen beszél az ő Káplyájához; ezt izeni neki egy szolgájával: csak úgy hozzon csütörtökön ebédet, ha egy év előtt elvesztett tinóját megleti; ezt keresse meg s ebből főzzön tokányt.

IV. (233—351). Káplya korán kel csütörtökön. Megleti a tinót, megfőzi a tokányt s útra kel az ebéddel. M. észreveszi a falról s fohászkodik: nőjön K. előtt sűrű erdő, fenevad állja útját, skorpió ijessze, hogy az ebédet kiöntse s késsék el a másikkal.

V. (352—430). Az Ur meghallgatta mind a három fohászt; K. mégis odaér a negyedik ebéddel; M. felhívására megragadják s berakják a falba a mesterek. K. a kőmivesekhez, majd férjéhez fordul, hogy ne tréfáljanak; mire síró gyermekére hivatkozik, már be van rakva. M. könyezve vigasztalja, hogy Isten majd gondját viseli az árvának.

Befejezés. (431—615). A kőmivesek tovább építenek, K. hangja mindig gyengébb. Vasárnap arra jön a vajda megnézni a munkát; megdicséri Mánolét a remekért, melynek nincsen párja; de M. eldicsekszik, hogy külömbet is tudna, ha parancsol vele. A vajda erre elhordatja az állványokat s a mesterek fönn rekednek, nehogy külömb épületet emeljenek. 9 napi tanakodás után szárnyat faragnak, de nem tudnak vele repülni, leesnek és kővé válnak. M. még 5 napig bírja, aztán zsindeleyeket szegez testéhez; de mikor röpködni akar, megakad a falban, leesik és szörnyet hal; a helyén kereszt nő, mellette forrás fakad, mely sós a Káplya könyűitől.

Ennyi a Theodorescu-féle gyűjteményből való románc, mely e történetet gyakori ismétléssel, terjengősen beszéli el. Alexandriétől csak az epizodokban tér el: Negru vajda 8 lovas hintón keresi az omladék falat; az utszélén legeltető *kondás* tud róla s fényes jutalomért meg is mutatja. A pallér a beomló falon aludva álmodja meg, hogyan lehet a falbeomlást megakadályozni; feleségének lehetetlennek képzelt föltételt szab, hogy csütörtökön ebédet hozzon; fohászában nem záporért és zivatarért imádkozik, hanem sűrű erdőt, fenevadat, skorpiót kíván útjába. A mesterek bűnhődése alaposabban van motiválva: M. maga kapja föl a vajda dicsérő szavát, parancsára külömbet is tudnának építeni.

A főcselekvény nem különbözik az Alexandri-féle változattól, hacsak nem abban, hogy alapeszméje még közelebb áll a görög világnézethez, mely szerint bátorság az ember minden cselekedete, a végzet uralkodik mindenben s hiábavaló ellene küzdenünk. Mánole álmodja meg, mivel lehet a falbeomlást megakadályozni

s ennek tudatában biztos jutalomra számít; megesketi mestereit, hogy akármelyikük felesége hozza az ebédet, kimélet nélkül befalazzák. Ez világos beszéd. A mesterek le is mondanak a csütörtöki ebédről, megtiltják asszonyaiknak, hogy az nap kihozzák. M. csak saját feleségével nem beszél elég világosan, nagy előrelátásában így, talányosan jobbnak látja. Azután az Ur meghallgatja fohászait, támaszt erdőt, küld fenevadat, skorpiót, de felesége mind ezen akadályokon keresztül gázolva, mégis meghozza az ebédet. M. hizelegni akar a vajdának, hogy az ő parancsára még szebb épületet is tudna építeni, de ezzel felbőszíti a vajdát, a ki elhordatja az állványokat, nehogy valamikép szavuknak álljanak a művesek s a vajda dicsőségét elhomályosítsák.

Ez a kétségtelen ironia, ez a fatalis világnézet bizon görög s nem oláh népszokás.

Nem érthetek azért egyet a magyar vonatkozású roman irodalom nagyérdemű munkásával, Dr. Alexics Györggyel, hogy »A kömives Kelemenné« *eredetije* »Mánole mester«. »(Lásd id. műve 41. lapját). Az oláh mondák szolgáltak *közvetítőül*; de közbül a székely balladáig közbejárt még valamelyes latin közvetítés (L. fentebb az 59. lapon); az oláhokhoz meg a szerbek hozták, kik viszont albán görög motivumokat használtak föl.

Ezt a véleményemet támogatják *Strausz Adolfnak*, a Balkán-félsziget tudós ismertetőjének dolgozatában közölt variánsok is a falbaépítésről (L. Vas. Ujság, 1887. évf. 747 s. köv. II.) »Albán Skutari« czímen bemutat két képet, az egyik a város nagy, rozoga hídjával, a másik a várhegy. E képek ismertetéséhez fűzi a következő adatokat: 1. A Skutari várhegy neve ma is Rozafa, azaz Roza leány, mert Roza pasa leányát falazták a várba. 2. Bulgáriában a »Kadiu most« (az asszony hídja) története a Struma folyó hídjához fűződik. 3. Boszniában u. olyan monda járja Tessonj váráról. — Ismeri a szerb mondát is Skutari építéséről. Mivel Strausz változatai közül 3 szláv, s csak egy albán; s a még nem közlötteken kívül is sokféle dalt hallott a délszlávok közt, melyeknek tárgya a falbaépítés, ellenben »Az artai híd« című görög balladát nem ismerte, legalább meg nem vizsgálta, természetes volt nála az a következtetés, hogy a falbaépítés délszláv eredetű népszokás.

En azonban azt tartom, hogy e mondák közt legrégebb a görög és albán; belőlük fakadt a bosnyák, szerb, oláh, székely népdal. A feldolgozást tekintve az oláh variánsok közelebb állnak a szerbhez, mint pl. a székely az oláhhoz; az oláh és szerb határozottan román, a székely ellenben, miként a görög népdal, ballada. A székely balladáinak több mint $\frac{3}{5}$ része eredeti termék (3. 5. 6. monda együtt 64 sor); csak 22 sorban (Kel. és Kel-né találkozása) érzik erős oláh hatás; az 1. és 2. mondát (együtt 16 sor) csak közvetítette az oláh, mert maga is másutt vette.

Ezenkívül a székely ballada szerkezete öntudatos műgondra vall a trivialis részlet elhagyásával, a mit az oláhról nem mondhatunk. Az sincs kizárva, hogy egyszer csak megkapjuk — szerb-bosnyák-horvát révén — a monda magyarországi változatát s akkor az oláh eredet ipso facto megdől.

Ugy gondolom ezek után, hogy a Grozescu Julián által a »Fővárosi Lapok« 1864. május 20-i számában oly kárörömmel megindított tollharcz, a »vadrózsapör«, mintha Kriza János gyűjteménye, a »Vadrózsák« — legnagyobb részében plagium lenne oláh népdalokból, legalább »Kömíves Kelemenné«-re nézve be van fejezve — egyezséggel.¹

SARUDY GYÖRGY.

¹ E dolgozat első része kivonatossan jelent meg a Pápai Jókai-kör 1897/8. évkönyve 58—77. lapján; azért közöljük itt a részletesebb, kiegészített értekezést.
Szerk.

»A SZELEK VERSENYE« JANUS PANNONIUSTÓL.

Midőn Janus Pannoniusnak talán első nagyobb szabású költeményét bemutatom, mintegy tükörben szemléltetem a mi legnagyobb renaissance költőnk mindazon erényeit és gyengéit, melyek azon irodalmi áramlattal voltak elválhatatlan kapcsolatban, mely korának izlését fejezte ki. A szó hatalma és az igazság hiánya a classikus emlékektől megtermékenyült elmék ragyogó megnyilatkozása képekben, mythikus vonatkozásokban, a legszebb gondolatok utánzásában: egy szóval az utánzás volt ez izlés fő jelleme. A görög költészet és irodalom a természet utánzása: a renaissance az utánzás életteljes alakjainak árnyait idézte föl a nyelv bűbájos varázsával. Lehet-e csodálkozni, ha a középkor tulvilági ábrándjaiból magához tért emberiség a classikusok műveiben ismét a természetet bámulta és a rajongásig megszerette? De nem a természetet a maga közvetlen igazságában, végtelenségében, mint a romantika; de a természet eszményi képét a mint a mesterek műveiben kifejezve találta?

Ide járult a renaissance iskolája, mely a classikus képzés oly formáját teremti meg, mely századokig a latin műveltség mintájául szolgált.

E képzést egy szóval rhetorikai képzésnek nevezhetnők. A mit mi esztetikai képzésnek tartunk: az volt már az antik-korban a rhetorikai oktatás célja.

Ha mi a művészet és költészet alkotásait bizonyos műfaji törvények szerint összehasonlító módszerrel elemezzük: az Arany János »hűtlen hívségét« keressük az epikus költészetben ép úgy, mint a plasztikai alkotásokban és tanítványokképen e »hűtlen hívség«-et az antik remekemből vontuk le és e kanonhoz mérjük még a modernkor alkotásait is: Janus Pannonius kora a külső utánzat körében maradt. Egy példával megvilágítom a dolgot. Még e század elején is a régi gymnasium rhetorika és poetika classisaiban oly kézikönyvet használtak, milyen volt a Gatti József *Delectus Poëtarum*-ja melyet nálunk jelentékenyen bővítve két kötetre egészített ki *Lángy István*.¹ E könyv a legkiválóbb antik és újabb-

¹ Delectus poëtarum Pars secunda etc. Budae 1825.

kori latin költőkből párhuzamos gondolatokat, leírásokat tartalmaz (201 költőből) rendkívül gazdag változatban. Isten, halál, szerencse, sors, világ, lélek, természet, szeretet, szerelem, gyűlölet, irigység, harag, remény, kétség, mondhatni erkölcsi valónk minden jelensége, történelmi emlékek, mythikus mesék és természeti tünemények egyes vezér szavai alatt classikus helyek vannak egybeállítva. Tehát az összehasonlítást már mint az irodalmi képzés hasznos eszközét alkalmazták, bár kezdetleges alakban.

A nagy irodalmi áramlatokról még csak sejtelmük se volt Czelul tűzték ki, hogy az emlékezetet az antik és újabb latin költészet legszebb helyeivel megtöltik. Az előszóban ajánja is Lánghy, hogy e helyeket jó lesz át-meg átolvasni, könyv nélkül megtanulni, hogy azután ha verset ír a tanuló: az eszme társítás gazdagodjék, a fordulatok önként jelenjenek meg a megtermékenyült és a szép emlékekkel megtöltött lélekben.

Tudtak is ám latinul! Az antik gondolkodás körében mozogtak, abban éltek, abban keresték saját gondolataik kifejezésére a tökéletes formát.

Janus Pannoniusnak is felvették egy pár költeményét a nagy classikus írók költeményei mellett. Így került a Vihar vezérszó alatt Vergilius híres viharjelenete (I, 82 és köv.) Ovidius Metamorphoseonjaiba a *Ceyx*-et (kit jégmadárrá változtatott Jupiter) elborító tengeri vész leírása (XI, 494—569.), Vergiliusnak a Georgiconba szőtt vihar-rajza a száműzetésbe menő és majdnem hajótörést szenvedett Ovidiusnak jajongása (Tristium I, 2, 19. és köv.) Claudianusnak v. Zephyr, Ovidiusnak a Boreas és a Notus hatalmát ecsetelő és Seneca hasonló tartalmu helyei után az az *Eranemos*, vagy *Szelek versenye*,¹ melyet Janus Pannonius bizonyára még Ferrarában a Guarinus iskolájában írhatott. Hisz kifejezett szavakkal kéri Apollót, hogy segítse meg az ő szárnypróbálgatását :

»Oh jövel és indítsd fiatal szárnyamnak a röptét,
Oh jövel és a habon remegő sajkámat irányozd!«

Egészen a Guarinus iskolájára vall az egész költemény szerkezete. A szelek rendre hosszú beszédben tárják föl hatalmukat, hogy Aeolus királytól a pálmát maguknak követeljék. Dramatizált leírás az egész.

Hajh, de mily messze esik azon drámai jelenettől, melyet a világköltészet egyik legerőteljesebb leírásában találunk a *Camoens* Luiziádájának hatodik könyvében (70—91. stanzák),² hol a tomboló

¹ Delectus Poët. II. 156 és köv. lapjain.

² Humboldt Sándor, a Camoens eleven érzékét a természet fensége iránt a következő szavakkal jellemzi: »Amaz egyéni természet-igazság, mely a közvetlen szemléletből fakad, leggazdagabban ragyog a portugál irodalom nagy nemzeti eposzában. A tropikus ég alatt írt egész költeményt mintha indiai virágillat lengené keresztül.« Kozmos II, 58.

Boreast kedvese, a kecses Orithia kérleli, hogy hagyjon föl kegyetlen haragjával:

Ki hűn szeret, szelid az, jámbor, enged.
S határt vet őrvjögő vad indulatnak.
Ha esztelen dühöd nem tűr fegyelmet,
Tudd meg, szerelmünk lánczai szakadnak.

és megjelen az égi *Venus*: (89 sz.) Aphrodite Urania, a Stella maris:

» Aranyhajókba sokszínű füzérek
Beszöve, fonva. Venus így kívánja:
Ott mintha friss virágot termenének
Arany mezők: a szerelem viránya.«

A szeleket a szerelem varázsa ejti meg, haragjuk lecsillapszik.

És mily óriás távolság választja el a Byron Don Juanjában előforduló *hajótörés* leírását (II, 25 és köv. stanzáiban), melyben megdöbbsentő realizmussal ecseteli epébe mártott tollal az emberi nyomort, mely utoljára a mentő-csónakra menekült maradék népséget emberevésre kényszeríti. Szegény Pedrikot megeszik. Grogot követel vagy imádkozik e nép a végveszély pillanatában. Mily kétségbeejtő ironia, midőn a költő odaveti, hogy két dolog csillapítja le a fölindult szív izgalmát az ily pillanatban; a *rum* és a *vallás*.

A Camoens mythologiai emlékei: Boreas, Notus, Galatea, Orithia, Venus és kísérete is messze tűntek, a meztelen realizmus cynikus hangját halljuk! míg Janus Pannoniusnál a mythikus szemlélet kellős közepében élünk. Ez nem a XVI. de a XV. század renaissance-a.

Jellemző a magyar renaissance költőre, hogy nem csábítá el Claudianus szép rajza, melylyel a Zephyr hatalmát festi. Az északi ember a horvát eredetű költő a Szlavónia rengeteg erdőiben csatogó északiszél benyomását megőrzi az olasz ég alatt is és Aeolus királylyal a pálmát a rendre egymásnak felelgetőzve dühöngő szelek versenyében az *északi szélnek* adja.

Azt hiszem, hogy Janus Pannonius Guarinus iskolájában írta e költeményt és talán maga is versenyzett vele, mert hiszen ez iskola egyik tagja a folyók versenyét írta meg.

E költeménnyel szégyent nem vallott, mert a maga korának izlésében fogant e művében fenkölt hangot, gazdag eszmetársítást, eleven reminiscenciákat és tiszta classikus nyelvet találunk.

Aeol barlangjába' miként versengtenek egykor

A szelek, új ihlet ragadott meg zengenem engemet erről.

Szőke Apollo, jövel, te segíts meg s Aoniának

"Hozd ide lányait és büszkén járj lanttal előttük.

5. Oh jövel és indítsd fiatal szárnyamnak a röptét.

Oh jövel és a habon remegő sajkámat irányozd!

Mert ha csekély kis körben is indula csónakom útra,

- Ám gyakran hullám-hegyeket zúdit föl a tenger
 És a vihar száguld paripáján rajta keresztül.
10. Egykoron a gyors röptű szelek közt támada verseny,
 Mert vetekedtek együtt, melyiköknek erősb a hatalma.
 Aeolus ekkor a tág barlangba belép, hol az öblös
 Mélységekben erős lánczokkal kötve le őket
 Tartja kemény féken, megtörve, ki állana szembe.
15. Most hogy döntsön e pörbe' közöttük, fölmege azonnal
 Bércz-várába, a hol trónjára leül a magasban.
 Kormánypálcza kezébe', Tyrosnak bibora testén.
 Ekkor fenséges nyugalommal nékik emígy szól:
 »Szóljatok, egymással mi felett versengtek eképen;
20. Mert nem bírja külön kegyem egy sem, részre se' hajlom,
 És ki igaz királytok, igaz bírátok is az lesz.«
 Szólt a király s neki most legelőbb választ ada Eurus,
 Ó, ki kel ott, hol a nap kel, bibor fénybe' születvén;
 »Esztelenek, titeket versenyre szállni mi készlet?
25. Balga remény! hisz a víz, hisz a lég ura én vagyok, én csak!
 Szörnű fuvalmam hajtja az éjszinfellegek árját
 El oda, hol Phoebus lehanyatlik lángszekerével
 S űzöm is addig, a hol el-messze terül az Iberföld
 S mind a borút, mely a nap-égette indra vet árnyat,
30. S távol az enyhet adó Gangesnek támada partján,
 Messzi nyugatra űzöm tova, fenn viharozva erősen
 És megrendül alattam a tenger, reszket a bércz is.
 Hát künn a hullámok közepette hajót ha találok,
 Fölcsapom én a habot, föl az égisz bőszi haragomban,
35. S csapdosom a sziklákat a partot vad szilaj árral!
 Ámde a nap hamarább elnyugszik az alkony ölében,
 Mintsem erőm' igazán elmondva lefesteni bírnám.
 Szólt vala Eurus, utána beszélt a fellegetes Auster;
 Más neven ő Notus és tájáról fű Lybiának,
40. Közbe eként vág: Még ti velem versengeni mertek,
 Véreim; a levegőt ki betöltöm bőszi zivatarral.
 És fenn a csillagokat beborítván éji sötéttel,
 Az eget és ragyogó fényét sűrű ködben eloltom
 És befödöm komor árnynyal a napnak rózsaszín arczát
45. És a Hold szelid éji világát. Homlokomon lásd
 Felleg ül és harmat lepi keblemet, nedves a szárnyam,
 Éjszín az arczom; zord vihar árja levonja ruhámat,
 Omló fürteimről szakad egyre szünetlen a zápor.
 Nos, ha e függő fellegeket kezem súlya csak éri,
50. Dörgéstől megreszket az égbolt, földre a felhők
 Árja szakad s a folyók megeredve, magasra dagadnak,
 S szerte kicsapnak, egyet sem tarthat féken a medre.
 Útra, mezőre rohan, tör az ár rombolva, sodorva
 Templomot és házat, fát, embert, barmokat egyként;

Auster

55. Úsznak alant a földek, a fellegek úsznak az égen,
Szörnyű viharzás közt vízzel megtelnek az árkok
S barlangok, megdől, leterül a vetés a mezőkön
És rombolva szakad le alá a bércz zuhatagja.
Hejh! oda már a reménye ez évre a földművelőknek!
60. S megszakadozva nyit út az árknak a föld zokogás közt
Bömböl a lég, megroppan a sarka a csillagos égnek.
Félsz, remegés szállván meg a földi lakókat, az elmék
Megrendülve haboznak, egész föld rettegi, várja,
Hogy leszakad már-már e világra a zord Chaos ismét.
65. Fölkavarom, föl a tengert és ha fuvallata számnak
Zúgva lecsap s rádülve sötét szárnyammal egészen
Fekszem meg, föl a fellegekig tör zajgva a hullám
És a hajók lemerülnek, az örvény zúgva sűvöltöz,
Csattog a szirten az ár, a tenger messzi morajlik
70. Szép csillagra homály, levegőre köd éjjele száll le.
Eltűn' a fény, a sűrű felhőbe' kihamvad a villám,
És a magasba törő hullámot verdesi zápor.
Hátha zajongva csapok, dűlők Lybiára egészen:
Mert hiszen ez közelebb hozzám, szomszédos az égalj,
75. Végig söpröm a rőt fövenyet, hogy fellege támad.
Föl a magasba tör és nyaldossa a csillagokat fent.
Hátha szilaj kedvembe' lovat meg fegyveres embert,
Házfedelet kapok én föl messzi magasra az űrben
S ott fönn az égnek ölén megforgatom és lecsapom majd,
80. Sohasem ismert tájra dühöngve forgó viharral
Légben a kard 's a sisak 's a paizs tova szálldos,
Mert viszem és röpittem mint polyvát könnyű pehelyként
És gyorsabb szárnyamnak a röpte, miként ha nyilat a
Megfeszített íjját pendítve röpíti a parthus;
85. Mint Jupiter villáma röpül, baleári parittyá
Gyors köve száll s ami gyorsan az égről aláfut a csillag.
Nincs szó, nincsen elég kibeszélni hatalmas erőmet.
Én diadalt aratok nem a szó, de a tett erejével.
Szólt vala az Auster s készült még mondani többet;
90. Ám a király megtiltja. Zephyrt szólítja elé most,
Őt, ki az alkonyi ég tájékán tartja lakását.
»Keljen a nap — így szól — ezután ott, hol ma lenyugszik,
És égő szekerét keleten borítsa el örvény;
Folyjon visszafelé a Nilus, térítse futását
95. Vissza az Ister, az Aetna tüzét ne okádjá, az Orcus
Fényt áraszszon, tűzben a sarmata, jégbe' meg álljon
A garamant a világnak a sorja eként forduljon.
Szárazon éljen a brit, lemerüljön a vízbe a gönczöl,
Az oczeán sivatag legyen és hajó járja be Syrtist:
100. Hogyha velem mérközni merészel az Eurus, az Auster
És Boreas. Ki nem adja e versengésben a pálmát

- Én nekem? Engem a tenger elismer urának azonnal.
Szétöröm én a hajót és verdesem árral az éther.
Van, van erőm felhők seregét is gyűjteni a légben
105. És zuhogó záport a vetésre bocsátani bőven.
Éltet eröm gerjeszt, ha megindul lenge fuvalmam,
Éltet adó művemért méltán a *Zephyr*¹ nevet adták.
Sarjad a fű a mezőn, ha fuvallok, tarka virágtól
Hímes a rét s eleven pázsit fedi szerte a földet.
110. Fris gyeppel borítom be a völgyet, lombbal a fákat;
Mert a mihelyt lendül szárnyam; mely illatot áraszt
S harmatozik nektárt a tavasznak a hajnalodásán.
És a zimankós télt is elűzi lehellete számnak.
Föld fagya enged s messzi a tájak zöld mezeit öltnek.
115. És a virágok tarka színébe' ragyognak a kertek,
Rügy fakad és csupa élet a fa, a mező buja zsengés,
A szilfákra kuszik fel a szőlő zöld venyigéje.
Hózivatar multán a mezők ujjongva örülnek
És megújul a fáknak a lombja, a rétnak a zöldje:
120. Fűzve fejére virágkoszorút pompázik az évszak;
Halvány kék ibolyák rejtőznek a fűbe, biborszín
Rózsá bokr nyit emitt, a fehér liliom meg amottan.
A peremér alján s közeliben az illatos anizs,
Narcisz kéklík emitt, meg amott sötétlik a jáczint,
125. Hybla kakukfűve és mellette a kazsia, sáfrány
Illata terjed; hófagyal és a női szironták
Fénye ragyog. Most zümmög a méhek rajja a folyók
Ágya körül, ringván a virágok mézteli kelyhén
S ejtenek édes lágy, szenderbe, susogva szelíden.
130. Mostan akárhova lépsz szétjárván, szerte bolyongva,
Rád mosolyog puha völgynek ölében a lágy buja pázsit,
Rád mosolyog sáfrány illattól telten a kert is,
Rád mosolyog berek és liget, és rád minden a földön.
Most szép, most a mező, olyan édes az álom a fáknak
135. Lombja alatt, madarak hangjától zeng az egész táj;
Most csendíti dalát a folyón himbálva a hattyú,
Most hűves a forrás, szelíden mormolva a völgyben
Zöld pázsit-körítette mederben csörtet a csermely.
Hozva tavaszt, fuvallatom így száll szórva virágot;
140. Termékenynyé válik a rög üde harmatom által.
Így hát méltó én vagyok, én csak nyerni a pálmát.
Így a *Zephyr*. Versengve zajong e beszédre a többi.
A Boreás dagadó kebléből tör fel a szó most.
A ki a zord fagyos északon úr, a lakása is ott van.
145. »Énnekem is van erőm, *Astraeus* vére vagyok tán?
Testvérim, ha szabad, fesselem le hatalmamat én is.
Ennyire hogy ragadott titeket vak, dőre reménység?

¹ Költőnk a Ζέφω : élek szóval hozza kapcsolatba a Σίεφωρς név eredetét.

- Hogy ne kívánjátok ti a pálmát, mely csak is engem
Illet, elég ismernetek, hogy mit is ér az erőtok.
150. Mert ha a fellegeket más szél gyűjtötte halomra
Én a lehajló ég közepére elűzőm erővel.
Vak düh, zordon erő, haragos kitörése a szívnek
Féktelen őrvöngés s a szilaj vad indulat árja
Fegyvereim s villámos forgatagoknak a sodra.
155. És ha e barlangból szabadon száguldhatok én el,
Akkor esős felhő el nem fűdi árnynyal az éthert,
Szétszakad a borű mind, ragyogó fény árad az égről.
Ám ha a szép márvány-tenger hullámihoz érek,
Bárha nyugodt mint tó színe tükre s' lomha mocsárvíz
160. Álmatagon, nyugton terül el mély csöndben a felszín,
Tüstént zajdul az ár s föl a fellegekig csap a hullám
És le fenékig erős, nagy háborgása megindul
S zord szirttekbe csapódva zuhogva szakad le a tajték.
Mily nagy az Atlas, a ki az eget hordozza a vállán,
165. S két csucu Parnassus, meg Eryx, s a Taurus, az Othrys,
Mily nagy az Aetna-tető s az Olymp felhőtelen orma,
S mily nagy Athosnak a bérce, olyan magasan csap a hullám.
Mégbőjdul a fenék, hol a mélybe' tanyásznak a szörnyek
És iszonyún zúg a szirt és messzi a part a dagálytól
170. Nyögve szünetlen a bösz vihar ádáz ostora sujtván.
Majd a habok verdeste tetőkön zúdul az örvény,
S mély fenékén lappang elsülyedt orma a bércezen.
Szerte fehér tajtékkal az ár mindent fűd, eláraszt,
A szirtfok sivítózza szegűl, áll ellen a vésznek,
175. Örvény nyilik, mely kiokádja sötét fövenyét is.
Érje utól a hajót csak ez örvény tükrin a viznek.
El-beborítja, alá a hullám-sírba temetvén,
Vagy zátonyra sodorja vagy a sziklán töri szélylyel.
Oly magasan föl a fellegekig szökik és csap a hullám,
180. Hogy valahányszor száll a hajó hánykodva a felszín
Tajtékzó tetején, felhőket verdes az árboc,
S örvénylő fenékén ha megűl a hajó, lenⁿa földet
Éri s a mélységek fövenyét fölszántja az orra.
Igy vesz el az evezű, a vitorla az ár rohamában
185. S szerte szilánkká törve, gerince romokba, hever szét.
Itt meg amott úszkál evezőknek roncsa, vitorlák
Rudja, a hullákat meg az éh-fókák ragadozzák.
Bömböl az orkán, forr a fenékvíz zajgó vad árja.
Gyakran az Adria már a Szigettengerbe csap által
190. És az ion hullám-ágyába a tyrrheni örvény.
Ekkor a mérhetlen tenger mélyébe' lakozó
Állatok is riadoznak a szörnyű rohamban ijedten.
Elrejtőznek a mélynek ölen a tengeri bornyuk,
Mert eme csattogó zaj szemeikről elűzi az álmat.

195. Nem sütkéreznek fenn a csellék tükrin a víznek.
Sőt a vihar dühe nem kiméli az isteneket sem;
Sőt csodamód Proteus sem változtatja alakját
S Aegaeon, az iromba se' fojt már szikla-lakó vad
Szörnyeket, ő, a kinek száz karján duzzad izomja.
200. Még Nereus maga is döbbenve menekszik a mélybe,
Nyájával Phorkys rémülten néz szana-szélyvel
És remegő anyjával fél a levante Palaemon,
Triton kagyló-kürtje se zeng ringó habok árján
Reszketeg áll, míg sebbel-lobbal az anyjuk ölébe
205. Elrejtőzve szepegnek ijedten a Nereidák is.
És feldúlt hajlékaikat sítatva zokognak.
Sőt zaklatva Thetys maga is elveszti nyugalmát;
Háborodott lesz mély elméje az agg oceánnak.
Sőt maga az, kit ural hullám, kit uralnak a szörnyek
210. S tengeri istenek is hódolnak erős szigonyának,
Nem meri zord arczát felszínre emelni a mélyből;
Nem mer a hab tükörén száguldani gyors kocsiájával:
Mindent oly zavar, oly forrongás dúlva kavár föl.
Hogy kün a tengereken mily megmérhetlen erőm van,
215. Hallátok, de miként zavarom föl pusztá lehemmel
A földet s az eget, nektek most mondjам el azt is.
Vad-szilajon legelébb a vetéseket én gyökerestül
Tépem ki s viszi, sópri szeszélyem a lég magas árján.
Igy sújtom bú-bajjal a föld nyomorult művelőit.
220. Nem marad a venyigén se meg épen a szőlő gerezdje,
Hó-dara záporral verem én el szerte a földet
És szanaszét a vetést végkép kiaszalja fehér dér.
Jégtől összefagyott két szárnyam durva keménynyé,
Jég a szakállam és a ruhám is dermedez ezzé,
225. A hajam is csupa jégcsap, a homlokomat fedi dér csak.
Porfelhőt bírok én kavarintani föl a magasba,
Erdőket bírok én kiszakítva sodorni magammal,
Sőt még várakat is bírok én ledönteni porba.
Gyakran a légbe vasat vagy szirt-darabot ragadok föl?
230. És oly erővel sópri fuvalmam az ürbe magával,
Hogy míg azok fönn függnek a felhőknek közepette,
Gyors rohamukba tüzet fogván, meggyúlvá repülnek.
Majd a midőn az esős évszaknak hódol az ősz már,
Megrázom csak a szárnyam, azonnal szerte a földek
235. Jéggé dermednek meg a szörnyű csikorgó hidegtől.
Házaknak fedelét veri jég a zimankós időben,
Hósvatag lesz a bérce, gulya-ménes is elvesz a völgyben,
Hóhegy előtte, mögötte, mit átgázolni lehetlen.
Vadkan erős agyarárt, gyorslábát mostan a szarvas,
240. Medve tömött prémét nem használhatja bizonynyal.
Megfagy a hó, folyamot jégkéreg von be egészen

- S messzi fehérlik a föld, be a zuzmara leple borítván.
 Ime megáll a folyók siető hulláma is útján,
 Mert jégtábla bilincsbe veré váratlanul immár
245. És a víz is, hol elébb uszkáltak hosszu naszádok,
 Most hordozza nehéz szekerek kerekét csikorogva.
 Ércz repedez, csupa csont lesz a fagytól most az egész föld.
 Hátha sűrű erdőkre dühöngve csapok le, azonnal
 Vesztk a lombjuk' a fák, fen nem marad galy se' levél sem.
250. Erdő elhullatja fejének szép koronáját.
 Ág ropog és a viharban, a fák lehajolnak a földig.
 Kél iszonyú robaj és szörnyen zúg-csattog az erdő,
 Földre zuhan le fatörzs, kiszakíttatván gyökerestül,
 Földre terül derekán megtörtén a tölgygyel a szilfa
255. És az erős cser, s mely dárdának jó, a köris szál
 S kétszin myrtus, a melyet a Paphos urasszonya kedvel.
 Földre a gyertyán, földre a bikk s a karcu juharfa,
 Könnyű hárs meg a szép terebély-koronájú eperfák,
 A magyaró s az Apollo-kegyelte, szerette borostyán
260. És a fenyő szál, mely szállt volna habokra merészen.
 Dől a folyam partján le a fűz s sápadtan a puszpáng
 S a meddő boglárt s a magas jegenyét is a porba
 Dönti erőm, pedig ez Heraklest ékíti lombbal
 S gyenge boróka, olajfa, fehér nyár rendre kidűlnék.
265. Földre terül a vörös nyár és czedrussal a cziprus,
 Földre a pálma, ledűl a dárda nyelének erős som;
 A mérges tiszafa s a derék tutajra való fák.
 Mind leterülnek és iszonyún megroppan az erdő.
 Fut, megiramlik a vad szanaszét oda hagyva tanyáját
270. És elbű barlangok ölén a vak éjbe' lopózva.
 Fergegek besüvöltik a bércezt, csattog a szirtfok
 És meredélyen alá sziklák gördülnek a mélybe
 Roppant fákat döntve le, víve, sodorva magukkal:
 Mintha magas várfokrul a mélybe zuhannak a sziklák,
275. Megrendül, dübörög len vízhangozva a mélység.
 Mondjam-e el: mily rémületet keltettem a csengő
 Fegyverű Pallas okos népével, a mikor én rőt
 Szárnyaimon ragadám el Erechthevsnek a lányát,
 S a remegő hajadont lángolva vívém fen az űrben
280. S gyorsan az Odrysi partra tévém diadalmasan én le.
 Ám ugyan én, ha a föld szakadékiba rontok erővel
 S elterpeszkedem az öblös barlangok ölében,
 Mind'ütt retteg a nép, megreszket, rendül egész föld
 És megnyil, tornyostul a mélybe leomlik a város,
285. Bércz leszakad s a ki kérlelhetlen, megremeg Orcus,
 Reszket az árnyoknak fejedelme együtt a nejével.
 Mert im a föld tátong, szakadékain áttör a napfény
 És ijedeznek a mély bús árnyai megriadottan.

- Ám ugyan én ha magasba török fel, tombol a felleg
 290. És siketítő zajjal üvölt viharozva viszontag.
 Fergeteges szárnyam lendítve a jég szakadással.
 Hisz magatok láttatok erőm, mely végtelen, óriás,
 Mert ha mi összeccsapunk, rémitőn csattog az ether,
 Fellegek összetüzött csatasorján gyúl ki a villám,
 295. Csattan a dörgés úgy, hogy alatta megindul a föld is,
 Mert so'sem ismert félsz, remegés megszállja azonnal.
 Búvik a vad, míg villámok lángjából a mennykő
 Földre teper fákat s a tetőket szörnyű haraggal.
 Ordít a felleg, hogy bele megrázkódik az égbolt.
 300. És a világnak kapcsa lazulva kifordul a sarkán.
 Véigidörg iszonyún az egeknek örök birodalma
 És a mi még megdöbbenőbb csoda, látva e bomlást,
 Látva ez égszakadást, nekem is megreszket a csontom.
 Ám fületek' mért verdesem én még annyi beszéddel?
 305. Hosszú volna egészen elétek tárnom erőmet,
 És a nap is alkonyra hajolt már tűzkocsijával.
 Bizton azt hiszem, azt, csak is én leszek, én csak a győztes.
 Most o király szólj és bölcsen te ítélj mi közöttünk«
 Szólt vala így. Kelt lárma, a barlang reng a zsidajtól.
 310. Rázzák láncukat, ez csörrenvén, csendül egész hegy.
 Mindenikök kiabálva a pálmát sürgeti fennen
 Zúgva, zajongva szünetlen eként szitogatja haragját
 Ha nem volna kezük meg a szárnyuk hátra kötözve
 Es féken nem tartja aczelláncz száz fonadékkal,
 315. Versengésük igaz harczczá fajul ottan azonnal.
 Ezt a mihelyt meglátja, a trónról fölkele nyomban
 A magas Hippotades s dühöket korholja eképpen:
 Nyiltan emitt, a királytok előtt, oh szörnyű merénylet,
 320. Hallatlan bűn! Ily esztelenül lázongtok előttem?
 Hát már tisztelem kiveszett végkép szívetekből?
 Elhallgattok? imigy hurogatta le Aeolus őket.
 A szeleket tüstént megszállta a félelem és már
 Szűn' a zaj és elnémul a hangos lárma, zsidongás.
 315. Még mukkanni se' mér egyikök sem, alázatos arcczal
 És tétován néz sanda szemekkel mind a királyra.
 Vad természetüket nem vetkezték le azonban
 S ős dühök' elfojták, csak e színlelt, álnyugalommal.
 Ketrecziből így törnc ki bőszen harczra a tigris;
 330. Ám ha reárivall és korbácscsal csattog a mester,
 Fékezi harczi tűzét, meghódol előtte hunyászan.
 S mert nem csillapodik le szíla, heves vak dühe még sem,
 Fél a veréstől és lázong egyszerre haragja;
 Nyomja emitten a félsz, zaklatja amottan a vérszomj.
 335. Most a király látván szelidülni haragjuk, a pálmát
 Zord Boreasnak od'adja, de nyomba kiadja tilalmát,

- Hogy ne akarjon egyik sem eként versengeni többé
És az aczél-lánczot szorosabbra szorítja azonnal
És megerősít zárt, béklyót ver rájuk erősbet.
340. Ezt elvégezvén, odahagyja azonnal a barlang
Odvát, hág várába, melyet neki épít Vulkán.
Most Boreas diadalt ül s bölcsnek hirdeti fennen
Drága urát, ujjong, örömébe' sugárzik az arcza.
Dicstelenül panaszol, zúg Eurus azonban, a pálmát
345. Fájlalván, vele a Zephyr' és a harmatos Auster
Meghiusult ohaját siratva, gyakorta sohajtoz.

HEGEDŰS ISTVÁN.

ADATTÁR.

SZALÁRDI JÁNOS KIADATLAN LEVELEI ÉS REÁ VONATKOZÓ APRÓ ADATOK.

Első közlemény.

Szalárdi János siralmas krónikáját 1662. megírta s annak kiadását folytonosan sürgette most a fejedelemnél, Apafi Mihálynál, majd a fejedelem legbefolyásosabb tanácsosánál, Teleki Mihálynál s a többi tanács uraknál is. Siker nem követte kéréseit. 1666. év utolsó felében sirba szállt. Munkája pedig majdnem kétszáz év múlva látott napvilágot 1853. De életrajza még nincs, várja íróját. Gróf Kemény József, a fáradhatatlan buvár, a reá vonatkozó összegyűjtött adatait napfényre hozta az Uj Magyar Múzeum V. folyam I. kötetében (233—250. ll.) 1855. Kemény Józsefnek egy kételyét kívánom itt eloszlatni. Nem tudta ugyan is elképzelni Kemény, hogyan írhatta Szalárdi, hogy *igen ifjú korában 1634. vette őt a fejedelem magához*, holott 1601. született? Kétségét Haller Gábor naplója okozta. Haller 1635. ápril 14. írja *Laidában: vettem el az 180 aranyat, melyet az fejedelem ő Nagysága küldött Szalárdi uram által*. Ha tehát 1634. vette a fejedelem magához, hogyan vihette Szalárdi a 180 aranyat 1635. Leidába Hallernek? Haller nem tette ki az aranyat vivő Szalárdi keresztnévét naplójában. Minthogy pedig 1646. január 6. Fogarasban kelt adománylevélben az áll Szalárdiról: »*amore literarum ductus, exteras oras, academiasque laudabili insignique cum effectu audit, moxque in patriam reversus*« etc. ebből következteti Kemény, hogy Szalárdi akkor volt külföldi egyetemen és tőle küldötte Rákóczi a 180 aranyat Haller Gábornak. A leidai egyetem anyakönyve felvilágosít affelől, hogy 1635. május 21-én¹ nem Szalárdi János iratott be, hanem

¹ Ugyanakkor irattak be: Thuri Mihály, Rivulinus Ferencz, Tótfalusi István, Bobst Frigyes és Szathmári Lázár Miklós. Haller Gábor pedig 1631. oct. 22-én.

Szalárdi Mihály: *Michael Solárdi, ung. 26. T(=theologiae studiosus)*. Kiderítésre vár e szerint az is, Szalárdi János melyik egyetemen és mikor volt.

Krónikájában (244. l.) azt írja: 1634. igen ifjú korában kezdett vala bevinni házába I. Rákóczy György. 1666. január 30. Teleki Mihálynak küldött levele utóiratában pedig: »Az szegény idősbik Rákóczi urunk 1633. vitetvén be házába oly ifjú koromban, csak akkor kezdtem vala bajuszasodni.« Ezek alapján nem csuda, ha Kemény is gyanusnak tartotta Szalárdi születési évét. Halála 1666. július 24.—szeptember 27. között történt. Július 24-ről szól utolsó levele Telekihez, melyben kéri, hogy a fejedelemasszonynak írott kérelmét támogassa. Szeptember 27-én pedig az országgyűlés »néhai Szalárdi János helyett rendeli kolozsvári fizető mesternek és káptalannak Virginas Istvánt.« Életkorát pedig a fogarasi temetőben volt sírkövének latin felirata 65-re teszi: »Sexies ipse decem vixit jamquinque per aevos.« Ezek alapján csaknem biztosan következtethetnő, hogy Szalárdi tévedett, midőn magát igen fiatalnak írta 1634-ben. Vagy tán igen későre fejlődött testileg?

Két érdekes okmányról is értesülünk Szalárdi leveleiből. Egyik Bethlen Gábor eredeti végrendelete, melyet e sorok írója ugyan kiadott hibás másolatok után 1877-ben, de az eredetit fölfedezni nem sikerült. Szalárdi 1664. ápril 13-án Teleki Mihályhoz írott levelében kéri, hogy a Bethlen fejedelem testamentumat ne neheztelje kezéhez küldeni. Ugyanazon év május 19-én megint sürgeti: »Az üdvözült Bethlen fejedelem testamentomát elvárom uram kegyelmedtől, mert abból is az országra nézendő közönséges dolgokat a Krónikába toldanom az ő helyén, szükségesnek ítélem.« Az első levélre ezt jegyezte Teleki: »Bethlen Farkas uramnak írni pár felől.« E szerint a végrendelet eredetije 1664. Bethlen Farkasnál volt. Bethlen Farkas halála (1679.) után hová lett, kinek jutott birtokába? Nem került-e a Nemzeti Múzeumba a Bethlen levéltárakkal?

A másik okmány, melyről Szalárdi leveleiből értesülünk, Ali pasa hitlevele, melyet a zürzavaros Streptus között irata meg utólban, Kállai András papnak ad calamum dictálván a deditioról való conditiokat Balog Máthé uram ő kglme jelenlétében (lásd Supplicatioja 1665. máj.). A hitlevelet kebelében hozta ki Váradról.¹

¹ Ezen hitlevél, melyet Szalárdi kihozott Váradról, a gr. Teleki nemzetség közös levéltárában van M.-Vásárhelyt a Szalárdi igazításaival. Kiadtam a »Hadtörténelmi közlemények« V. évfolyamában (390—394. ll.) 1892. »Nagyvárad capitulatioja 1660« czímen. Krónikájában 569—572. ll. ír a hitlevél keletkezéséről.

1.

Ego infrascriptus recognosco praesentium tenore, hogy nemzeti vitézlő Várad János uramtól a nemes vármegye ezelőtti egyik szolgabírájától percipialtam az adóból vármegyei assessorságomra tavalyi restantia fizetésemet fl. 20. Item ezelőtt az öcsém Szalárdi Ferencz uram által ugyan ő Kglmétől harmad idei azon tisztemre való fizetésemet fl. 20. Melyekről quietalom ő Kglmét praesentis chyrographi testimonio.

Datum Váradini, die 16. octobris anno dni 1653.

Johannes Szalárdy mpr.

(P.)

(Kis borított gyűrűpecsét.)

(Eredetije a Teleki levéltárban 1633. sz. a. Új rendezés.)

1655. ápril 10-én Zarándmegye Bolgárfalva községében volt Sebesi Ferencz megyei főszolgabíró vendége, kinek Anna nevű leánya akkor váltott jegyet nagyvárad lakos és biharmegyei birtokossal: Komáromi Ferenczczel. A ház fő vendégei voltak a N.-Váradról jött s ottani lakos Szalárdi János, kivel a házigazda most bizalmas barátságot is kötött, és Tisza István belényesi biharmegyei birtokos s 26 napos házasember, mint Komáromi Ferencz kísérői.

A családi örömet nem kis mértékben fokozta a fejedelemnek ép azon napon érkezett levele, melyben Rákóczi követséggel bízta meg Sebesit a budai pasához.

Sebesi ápril 13-án indult el házatól budai követségébe s 16-án Nagy-Váradra érkezett s Szalárdi visszaadta a szíves vendégfogadást saját házában.

Május 6-án a Budáról visszatért Sebesit ebédre hívta meg Szalárdi.¹

2.

Mi nemes és nemzeti Belső-Szolnok vármegyében Szelecskén lakó Szalárdi Ádám és Szathmár vármegyében Nagy-Bányán lakó Szőlyősi Gáspár mindketten igaz nemes személyek, adjuk tudtára mindeneknek, a kiknek illik, e levelünk rendiben, hogy in hoc anno 1660. die 2. mensis martii, mikoron volnánk a Vasas János piaczsorban levő házánál, jövének mielőnkbe egyfelől Szelecskén lakó Szalárdi István Deákné asszonyom, másfelől Désen lakó Somogyi András uram, mindketten Belső-Szolnok vármegyebeliek. Mivel holmi bizonyos okok végett kényszeritetett Szelecskén Szalárdi István Deákné asszonyom egy ugyan Szelecskén lakó Farkas János nevű örökös jobbágyát eladni, megkénálá azért mielőttünk az unokáját, dési Somogyi Andrásné asszonyomat, Fejér Kata asszont, hogy vegye kezéhez, mivel vér hozzája, mert idegen kézre kell bocsátania. Ez okon dési Somogyi András uram is. nem bocsátá idegen kézre, hanem mielőttünk ada száztíz frtot, idest flor 110 jó pénzül, mely megnevezett

¹ Győri történelmi és régészeti füzetek I. k. 1861. Sebesi Ferencz budai követsége 1655.

pénzt levala is Szelecskei Szalárdi István Deákné asszonyom ugyan Szelecskén lakó Farkas János nevű jobbágyért fiával Grozával, Thomával, Ursulyal együtt, mely megnevezett jobbágyát kezéhez is bocsátá dési Somogyi András uramnak és feleségének Fejér Kata asszonynak. Mely dolog így menvén végbe mielőttünk, mi is adtuk e pecsétes levelünket kezünk írása alatt fide nostra mediante.

Idem qui supra

Szölyösi Gáspár.

Szalárdi János mpr.

(Egyszerű másolatban a Teleki levéltárban 1636. sz. a.)

NB. A másoló tévedett, midőn felül Szalárdi Ádámot, alól Szalárdi Jánost rt. Kérdés, melyik a helyes?

3.

Bethlen János levele Szalárdi Jánoshoz.

Szolgálatomat ajánlom Kgdnek, mint jóakaró uramnak s barátomnak. Lelki, testi áldásokkal látogassa Isten KglDET.

Nekem irt KglD levelét, mindaz urunk ő Nagának szóló levelével megadák, én is a mi kglS urunknak megadtam egyszersmind szóval is instálván a KglD dolga felől. *De az minemű állapottal elején Erdélt ismerte KglD, a közönséges dolgoknak promotiojában, most se reményljen többet felőlünk.* A mi kglS urunknak a sok számtalan foglalatosságok miatt módja abban nincsen, hogy ilyen dolgokra terjeszkedhessék ki, ő Naga segítsége nélkül pediglen mások hozzá sem szólnak. Ehez képest mostanság hasznát ne remélje a dolognak, hanem ha Isten ennekutána adna jobb módot benne. Én pedig maradván KglD jóakarója. Istennek gondja viselése alá ajánlom KglDET.

Datum ex Nagy-Sink die 18. február 1664.

Kglmednek barátja szolgál

Bethlen János mk.

Ugyanezen levelére Bethlen Jánosnak ezeket irta Szalárdi:

Megbocsássa ő Kglme, talám nem helyes conclusio és consequentia az; hogyha az ország ez ideig az ily közönséges jó dolgokban hidegséggel volt, ezután is ugyancsak azonban kellessék maradni: hanem inkább főképen már az Istennek ő felségének ennyi tisztító tüze után hiszem már ideje fogyatkozásból jobbulásra kellene naponként igyekezni. Mely az ilyen jó dolgok által mehetne végbe, a mineműekre célozna az az én együgyű irásom is, melyet ő Nagoknak és ő Kglmeknek méltóságok s becsületek megadásáért, loco humilis obsequii mei offeráltam volt alázatosan irt levelemben is.

Ezt uram látja az ur Isten, nem azért adtam értésére KglDnek, hogy ebből valami ránkort kívánnék szerzeni Kglmetek között, mert attól bizonytal idegen elmém, sőt inkább a sz. Pál írásból vött testbeli hasonlatosságnak példájával is együgyű irásom conclusiojában is minden rendeknek, de főképpen Kglteknek, kiket Isten még oszlopokat a szegény hazában meghagyott a szép egyeségért, atyafiúi szeretetet igyekezvén

tehetségem szerint inculcalni, melyet a boldog emlékü Bethlen fejedelem is, mely emlékezetesen hagyott volt testamentumában is, Kglđ olvashatta. Hanem csak akartam, hogy értse Kglmed ő kglme elméjét és szemben juthatván ő Kglmével, kérje atyafiságosan, ne szerezzen ő Kglme akadályt a szegény egyigű népnek oly javára nézendő dologban. Hiszem az ő kglme írásának, mind a már meglötnék s mind ezután leendőnek ez semmi akadályára nincsen, s ez nem is terjed tovább 1662-nél. Lám, uram, már mind a mi kglis urunk ő Naga szívét s mind a főrendek ő Nagok és ő Kglmek kedvét (a kik a dolgot eddig értették is) Isten ő felsége felindította a dologhoz.

4.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Szolgálók uram Kglđnek.

Az új donatioba való notalgatasimat megláthatja uram kglmed.

Az Császár levelének alkalmatosságával paradicsomi Császári méltóság és köntösök abbeli tündöklő keglmesség megköszönése mellett talám uram jó lött volna megtudni a palatinustól inurált nagy kisebbségeknek megczáfoltatására: hogy ha immár ő hatalmassága ő Nagát ennyi kglmes-ségire méltóztatta, bizonyíthatatnék meg az egész Magyar nemzet előtt ő Naga is h. g. Császár és fényes portája előtt nem kevesebb kegyelmességbe, becsületbe és hitelbe tartatik mint a paradicsomban nyugovó boldog emlékezetű h. (= hatalmas) Császároktól tartattak a jó emlékezetű Bocskai és Bethlen Gábor fejedelmek, kiknek nyomdokokat parancsoltat-nék s igyekezne ő Naga is követni.

Ad minimum szorgalmaztatott volna avagy csak oly jó formába való assecuratoria, melyben megütközése az Magyar nemzetnek ne lehetett volna, az Sultán Solimán athnaméja formája szerint való athnaménak meg adattatása dolgában. Minden ellenségek, nemzetek s nevezet szerint az austriai ház ellen való oltalomra; minden szabadságoknak, törvényeknek megtartására; adájának (a melybe most állapodnék meg) soha semmi időben feljebb való nem vettetésére; véghelyeinek, várainak, határainak el nem foglaltatására, s népének is tovább-tovább való nem hódoltatására nézve. Mert az mostani assecuratoria felette gyenge s még csak derekas esküvés sincs benne s az oltalom csak maga Császár hadai ellen igritetik. Az szabadságba való megtartásnak s egyéb szükséges dolgoknak hire sincs. Melyekből mit gondolhatni egyebet uram, hanem hogy a jövőendő szerencse után várákkozzanak és ha valamint Bécsset is megkezdik venni, azután, csak arra a darab országra is, mint Erdélyre egy igen nagy iga s elviselhetetlen adó vettetik. Most kellene azért szorgalmatoskodni, míg tovább nem mehetnének dolgokban s jó fundamentumot csinálni igyekezni, Erdélyt is összefoglalván azon darab országgal. Lám Erdélyre nézve is megigritett volt a Ali passa hitlevelében az adó szállítása, s hogy minden erdélyi dolgoknak azon hitlevél szerint kellene lenni mind császártól, vezérektől megígértetett s im mégis ugyancsak azon rettenetes nagy summában kívántatik bé az adó, ha szintén M.-ország. Erdélyhez csatol-

tathatnék is, avagy nem elég volna-e azelőtti adónak dupláztatása? Most volna azért az ideje uram, ha mit ő Naga efficiálhatna nálok mind ez szegény hazára s Magyarországra s a Jézus Christus evangeliumának nyugodalmas szállására nézt. Mert félő, ha elébb mennek a dolgok, annál inkább semmit sem efficiálhatni nálok, csak már is látó dolog, mint felfuvalkodtak, az egész földnek urának tartván s iratván magát. Azonban uram az közönséges békességhez is kevés reménysége lehet nemzetünknek, hazánknak, mert a mikor s mint lészen, csak az élő isten tudja, holott félő és igen félő az úr isten igaz ítéletét s boszuját az ő evangeliumára és szent tiszteletére nézendő sok rendbeli hit-szegésekért derekasan meg ne kezdje állani s az austriai házat azért derekas csapásokkal meg ne kezdje büntetni az egész Magyarországra ő felsége által fataliter kiirattatni talált igen igazságos sententia szerént is: Deus justus, fidei foederisque violatores praepotenti manu sua humiliabit, debitisque subjeciet poenis.

Én uram már ezuttal örömet búcsút veszek volt kglدتől, ha tisztt uramék érkezhettek vala az vecturára való alkalmatossággal, akarom vala, ha holnapra be meheték vala, úgy hogy vasárnap nem kelletnék járnom.

Ebeni uramnak ő keglmének az én állapotomról már írt ugyan kglmed, ha velem communicálni nem nehezteli, meg szolgálom uram kglدnek. — Az kglد hozzám való nagy jó akaratját pedig uram mind egyébaránt s mind ennyi ideig való itt elődésembeli gazdálkodására nézve gen nagy böcsülettel vöttem uram kglدتől, ha én meg nem szolgálhat-iám is, Isten ő felsége áldja meg kglدتet érette. Az ki kglدnek minden-norra, míg Isten éltet jóakaró kész szolgálja maradván, szívből kívánom, kogy Isten kglدتet az ő dicsőségére s nemzetünk, hazánk hasznos szolgálátjára való minden szükséges kegyelmekkel naponként jobban-jobban gelruházván dicsóitse, gyarapítsa és sokáig jó életben tartsa meg szerel-mesével egyetemben.

In Szt.-Péter 28. mártii anno 1664.

Kglدnek jóakaró szolgálja

Szalárdi János mpr.

Tek. nemzetes Széki Teleki Mihály uramnak, ő keglmének adassék.
(Éredetije Teleki levéltárban 324. sz. a. kis gyűrűpecsét viasszal.)

5.

Szalárdi János levele Telekihez.

Ajánlom uram mindenkori kész szolgálatomat keglدnek mint igen bizodalmas uramnak, fautoromnak.

Minémü levélbeli választ vöttem uram egyikétől az uraknak, kiknek a krónika kibocsáttatása commendatioja és urunk ő Naga méltósága előtt való promotioja dolgában¹ még Nagybányáról a Nagysinki gyűlésre irtam volt, im csak harmad nappal ezelőtt, im kglدnek uram in veris

¹ Széljegyzék: Korda Zsigmond uram leveléből, a mint vélem, ez is már isten áldásából jókarban van.

paribus meg küldtem. Melyhez képest elhiszem Gróf uramnál is (Rhedei Ferencz) Huszton semmi út hátra nem hagyatott, hogy e közönséges jóra néző dolognak utja el ne rekesztessék, hanem ha most ujabban kglđ Istenes intimatiojával igazította helyben ő Naga elméjét. A káptalanságra való hit formájában is micsoda minden közönséges jóra tartozó jó igyekezetnek meggátlására való clausula offeráltatott vala tegnap. Vér György uram kglđnek meg tudja mondani, de a levélhez képest azt azonnal eszembe vévén, miben állapotodék az iránt való dolgom, ugyan ő kglme megjelentethi kegldnek. Csodára méltó, hogy ő kglmek semmi akadékjára nem lévén, mégis úgy akarja meg akadékozni a szegény romlott hazának, annak lakosinak és a következő posteritásoknak közönséges javára nézendő dolgot, holott mind a mi kgls urunknak ő Nagának s mind más böcsületes úri és főrendeknek ellenkező képpen való értelmek s akaratjok legyen ő kglmével azon dologban.

Kglmed uram Istenért is kérem, ne csüggedjen meg elkezdett jó indulatjában e dolognak promoteálásában. Huszton miben maradott a papiros dolga, engem is tudósítani ne nehezteljen uram kglđ. Ha a gróf uram ő Naga ígéreti szerént reménység lehetne a flor. 200 árra papiros meg hozatása felől, és ha az ithon való papiros gyártó ahhoz hasonló jó papirosat tudna csinálni (a mint hogy csak materiája ahhoz való lenne szép fejr és vékony, azon egy munkával úgy tudom, meg is csinálhatná), urunk ő Nagának a városokra kellene hová hamarabb parancsolni, gyűjtenének mentől több számú mázsa ruharongyot öszve s szorgáltatnák a papiros malomhoz. Mely materiának a szépiből csinálhatnák a szép és jó papirosat. Sőt Isten kglđt udvarhoz vivén, Szcenci Ábrahám uramot és a papiros csinálót is ugyan hivatni kellene s a papiros felől is értekezvén, Szcenci urammal a nyomtatása felől is beszéljeni, és ha ő Naga kegyelmessége lenne, ugyan concludálni is. — Hiszem tudom uram, az urak s fő rendek sem vonogatnák magokat abbéli expensától Szcenci uram is úgy fogná kívánságát alkalmaztatni, csak szinte hogy kárával ne esnék a dolog; kit ő Nagának Szebenből a typografiával ugyan hová hamarabb ide is kellene parancsolni, vissza költöztetni, mert azon munka elindításának s continuálásának jó is volna a helye.

Hiszem uram jobb is volna, hogy azon munkából a posterításokra és sok időkre kiterjedő ő Naga a mi kgls urunk és a statusok ő Nagok és ő kglmek dicsiretbe maradandó örökös jó emlékezet mellett ezen munkából bekövetkezendő szép haszon is ő Nagáé és az országé lenne, a mint arról disponálni akarna. Melyet Isten engedvén véghez menni, arra leendő költség, hiszem Istent, bizonyára ha nem egyszersmind is, de triplummal, ha nem quadruplummal is, bekerülne. Melyet hogy én a mi kgls urunk ő Naga s gróf uram és az ország statusi ő Nagok és ő kglmek neve alatt ítélem kibocsáttatni, annak mind külön-külön való helyes okai vannak s az ő Nagához való hűségem és hazámhoz való szeretetem is kívánta tőlem. Mindazáltal uram, ha ebbeli jó affectiom és hűségem az említett levél szerént ugyan repulsát kezdene szenvedni, (melyet nem remélek) csak lehessek bizonyos benne, hiszem Istent, találkozni fog, ha itt benn nem, ott kinn Magyarországon, oly nemzet

szerető igaz hazafia, ki ha egyébbe nem, csak abból való szép jövedelme reménségére nézve is pénzét reá fordítani, károsnak nem állítja. Én is azon igyekezvén, annyi sokfelől egybeszedetetett s mind az Istennek könyvéből és bizonyos historicusokból sok olvasásokkal egyelített sok munkám hijába ne vesszen. Mely ha így találna lenni, tudni illik, hogy más idegenek promoveálnák azt, kglđ megítélheti az ő Naga Méltóságos neve s a haza becsületi is nem szenvedne itéletet? Egy rossz, veszendő dög lóért, paripáért, török lóért 500 és 600 tallért adni gyakorta semminek tartatván, s ilyen emlékezetben maradandó hasznos jó dologra 600 avagy 700 tallért expendálni károsnak állittatván, még pedig oly munkára, melyből azon költséget is idővel szép haszonnal megvárhatná ember! Melyre ha kglđ uram Istenes industriáját nem szánja, a typografiát ő Naga kglsen hová hamarébb ide szállítatni parancsolván s gróf uramot is a 200 frt érő papirosnak beszállítatása felől talám urunk ő Naga méltóságos neve, avagy ha úgy tetszik, csak maga neve alatt is hová hamarébb requirálván, oly rendbe hozathatik és hagyathatik is ezen dolog, ha szinte ő Naga kiindul is kgtelkel, ez a munka folyásában lehet s úgy is gondolom, ha a typografusnak legényi lehetnek 200 nap alatt Isten kegyelmességéből jól végre is vitethetik. Azért is kellene a typografust hová hamarébb szóval értetni, tudhatná magát idején a dologhoz alkalmaztatni.

Melybe hogy ily hoszu írásommal kelle uram kgdet búsítanom, kglđtől uram bocsánatot várok és választ is várván kglđtől, Istennel atyai kglis gondviselése és oltalma alá szívből ajánlom kglđt az asszony ő kglmével és szerelmes gyermekeivel. Datum Klvár, die 13. ápril anno 1664.

Kglđnek uram mindenkori kész jóakaró szolgálja

Szalárdi János mpr.

P. S. Censealása is pedig uram hogy még azon munkának igen szükséges, mely már itt Kolozsváratt igen jól is végbe mehet az ő Naga kglmességéből és kgltek jó tetszéséből. Lám főkapitány uram is ő kglme itt ben consistens (continuus?) lévén, az úr Bánfi Dénes uram ő kglme is Gyaluból bejöhetne, csak a székelységről és az universitástól kellene vagy két-két böcsületes expertus öreg embereket ő kglmek mellé rendelni s Csepregi uram is adhibealtathatnék s két hét alatt, úgy remélem, könnyen által mehetnének rajta ő kglmek; s így uram lenne megvizsgálása, micsoda akadály lehet szem eleibe való bocsátásában?

A mely Bogártelke nevű falucskát, uram, kértem és meg is ígirt vala a mi kglis urunk ő Naga, már itt bizonyosan végére mentem, a város obsidioja alatt Tunyogi György uramnak adta volt ő Naga.

A Bethlen fejedelem testamentomát uram kglđ ne neheztelje kezemhez küldeni. (NB. Teleki rájegyezte: »Bethlen Farkas uramnak írni pár felől.«).

Czím: Michaeli Teleki de Szék etc.

(Eredetije Teleki levéltár Missilisek 1042.)

Memoriale. 16. ápr. 1664. Kolozsvár.

Korda Zsigmond uram által az úr gróf uram ő kegyelme mostan is megigérvén az fl. 200 árra papirossat Szepesből hozatni.

A papirossat No. 105¹/₂ kötést.

Leszen hátra a Szepesben lett alkuvás szerint, minden kötés papirossra egy-egy tallért computálván No. 295¹/₂ kötés papiros, melyért kívántatik tallér No. 295¹/₂, ha Szepesben kell megkészülni a papirosnak. Mely itt benn készülhet-e meg? így mehetni végére.

1. A papiros gyártót hivatni, s végére menni, az a No. 296 kötés papiros mennyi mázsa ruha, ringy-rongyból telnék ki, s az városokra a szerint parancsolni; de tiszteséges szép papirost kell csinálni.

És így az arra való pénz tallér No. 296 ha meg marasztathatnék, az a könyvnyomtató fizetésére fordíthatatnék.

2. A könyvnyomtatóra mennyi expensa kívántassék, azt is experálni szükséges, hivatni azért, meg kellene tudakozni minden árkuza folio szedése és kinyomtatásától mi lenne kívánsága, s ha végét szakaszthatná ember vele, így az egész költség megtudathatnék.

Ebben motiva lehet, hogy gróf urunk én általam való requisitójára volt is Szenczi Ábrahám uramnak bizonyos ígéreti az alkuvásban. De akkor nem tudhatta, hogy a munka ennyire terjedjen.

3. De ezek úgy mehetnének végbe, ha urunk ő nagysága udvaránál vagy maga kegyelmed jelen lehetne, vagy volna kiknek ezekről provideálni.

4. Ha hol pedig ő nagysága méltóztatnék Szenczi Ábrahám uramat a typografust Szebenből a typografiával ide költöztetni parancsolni, s a papiros csináló is ide jöni parancsoltatnék, úgy, hogy mind a typografussal papirosgyártóval együvé juthatnék, mindenik dolgot experálhatnám, s a városokra a ruha ringy-rongy parancsolás felől is secretarius uramat informálhatnám.

5. Ha hol a papiros csinálás akármilyen okból itt benn végbe nem kezdene mehetni. Arról is gróf uramat Husztra tudósítani kellene, ő nagysága irathatna Szepesbe, az ő nagysága részén kívül való N. 296 kötés papirosnak is megkészítése felől.

6. Ez N. 400 tallér árra papiros pedig No. 1600 exemplárokra computáltatik. Minden egy-egy exemplárra a mint intézhetem öt-öt koncz papirosnak kellene in folio tudatni.

(Eredetije a Teleki levéltárban 1042. sz. a. Missilisek.)

6.

Szalárdi J. levele Telekihez.

Ajánlom uram szolgálatomat stb.

Szentpéterről 17. április nekem írt kglđ levelét uram igen böcsülettel vöttem vala Szeptán Ferencz uramtól ő kglmétől. Nagy isteneesen és dicséretesen is cselekszi uram kglđ, hogy a mint immár az úr Isten ő felsége kglđ elméjét ahoz a közönséges jó dologhoz s mind én

magamhoz kglđ jó akaró szolgájához fel indította, abban istenes gondviseléséért, több közönséges foglalatossági között nem felejtkezvén előbb-előbb mozdetani igyekeze. Mert ugyanis a Krónikákon kívül ha csak a mi politikánkbeli fogvatkozások (melyekből a haza romlási következték) meggondoltatnak is, úgy tetszik nem utolsó gondviselés állíthatatik, az a dolog is kívánná. Mindazáltal tudom uram a mi kglđ urunknak ő Nagának s kglteknek is ő Naga körül mostani gondos szorgalmatosságát és hogy minden dolog az ő idejében lehet s kell is lenni: bizony ha az ő Naga és kgltek kiindulása előtt a kglđnek küldött jegyzésem szerint oly dispositioban hagyathatnék és maradhatna a dolog, hogy mi annak előbb gyámolításában ide hátra az úr Isten segedelmével mozoghatnánk: mind a szegény hazára s az odaki való állapotokra nézve is igen hasznos lenne.

Mínhogy pedig uram a magyarországi querelák a Krónika megírásom alatt kezemben forgottak, azonképpen a pozsoni utolsó gyűlésen való acták, melyeket a mint látott maga is kglđ, a Krónikák közébe is irtam, akarván ez egy dologban az úrnak Cancellarius (Bethlen Jánost érti) uramnak ő kegyelmének könnyebbésséggel lenni: im a minémű levelet az ő Naga kgltekkel és a hadakkal való kiindulása előtt a vármegyékre, azaz Palatinus uram szemrehányó és pirongatózó levelére való válaszszal is, el kellene küldözni, a mennyire az úr Isten rásegített, megformálván, kglđ kezéhez küldöttem oly reménséggel, hogy ő kglme is a jóra való igyekezetemet semmi gonoszra nem magyarázza s kedvetlenül sem vészti (t. i. Bethlen J.). Melyben is, látja Isten, uram, semmit egyebet nem nézek az egy közjó s Isten tiszteletinek is legfőképpen előmenetelinél. Kérem is kglđt mint uramot nagy bizodalommal, maga szép prudentiája szerint igyekezze oly móddal annak ő kglmével való közlését (ha arra méltónak fogja itélni) ő kglmének abból valami commotioja s kedvetlensége ne kezdjen lenni ellenem, ki ő kglmének nem hogy legkisebb dologban is injuriát szerezni, sőt inkább mint ő kglme jóakaró szolgája ezen romlott, nyomorodott állapotomban is inkább szolgálni igyekezném vékony tehetségem szerint. A mely a Palatinus uram levelének sok czikkelyi szerint noha talán hosszasan láttathatik, de ha kglmed ugyan attente elméjét ráadásával megolvasni nem neheztelli, úgy gondolom, contemnándónak nem fogja ítélhetni, sem azért, hogy egyigyű s igen csekély tudományú alacsony ember elméjétől származott, sem azért, hogy szentírásbeli locsokkal is erősítvén a dolgokat, az talám mintegy paposkodásnak állíthatatik, holott a Palatinus uram írási is azt kívánták. De azonkívül is a minémű nagy dolog ez, hiszem honnan vétetődhetének hathatósabb példák és erősségek mint az Istennek szent igéjéből? mely a sziveket, lelkeket meghódoltatni és a csontok velejét is megszokta járni. Hiszem uram, ha ő kglme és kgltek azoknál is hathatósabb motivákat addáltat is, annál jobb és hasznosabb. Az úr Isten ő felsége a mi kglđ urunk ő. Naga keresztyéni igyekezetét és előtte álló nagy dolgait, a kgltek azzal

NB. Ezen levél külsejére jegyezve később: »A fejedelem levele a magyarországi statusokhoz a magyar nemzetnek maga által való emésztéséről.«

egybe kötöttetett szolgálattal együtt boldog elő menetellel, idvességes, kíváncsós igen boldog jó véggel koronázza meg az ő nevének dicséretire Amen. Kinek atyai kegyelme, gondviselése alá kgdet is szerelmesivel szívből ajánlom.

Kolozsvár, 19. máj. 1664.

Kgdnek mindenkor kész jóakaró szolgálja

Szalárdi János mpr.

P. S. Az idvözült Bethlen fejedelem testamentumát elvárom uram kgldtől, mert abból is az országra nézendő könséges dolgokat a Krónikához toldanom az ő helyén, szükségesnek itilem.

Czím: Teleki Mihálynak stb.

(Eredetije Teleki levéltárban Missilisek. 1068.)

7.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Ajánlom szolgálatomat.

Kgd Korhóból die 1. praesentis nekem írt levelét uram nagy böcsülettel vöttem kgd jámbor szolgáljától Lázár Márton uramtól. Hogy kgld levelemre való replicálásának haladni kellett volt, abban uram nem volt foglalkozás, tudván jól a kgld udvarnál való foglalatosságit.

Az dolgoknak változása, hogy ne közönséges veszélyünkre, hanem Istennek dicsőségére, az ő anyaszentegyházának épületire, evangéliumának szabados folyamatjára, és az ő népének, marokni nemzetünknek hasznára, épületire, gyarapodására, megmaradására legyenek, azon kell könyörgenünk ő felségének. S meg is kell nyugodnunk Istennek, ő szent felségének akarattján, ki a mit az ő népének vagy a bűnért, háláadatlan-ságért, megsértéséért való érdemlett büntetésére; vagy az ő jó kedvéből való szabadítására és megmaradására elrendelt: az külső eszközöket is azok szerint szokta igazgatni. Ő felsége szerelmes fiáért cselekedjék irgalmasan, kegyelmesen mivelünk s igazgassa az ő Naga Tanácsi kgtek elméjét minden jóra, megmaradásunkra!

Az kgld hozzámvaló jóakarattjában uram igen meg vagyok nyugodva, az úr Isten kgldet áldja meg érette.

Ebesfalvára uram elküldöttem volt, az buzát és rozst megadatta Udvarbíró uram; de az köles és sajtok felől mit írjon im kgldnek in specie oda küldtem ő kglme levelét. Már azt ő kglme az ujnak bejövetelére értsee, hogy akkor adja meg, nem tudhatom. De odaküldenöm is annyi földön már pénzes szekeressel, kgld megitélheti. Hanem ha a kgld jó intimatio-jából Bethlen uramék ő kglme mutatná ismeretlen voltomra oly istenes jóakarattokat, hogy a mikor megadattatása lenne, elküldeni ne nehezelnék, melyet én is, ha mikor itt a Conventbeli szolgálatom kívántat-hatnék, hálaadó képpen megszolgálni igyekezem ő kglmeknek. Sőt a mellett ha mi kevés búzabeli és vagy egy szalonnabeli subsidiumokat mutatná ő kglme jóakaró szolgáljokhoz azon alkalmatossággal, Isten is megáldaná érette ő kglmeket. Mely mindazonáltal uram ha nem lehetne

és nem lenne is, én az mi kgl's asszonyunknak ő Nagának és ő Ngok-nak azon tökéletességgel való alázatos hivek és szolgálók maradok tartozásom szerint is, valámig az úr Isten éltet.

Sztepán uram ő kgl'me még el nem érkezék Szentpéterről, de az ő kgl'me írása szerint már várom minden órában. Ajálván ezekután az úr Istennek atyai kgl's oltalmába és gondviselése alá kgl'det az asszony-nal ő kgl'mével és kgl'tek szép gyermekeivel egyetemben.

Datum Claudiopoli die 5. junii anno Dni 1664.

Kgl'dnek uram mindenkor kész szolgálja

Szalárdi János mpr.

P. S. Ha Bethlen uramék ő kgl'mek, uram, az kgl'd istenes intimatiojára és svasiojára azon alkalmatossággal valami kevés búzabeli segítségével mutatnék, különben is nagy szükségem volna uram reá, de ha Isten megmaradást adná, noha magamnak semmi földem nincsen, mindazáltal azon igyekezném más jóakaró uraim segítségéből, ha csak mi keveset is jövendőre nézve vettethetnék, Isten is megáldaná ő kgl'meket s kgl'det is érette, kgl'd abba való jó intercessiójáért s intermediusságáért. Talám Béldi uram ő kgl'me is per occasionem megemlítvén kgl'med, hasonló istenes jóakaróját mutatná. Kgl'dtől mindazáltal mind-ezekben bocsánatot várok, melyekbe az kgl'd hozzám való jóakarójában lévő bizodalomtól bátorítottam.

Feleségem, uram, az asszony ő kgl'me köszöntését nagy böcsülettel vötte, ő kgl'mének velem együtt nagy szolgálatját ajálja s az úr Istentől kgl'tekre minden idvességes áldásokat szívből kívánunk terjeszteni.

Kívül czim: Spectabili ac generoso dno dno Michaeli Teleki de Szék etc.

(Eredetije a Teleki levéltárban 324. sz. a.)

A június 5. leveléhez van csatolva következő kis czédolája:

Asszonyunk ő Naga parancsolt volt valami levelek keresése felől; attól fogva valóban rajta vagyunk. De uram az Conventbeli levelek annyira egybe zavarodtak volt Szamosujvárról az fel s alá való hordozásban, igen sok bajunk van vellek. Mindazáltal uram, rajta vagyunk s ha leszen valahol valami haszonra való: ő Nagának értésére adni s alázatosan meg is küldeni el nem mulasztjuk. Némely nap, hogy Vér György uram alá ment vala, akkor irtunk vala ő Nagának. Adatott volt-e meg levelünk ő Nagának, bizontalanok vagyunk benne.

[Ugyan itt van az ebesfalvi udvarbíró levele is, melyre hivatkozik levelében, hogy elküldötte Telekinek. Ez így hangzik:]

Szolgálatomat ajánlom kgl'dnek, mint jóakaró uramnak. Isten sok jókkal megáldja kgl'det.

Im az asszonyunk ő Naga kgl's parancsolatja szerint az hat kis köből búzát megadtam s az egy köből borsót. Itt uram mostan sem köles, sem sajt nincsen, hanem kgl'd vára kozzék, az míg Isten ad, azt is megadom!

Ezek után Isten tartsa meg kglket jó egészségben.

Datum in Castro Ebesfalva anno 1664. 25. máj.

Kgld jóakarója

Ebesfalvi udvarbíró

Székely Menyhért mpr.

Kívül cím: Nemzetes Szalárdi János uram ő kglmének nekem jóakaró uramnak.

Rájegyezte Szalárdi a vétel napját: 28. máj. 1664.

(Teleki levéltár 324. sz.)

8.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Ajánlom szolgálatomat uram Kgdnek mint igen bizodalmas uramnak, fautoromnak!

Udvárnál lenni itilvén kglket, asszonyunk ő Naga kezeihez való bizonyos leveleket dirigáltam vala, uram, kglk kezeihez ez elmúlt szombaton úgy, hogy ott nem találtatván kglk Hochmester Nalácsi uram nyitná fel s küldené meg a leveleket is. Kglket kérem, uram, Isten udvarhoz vivén kglket, ne nehezteljen végére menni, meg vitték-e az leveleket? káros volna eltévelyedések.

Egy alázasos supplicationkat is Convent társaimmal urunk ő Nagához kicsin fizetésünknek kiszolgáltatattatása dolgában egy patens mandatum felől azon levelemben küldöttünk vala kgldek. Ha uram arra is addig válaszunk nem lenne, ne nehezteljen kld jó választ impetrálni s Sárvári uram kezébe küldeni expeditiora, irtunk volt ő kglmének is felőle. Nincsen semmi nehézség kívánságunkban, hanem csakhogy a mint ő Naga kegyelmességéből kevés fizetésünk elrendeltetett, az az szerént fő és vice Árendátor uramék s a kolozsvármegyei Perceptor által szolgáltatnék ki is, mivel uram anélkül semmit nem adnak.

Az én oda maradt kölesem és sajtjaim felől is emlékeztettem uram kglket, meginteni Ebesfalvi udvarbíró uramot ne neheztelné egy levele által; a Commissio immár nála lévén, ne kezdené az jámbor ilyen romlott, nyomorodott állapotomban magánál marasztani. Kgldek uram mind magam privatim az vékony tehetség szerént, s mind collegialiter megszolgálni igyekezzük.

Én uram már hallgatással, de meg nem tudom írni kgldek, minemű szomorúsággal nézem dolgainkat, látván s tapasztalván, hogy az Antichristusnak practicás mesterkedése ezennel hatalmat vévén az szegény haza igazgatóin: opprimaltatunk általok, nem csak ez a szegény haza, hanem ez szép Magyarország is, a hol az Istennek evangélioma világos hirdettetésebe és szép folyamba vala s állapotunkat az Juda nemzete állapotjával s azon darab Magyarország állapotját is az tiz nemzetség állapotjával egyben vetvén: attól tartok felette igen, hasonló csapás ne következék ez mi nemzetünkre is, mint azokra. Már megúván az hatalmas nemzet a sokat, oda ne kezdjen lenni extreme mind hazánk, nemzetünk, szabadságunk s keresztyén vallásunk! Azért lám uram még ebben is az úr Isten ő felsége ugyan magok által orvosságot

szolgáltatata még egyszer, megbizonyítván ebben is az ő nekünk adott hitők minemű szokott lenni. Az élő Istenre kérem s kényszerítem kglDET, legyen azon, az tovább vélek tartandó czímora hagyassék hátra; az minémű szép utat-módot az felséges úr Isten keglmességéből az hatalmas nemzet szívének felindítása által annak az darab földnek ez hazával együtt megmaradásába kimutatott s ez által nemzetünknek, szabadságunknak, keresztyén vallásunknak fentartatására utat nyitott s ez szegény haza inségének is enyhítésére ily progressust nyújtott; ne állíttassék ez a porból lett dolognak, hanem Istennek kiváltképpen való gondviselésének s becsültessék meg tőlünk s követtessék el is az úr Isten nevének segítségül való hívásával. Hiszem, uram, ha kik nem bizák magokat a hatalmas nemzettel, ottan hagyatnának az haza gondviselésére. Bizony megáldaná az úr Isten ebbeli dolgát ő Nagának, s mind az Isten tiszteletére, az ő evangeliumára, közönséges megmaradásra, szabadságra nézve nagy hasznos dolgok redundálnának mindez szegény hazára s mind arra a szép magyar népre. — De ha ez most elmúlik, másképpen fordulván az hatalmas nemzetnek tanácsa, bizony ezt többször meg nem találjuk s az mikor azoktól oltalmunkat várnök, akkor azok csak kaczagással kaczagva nézik utolsó romlását ez szegény hazának s nemzetünknek. Mert bizony uram nem távozhatik el az én elmém az ő felsége, egyszer derekason publicalt sententiájától és profeciájától. Én próféta nem vagyok, de ámbár tartson számot reá minden ember (noha im elég sok ellenkező talált s költött hitekkel igyekezik a szegény haza igazgatóinak szemeket bekötve tartani az ő ravasz és szokott mesterségek szerént). *Deus justus pro potente manu sua fidei, foederisque violatores humiliabit, debitisque subiciet poenis.* Mely ha leszen, bizony uram úgy tetszik az mi szegény hazánknek igen vékony reménysége lehet az *közönséges pacificatioban* való befoglaltatásához és az által nyomorúságából való kiszabadulhatásához is. Bátorságosabb, jobb és idvösségesebb volna azért az mi szegény hazánknek az Isten ígéjébe le tött és nyilván kijelentett utat-módot követni, mint sem az izraeliták és Juda nemzete példájok szerént az Aegyptombeli nádszálhoz ragadozni, mely miá úgy tetszik ma is keservesen érezzük a mint megsebesítettetek tenyereink, hónalyaink bárha feljebb való időkre példa keresni nem megyünk is, noha hiszem annak elég siralmas jelenségeit viseli az szegény haza. Az élő Istenért uram, igyekezzék kglmetek elsőbben minden szorgalmatossággal az szegény haza és nemzet megmaradására való hasznos és idvösséges dolgokat megszerzeni s azután magok privatumára igyekezni. Azt is jó consideratioban vévén, ha ő *Naga ki nem mégyen*, azon magunk nemzete által fog ő Naga vádoltni, hogy örömet acceptálták volna, s nem ment s megítélhetni az hatalmas nemzet mindjárt mit concludal csak abból is s micsoda méltóságára leszen ő Nagának előttök. Kik minémű szorgalmatossággal parancsolják s kívánják vala tavaly egynehány levelekben, ő Naga az Bocskai István s Bethlen Gábor boldog emlékezetű fejedelmek nyomdokit kövesse, s ki tudja csak ez miatt is oly harag fordíthatik, az szegény haza megrontathatik s azoknak az úr Isten oltalmol rendelheti az hatalmas nemzetet. Jól meg kell

azért gondolni kglteknek az dolgoknak végét, kimenetelét s az Istentől mutatott jó alkalmatosságot el nem mulatni, melyet pénzen is meg kellene venni. Az úr Isten ő felsége a mi kglis urunk ő Naga tanácsát a kgltekével együtt birja, igazgassa mindenkben az ő szent nevének dicsőségére, az ő Izraele maradványának gyarapodására, ujabban való elplántáltatására, közönséges, békességes megmaradására, kinek atyai oltalmában kglket is szivből ajánlom az kglde szerelmeseivel.

Datum Claudiopoli, die 14. julii anno dni 1664.

Kgldek uram mindenkori kész jóakaró szolgálja

Szalárdi János mpr.

P. S. Ha pedig uram ugyancsak azonban kell is maradni minden dolgoknak, én csak hallgatók, az úr Isten könyörüljön rajtunk! De ezeknek megírásokra lelkemismereti kényszeríte s kgldtől vétektől ne tulajdonéatassék. Bizony nem törökösségből vagyon, hanem mert hiszem azok miá lött koldussá, hanem az szegény haza és nemzet megmaradásához való keresztyéni buzgó indulatomból.

Kivül ezt jegyezte reá Teleki Mihály sajátkezűleg: Im nekem is mit ír Szalárdi uram, elküldem, hogy megolvassván küldje vissza.

Külczim: Spectabili ac generoso domino Michaeli Teleki de Szék etc.

(Teleki levéltár 324. sz.)

Szalárdi J. jul. 14-iki levelének melléklete.

An mutare liceat juramentum semel factum.

Az mely böcsületes hazafiai római császárral ő felségével lött confoederatio alól, hazájokban az országgal való egyességre megtértek, a kik azok közül ő felsége részére akármilyen formában való hitlést találtak volt praestálni: úgy tetszik az mostani állapotokra nézve azon hitlés ő Nagoknak, ő keglmeknek is nagy ütkező gyanánt láttathatik elméjeken lehetni.

Kérdésben láttatik azért jöhetni: azon hiteket köteleztetnek-e ugyan effective et realiter olyan strictissime, a mint lött, megtartani, praestálni, főképpen már az szegény haza tovább való nagy kárával, romlásával (s a kit Isten távoztasson) magoknak megtörténhetendő veszedelmekkel is?

Melyre úgy tetszik per verissimam ratiocinationem is expensis expendendis igen méltán azt lehet felelni, hogy nem köteleztetnek.

1. Ratio. Az ő felsége Mltgos személyéről. 1. Mert ő felsége is az mit ez szegény országgal lött confoederatiojában ígért volt praestálni, nem praestálhatta; az országot a török ígája alól föl nem szabadíthatta, sőt azon oltalommal nagyobb nyomoruság vonódott nyakába.

2. Mert ő felségének ő Nagok és ő keglmek semmi oly collatiobeli kegyelmességét nem vévén, sőt az ő felsége kegyelmességével való biztatások alatt némelyek az hazában szerzett szép értékeket is az várokozás mellett elköltvén, mint egy ugyan vissza szorultak hazájokra, és így semmi igaz jussa abban ő felségének nem lehet, hogy akármilyen szín alatt is édes hazájoknak egyességétől és egész testétől ő Nagokat ő

kglmeket elszakaszthassa és az által is az szegény nyomorodott haza nyomorúságaihoz még is több nyomorúságot toldjon.

2. Ratio. *Magok ő Nagok és ő Kglmek részéről.* Mert az mennyiben Erdélyországa tagjai voltak, nem vala szabadságokban, hogy hazafiai tagjai lévén, per partes külön-külön szakadozván az egész tag consensusa nélkül imide-amoda kötelezhessék magokat, holott abból az egész testre, úgy mint az országra is ujabban való romlás, magokra is veszedelem jöhetne az hatalmas nemzet által. Melyre akármí tekintettel is, sem isteni, sem emberi törvények szerint nem köteleztethetnek.

3. Ratio. *Keresztyén fejedelmünkre és az hazára nézve.* Mert Isten után édes hazájoknak, keresztyén fejedelmeknek tartoztak s tartoznak is mind ő Nagok s mind más igaz hazafiai több jóval s nagyobb hűséggel, mint másoknak s akár kiknek is. Per hoc ezeknek kárával, mintegy per evictionem, ha mi magok kötelezése lött is, non tenet.

4. Ratio. *Portára s török császárra nézve is.* Mert az ur Isten igaz itéletiből kétség nélkül a régi eleink sok bálványozásokért azon hatalmas nemzetnek jármában adta vala ugyan azoknak nyakokat, melyet hogy mi is Juda nemzetének Zedekias nevű királya idejebeli példa szerint (az Szentirással szólván) ez Aegyptombeli nádszálhoz való ragadozásunkkal s támaszkodásunkkal kivethessünk nyakunkból: kétség nélkül nem volt Istentől s ezért is fogalenni, hogy a nádszál által tenyerünk és hónalyunk ennyire meg szűrődnek és sebesednek. Vettessék egyben csak Erdély országának állapota az Juda országával és Jeremiásnak XXVII. részéből Nabugodonozornak állapota is török császár állapotjával; szabattassanak azok is az szegény romlott haza dolgaira: ottan megfogja tapasztalhatni akárki az Istennek igye s akaratja szerint is, oda tartoztak volna s tartoznak is ő Nagok és ő kglmek is az országgal együtt nagyobb engedelmisséggel. Mely Isten könyvében megiratott szent historiák, hiszem, azért is irattak oly szorgalmatosan meg az szentlélek által és hagyattak letéttelve nálunk: életünket mi is azokhoz conformálhassuk s minden dolgainknak mintegy ugyan Csapó Sinori, azok legyenek.

5. Ratio. *Keresztyén vallásunkra is és az evangyeliomra és azokból az Isten dicsőségére s tiszteletire nézve is.* Mert azokra mindenek felett akármely istenfélő, idvességet szomjúhozó keresztyén ember is kötelesebb s annak kárával nem lehet oly hit által való megtörözés (főképpen coactiva), hogy köteleztessék.

6. Ratio. *Az hitnek cselédihez, velünk egy igaz idvezülendő keresztyén evangéliumi valláson levő atyáinkfiaihoz való szent szeretetünkre nézve is.* Mert az Szentírás és Isten igéje szerint is azoknak tartozunk többel, mint sem azonkívül valóknak.

De hogy csak magamtól ne láttassam beszélni, im ugyan keresztyén, református Doctorink közül is Benedictus Aretiusnak, ki élt és irt Berna városában 1567-ben, erről való szép írását és censuráját ide annectálok, ugyanaz mint vagy az deáki nyelven.

Bened. Aret. in explicationem locorum communium Christian. relig. Loco 108. De juramento. Columna 609.

An mutare liceat juramentum semel factum? Respondendum: Non facile mutandum, tamen fieri possit, ut omnino sint interdum mutanda.

1. Si impossibile reddatur id, quod, dum juravimus, erat possibile.

2. Aut si docemur, *illicita* a nobis esse jurata, ut *si pugnent cum pietate in Deum; cum charitate erga proximum; cum fide*. Hinc Herodes peccavit plus, Servando, quam promittendo. Promittit ac leviter addit, nullo cogente, juramentum, se ad dimidium regni daturum saltatriunculae. Quod *etiam* non juratus potuisset praestare. Postea, quum *illicita* petit, servat leviter conceptum juramentum, quod justa ratione revocare poterat.

Contra David jurat et quidem temere, se deleturum Nabalum; sed placatur ab uxore illius Abigail, ideoque sententiam mutat, et quod juraverat temere, prudenter et pie non prestat.

Illicita juramenta.

Si illicita concipiamus, quae Deus prohibuit: aut pugnant cum regula charitatis, ut in necem alterius jurare; *contra patriam: contra fidem jurare*.

Azon hitléseket vonjuk már ez Szentirással egyező értelemre s az megirt ratiokat is s lássuk mint egyeznek azokkal is.

1. Ezen hitlések, mind az mikor löttek s mind annál inkább már most a megirt okokra nézve is avagy nemcsak impossibilek, hanem képtelenek is?

2. Azon fenn megirt hat ratioknak rájákokon jól megrostáltatván is, valyon akármelyik szerént is szabadságos vala-e? az Isten dicsőségéhez tartozó kegyességgel; Felebarátunkhoz való szeretetünkkel; az igaz apostoli evangyeliomi tudományon fundáltatott keresztyéni vallásunkkal, valjon nem ellenkező-e? mint majd ide alább megvilágosíttatik.

Herodes abban, hogy az tánczoló Herodiásnak kívánságára Keresztelő Jánosnak, hiti és igéreti szerént, fejét véteté, igen vétkezék. Istenesebben cselekedett volna, minden írásmagyarázók értelme szerént, ha abban hitit s igéretit megszegte volna.

Dávid ellenben, hogy Nabált erős esküvése szerént annak feleségétül Abigailtúl megengeszteltetvén, hiti megszegésével meg nem öleté, dicsíretesen cselekedé s véték nélkül

Ez vitiosítások; Isten parancsolati, felebarátunk szereteti, hazánk közönséges java megmaradása; keresztyén vallásunk ellen való nagy, káros vétkeiségek, fogyatkozások ily hitlésekben valjon nem mind feltalálhatnának-e?

Ó bár adta volna Isten, ne tapasztalta volna ezt meg ennyire az szegény haza. De ha csak az szegény Fejedelem Kemény János ő Naga felköszörülésétül fogva való dolgok folyási fontoltatnak is meg ugyan valójában, úgy tetszik nyilván megtapasztaltathatik. Hogy noha az haza

Math. XIV
v. 7. 8. 11.

I. Sam.
XXV.
v. 13—35.

oltalma, annak segítsége tétetett fel színnel s most is azért való hadakozás, azért való temérdek költség okoztatik, a mint hallatik közönséges irásokban. De az ő valóságában alattomban mind csak az szegény hazaromlására, a hatalmas török nemzet által való erőtelenítése is fejedelemségének tolláztatására, szegény nemzetünk szabadságának, keresztyén vallásunknak és az Jézus Krisztus evangéliumának opprimáltatására s nemzetünk közül való kioltatására czéloztak s igazgattattak mindennémű igyekezetek. Az mint ezt akárki is vallyon nem veheti-e eszében? ha az Erdélyország rettenetes romlása, pusztulása alatt Magyarországból mindenütt kezdődött és siralmasan gyakoroltatott keresztyén vallásunk üldözését és az 1662. esztendőbeli Pozsoni gyűlés alatt lött actákat megnézi és vizsgálja?

NB. Lásd Ézékielnek 25., 26., 27. és 28. részeit; tedd ahoz a 29. részt is. Aegyptomnak, az Izraelitáknak nádpálczák letételéért való büntetésére nézve. Melyet egyben vetvén a mi időnkbeli nem régen mult példákkal, avagy nem szabados-e most is hasonlót ominálni, mint már kezdeti meg is vagon?

Semmiben tudattak vala, hiszem, a diplomák, melyek közül az utolsó, ugyan nem csak in verbo regio már, mint az előttiek egy néhány, hanem ugyan sub bona fide christiana emanáltattak vala. És már látván az mi szegény hazánknak megfogyatkozott erejét, ha az ur Isten az ő dicsősége, tiszteleti mellett kitámadván, az hatalmas nemzetet ellenek fel nem támasztja vala: eddig keresztyén vallásunknak Magyarországból is kioltatásához s az evangéliomnak talpok alá való tapodásához derekasan hozzá is nyulnak vala, s ez mi szegény hazánknak is sokképpen való nyomorgatása s imide-amoda való szakadoztatása, huzásvonása s az ilyen hitlésekkel való megtörözések is valljon nem mind csak azon czélra lövöldöznek-e? De nem szenvedte Isten eleitől fogva az ő népe nyomorgatását büntetlen, sőt csak a kik tapsolták, kacagták is annak nyomoruságát, rettenetes büntetés nélkül nem szenvedte, nem hogy még az kik annak nyomorgatásában részesek voltak s bizony mais igen féltő mindezért s az ő evangéliomának üldözéséért, s az mellett lött egy-néhány rendben tött confederatioknak violálásokért, felforgatásokért az ur Isten kiváltképpen való boszuját meg ne állja; az ő felségétől római császártól már publicaltatott igen igazságos helyes sententia szerént is: *Deus justus fidei foederisque violatores praepotente manu sua humiliabit, debitisque subiciet poenis.*

Úgy tetszik azért csak ezekből is akárki is eleget érthet s concludhat s ő Naga és ő Kglmek pedig eléggé salválhatják conscientiajokat. Melyekhez képest szükséges az szegény hazával mintegy igaz csontok, vérek, tagok egy értelemben legyenek, és azt az utat, melyet az ur Isten az hatalmas nemzet elméjének igazgatása által az mi kglk urunkkal ő Nagával az szegény hazának, az ő népének, Izraelének (kétség nélkül) az üldöztetés alól való felszabadítására s evangéliomának s szent tiszteletinek nyugodalmas szállása megszerzésére mutatott: egyenlő szívvel és akarattal elkövetni, elhívén, hogy nem az porból lötenek mindezek, hanem istennek igazgatásából, ki eleitől fogva gyakrabban inkább az

pogány királyok és császárok alatt szokott az ő anyaszentegyházának nyugodalmas szállást szerezni, s szent tiszteletének szabados terjedést és eléméletelt engedni, mint ez az Istennek könyvéből nyilván vágyon. Ki tudja, talám az ur Isten ő szent felsége ilyen módon rendelte tovább való időkre is az ő szent tiszteletit és az evangeliomát az Magyar nemzet között is szabados folyással virágoztatni. És ez szegény hazának is szabadságát az kevés magyarság maradékjával való egybenkötetés által megadni s megis marasztáni.

NB. Idvezítő urunk a római pogány császárnak, ki Zsidó országot hatalommal elfoglalta vala, engedelmeskedett, adót fizetett. Szent Pál hasonlóképpen, Jeremiás a zsidókat az Babiloniabelieknek engedelmeskedni, sőt azoknak királyokért könyörögni hagyja. Jerem. XXIX. V. 7. etc.

De ha valamint annak az igen felemelkedett elméjű hatalmas nemzetnek eziránt az mi részünkről valami offensája találtathatnék; azonban Istennek csudálatos itéletiből a bálványozásért dolgainak nagyobb succesususa is találkozni: ottan mind ez szegény haza s mind az ott kinn való kevés evangelicus keresztyén Magyarság az Isten tiszteletének is nagy kárával, mind keresztyén vallásunkkal, törvényünkkel, szabadságunkkal együtt, nem nagy munkával már azon hatalmas nemzet által valljon nem tétetnék-e semmivé? melyet az jó Isten az ő ingyen való kegyelmességéből távoztasson!

Közli: KONCZ JÓZSEF.

ADATOK A MAGYAR IDŐMÉRTÉKES VERSELÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

Négyessy László »A mértékes magyar verselés története« cz. művében felsorolja mindazokat, kik Sylvester Jánostól kezdve Ráday Geodeonig klasszikai formában irtak magyar versket. Közel negyven ilyen előfutárját említi a klasszikus iskolának azzal a megjegyzéssel, hogy ez a szám bizonyynyal még ezután is növekedni fog. Ha nagy mértékben nem is, de néhány névvel még mindenesetre gazdagítja majd ezt az érdekes névsort a magyar ősnymtatványok s a régi magyar kéziratok művek figyelmesebb átbúvárlása. Engem is a magyar ősnymtatványokkal való foglalkozásom juttatott ahhoz a szerencséhez, hogy a Négyessytől közölt névsort egy teljesen új névvel gyarapíthatom és pedig épen a XVII-ik század elejéről, mikor legsűrűbben lépnek fel az időmértékes magyar verselés művelői.

Az új név, melyet az időmértékes magyar verselők névsorába kell iktatnunk, Prágai András szerencsi prédikátoré 1628-ból. Ő ugyanis magyarra fordította Gvevarai Antal hires művét Rákóczy György parancsolatjára s annak költségén kinyomatta Bártfán, 1628-ban. A mű czime lényegesen megrövidítve a következő: »Feiedelmeknec Serkentő Oraia, Az az, Marcus Avrelíus Csaszarnac eleteről. Az Hires Gvevarai Antaltól irattatot három könyvec. . . . Most penig ez Serkentő Oranac első és harmadic könyveit Az Tekentes es Nagysagos Vrnac etc. Felső Wadaszi Rakoczi Györgynec parancsolattyara magyar

nyelven tolmacsolta Pragay Andras Szerencsi Prédicator.« Terjedelme nagy 4°-ben 1055 l. s 75 számozatlan levél.

Talán e munkának épen szokatlan nagy terjedelme hatott visz-szariasztólag azokra, kik irodalmunk régibb emlékeit buvárolni szokták s így magyarázható meg, hogy a benne előforduló két időmértékes ma-gyar versen mostanáig senkinek sem akadt meg a szeme. Én épen ily időmértékes versekért nézegettem át a pápai főiskola könyvtárában ta-lálható magyar ősnymtatványokat s így találtam reá.¹

Az első négy distichonból álló fordítás Gvevarai Antalnak »Az V. Carol császár: valo első elől iaro beszede« végén található s így hangzik:

Sokan vadnac, kik csak azért akarnac tudni,
hogy tudgyanac, és ez nyughatatlanság.
Sokan vadnac, kik csak azért akarnac tudni,
hogy híressec legyenek, és ez merő hivság.
Sokan vadnac, az kik azért akarnac tudni,
hogy hasznot nyerjenec, és ez kívánás.
Sokan vadnac, az kik azért akarnac tudni,
hogy éppítsenec, és ez Atyafiui szeretet.

(Bernhardus Th. Carzon discors. 101.)

Mint látható, e distichonokban a verselés a lehető legtökéletle-nebb. Csak épen meglehet ismerni, hogy distichonok akarnak lenni, de különben nincs köztük egy hibátlan verssor, sőt kevés a hibátlan vers-láb is. Meglátszik, hogy írójuk nem volt tisztában a hexameter és pentameter alkotásának legfőbb szabályaival, hogy pl. hexameterben az ötödik lábon daktylus szükséges és a pentameter második felében szin-tén. Pedig különben ügyes verselő, a mint meggyőződhetünk erről nagyszámú ütemes és rímes verseiből, melyek figyelmet érdemelnek ab-ból a szempontból is, hogy nagy részben latin klasszikusok szebb he-lyeinek szabad átdolgozásai. S ilyen száz meg száz található e könyv-ben. Nem mulaszthatom el figyelmébe ajánlani e művet a klasszika philologia művelői közül azoknak, kik műfordítással foglalkoznak. Ők különösen haszonnal forgathatják, mert benne egész tömeg klasszikus locus érdekes, sőt igen sokszor tősgyökeres magyar fordítására található.

Másik időmértékes versét a könyv vége felé, az index előtt találjuk:

Spaniol enekből deac nyelven csinalt alcaica ode, magyar nyelven ugyanazon alcaica ode notájára formáltatott.

Az bölcs Poétác ily fabulát irnac
Az fényes naprol, hogy szekerit annac
Pyrois, Aethon, Phlegon lovac,
És negyedie az Eous vonnyác.

Ennec Vulcanus drága szép nyoszolyát,
Nagy mesterséggel az tengerben csinált,
Ezen nyugottya az nap magát,
Hesperusnac el érvén határát.

¹ Találtam egy román distichont is, a mi — úgy hiszem — érdekelné a román philologusokat.

Ennec szolgálóc négyszer hat leányoc,
 Ezec környüle gyorsan forgolodóc,
 Kiknec csak annyit nyuit orsojoc,
 Egy-más-után az míg tart orájoc.

Ennec Tithonus egy igen vén ember,
 Kihez az halál vénség miatt nem tér,
 Elötte megyen, mint hop-mester,
 Kinek lakó helye az nagy tenger.

Ez Tithonusnak iffiu felesége
 Szép haynal színű, vén Vrára nézve,
 Siet föl kelni, az szekerbe
 Az lovakat ő fogja gyöplüre.

Az négy ló jedzi az napnac négy részét
 Es az szolgálóc azoknac orait,
 Az Tithonus eynec údeit
 És felesége haynal föl költit.

Nem kis mesterség valaki találta
 Az arnyéc orát, s napnac járására,
 Az hangval szőlő orát arra
 Egygyező szép aranzással szabta.

Az ki jelessen végezi dolgait,
 Így dolgainac rendeli orait:
 Ki tudná hasznát megh mondani,
 Valaki ora szerént tud járni?

Az ora mindent dolgára föl serkent,
 Az fátat ember orakor ágyra ment,
 Es nagy betegségtől nem rettent,
 Az ki szokot oráján ebédlet.

Nagy dicsirettel méltó jutalomra,
 Az verő orát valaki találta,
 Méltó azért dicsirő szóra,
 Az ki ez könyvet oránac mondta.

Az ki gyors lészen ez könyvet olvasni,
 Mely az fő embert jókra serkengeti,
 Es erkölcsit ha ugy viseli,
 Üstökivel az éghet el éri.

A 11 versszakból álló versnek egy strófája, az első, ha nem is hibátlan, de mégis tűrhetően sikerült. Két első sorában a harmadik lábon megvan a daktylus, mi annyira jellemző a versus Alcaicus hendecasyllabusnál. A 4-ik sor két első lába is daktylus, a mint azt a versus Pindaricus természete megkívánja. A többi versszak azonban legkevesbé sem mondható sikerültnek. A 4., 6., 8. és 10-ik versszak utolsó sorában mégis van legalább egy daktylus a szükséges kettő helyett, valamint a 8-ik versszak két első sorában is megtaláljuk a kívánt helyen a daktylust. A szótagszám azonban mindenütt pontosan annyi, a mennyinek a metrum Alcaicum verssoraiban lenni kell; t. i. a két első sorban tizenegy, a harmadikban kilencz s a negyedikben tíz szótag.

Látnivaló tehát, hogy Prágai Andrásnak kevés érzéke volt a klasszikus verselés iránt s inkább csak a divatnak hódolt, mikor egypár ilyen verssel is feldiszipette terjedelmes könyvét. Jó verselő létére maga is érezhette hogy mily kevésbé költőies ez a fordítása összehasonlítva a többi ütemes és rimes fordításaival. Hogy tehát kissé költőiesebb szint adjon munkájának, rímekkel látja el az akkori ízlés szerint úgy, hogy minden versszak négy sorát összerímeli:

Prágai András nevéen kívül még egy helyreigazító adattal járulhatok az időmértékes magyar verselés-történetéhez. Négyessy László ugyanis fentemlített munkájában felsorolván az időmértékes verselés művelőit, azok között 1695-re teszi Szenczi Száki János superintendenst és samarjai prédikátort, kinek 6 hexameterből álló kis verse Komáromi Csipkés György »Igaz hit« cz. munkájában jelent meg. Ez az állítás helyreigazításra szorul annyiban, hogy K. Csipkés Gy. említett munkája 1666-ban jelent meg Nagy-Szebenben. Tehát Szenczi Száki János nevét is a sorozatban 1666-ra kell tenni. Az 1695-iki dátum már csak azért is tévedés lehet, mert Szabó Károly »Régi magyar könyvtárában« sem található ezen évszám alatt K. Csipkés Gy. munkájának talán egy esetleges kiadása.

BORSOS ISTVÁN.

JÁSZAY PÁL IRODALMI HAGYATÉKÁBÓL.

Különféle levelek.

Első közlemény.

1. Báró Orczy László levele.

»Tekintetes Ns Statusok!

Mivel Somogyi Uram hivataljából kilépett: helyébe addig is, miglen építő szék fog tartatni, Cancellistának Jászyt nevezem, a ki Feő Notarius Úr mellett íródeák levén, magát mind ekkoráig becsületesen viselte, Notarius úr saját bizonyossága szerint, s kötelességének voltaképen megfelelt. Ezt a midőn a Tettes Ns Statusoknak tudtára adnám, fávörben ajánlott szokott tisztelettel maradok a Tettes Ns Statusoknak

Pesten die 4-a. Augusti 1801.

alázatos szolgálja

B. Orczy László s. k.«

2. Bónis Sámuel levele.

»Nagyfalu 4 August. 1829. Édes Palim!

Megfosztatván a te, s más jó barátim becses társaságoktól, kiknek állapotjokat én s kik viszont az enyimet oly résztvevő szívvvel viselték, — elszakasztatván az én kedves Ferimtől, kivel majd 15 évet éltem a legszorosabb öszveköttetésbe, s ki nekem nem kevesebb volt mint testvérem, — végig futván tanulói pályámat, melyen ha akadályra találtam, a te s más jó barátaim segítségével könnyen által törtem: mim maradt egyéb az ezekre való édes, de mégis fájdalommal egyveleges visszaem-

lékezésnél, — édes ha néked s azoknak kik előtttem felejtethetlenek lesznek karjai közt gondolom magamat, ha képzőtehetségem erejével azon boldog napok közül, melyeket társaságodba töltöttem valamelyiket vélni gondolom, akkor vagyok a boldogság legfőbb pontján, akkor felül képezelem magamat veletek együtt az embereken, kik bár egymás nélkül nem élhetnek, mégis annyiszor igyekeznek egymás veszedelmén, de ezen boldogságot eltünteti s mély szomorúsággal vonja be, mint a terhes felhő a mindent felélesztő napot, midőn végső Isten hozzád s végső ölelésed mint együtt töltött életünk határköve őtlik elmémbe, akkor boldog álombul fölserkenve azt kívánom, hogy bármindég így álmodnék. — Te azon panaszkodol, hogy azolta egy tanuló társadat sem láttad, én sem többet Ónodnál és Kandónál, de úgy gondolom, Debreczenbe többel öszve jövök, a Borsodi restauration pedig reményilem veled is. Mielta haza jöttem, már kétszer voltam Kállóba particularis gyűlésen; a minap pedig *Herczeg Ferdinánd itt járván a Deputatioval eleibe, ki is Nyíregyházán Atyám asztalánál ebédelvén, ebéd után a katonaságot megvizsgálta*; egyébkor a gazdálkodással töltöm időmet, melyet az Atyám különösen most ide haza nem levén, egészen által adott, a mely annyi dolgot ád, hogy ezen édes foglalatosságra is, hogy veled legalább levelemmel beszélhessek, alig nyertem időt; azért is bármely örömet többet innék, bármely sok materiám volna is, kénytelen vagyok levelemet végezni. A Bekény Leányok köszöntenek, nem különben Anyám is. Csuka Ferit és Fáy Ábrist ha meglátod, ezerszer csókold. Asszonyádnak kezeit csokolván Uradatyádat tisztelvén, midőn baráti szeretetedet továbbra is kikérnék, forró szeretetedbe ajánlva vagyok

neked Palim

végső perczéig életemnek igazán szerető, s hív
barátod

Ifj. Bonis Sámuel s. k.»

P. S. Danyit csókolom.

Czim: »Jászay Pál kedves Barátomnak — Szántón.«

3. Gróf Teleky József bizonyítványa Jászay Sámuelről.

»Egremium juvenem Samuelem Jászay inde ab initio generalis judiciorum termini St. Martini 1828. usque hodiernam diem in qualitate Jurati T. Tabula Regia Notarii apud me constitutum, commissos sibi labores laudabili cum diligentia perfuisse, capacitatis pulchra edidisse specimina, et mores omni commendatione dignos exhibuisse, hisce in fidem veritatis attestor.
Pestint 8. Sept. 1829.

Comes Josephus Teleky m. p.
T. Tabulae Regiae Saedriae Baro.

4. Gróf Teleky József levele Jászay Pálhoz.

»Tekintetes Táblabíró Úr!

A m. tud. társaság nagygyűlése, sept. 10-én tartott ülésében, szavazatok többsége által kegyedet a magyar nyelv régiségeiben ismeretes jártassága, s az e részben a társaságra nézve tett érdemei tekintetéből,

levelező taggá választván, ezt ezennel hivatalosan, egyszersmind szíves örömet híréül adom; az academia azon határozatáról értesítvén egyúttal Kegyedet, melynél fogva ez előre meg kívánja tudni, ha az újonnan választott tag ajánlkozik-e a társaság alaprajzában kikötött szorgalmas együtt munkálkodásra, s mikben az ülések által a rendszabások értelme szerint megbízatik, szorgalmas eljárásra. Ez iránt tehát ne sajnáljon a titoknokhoz intézendő válaszban nyilatkozni, ki a maga idejében a szokott oklevelet is megfogja Kegyednek küldeni.

Teljes bizodalommal levén, hogy a társaság Kegyedben szorgalmasan közre munkálkodó s részvevő társat vón fel; vagyok a

Tekintetes Táblabíró Urnak

Szirák, sept. 15. 1836.

köteles szolgálja

G. Teleky József s. k.»

Czim: »A m. t. társaság Elnökétől. Tekintetes Jászay Pál m. kir. udvari cancellariai concept. practicans, s ns. Szabolcs vármegyei táblabíró Urnak, mint a m. t. t. levelező tagjának Bécsben. Wien. Hivatalból. Bäckerstrasse 758.« (Akademia pecsétje.)

5. Gróf Teleky József levele Jászay Pálhoz.

»Édes Jászay! A mult hónap 2-ikáról irt leveléből örömmel értetem udvari fogalmazóva lett kineveztetését; hogy ez megtörténik, ez úttal erősen hittem, de mégis jól esett a valóságot is megtudni, mert életemben többször, különösen pedig az utolsó időkben néhányszor csatlakoztam meg legbiztosabb reményeimben. Egyéberánt tiszta szivemből szerencsét kívánok az új hivatalhoz és biztosan hiszem, hogy most nem utoljára lesz alkalmam ezt tennem. Az Úr mindég szerencsés volt magát előjáróival megkedveltetni nemcsak szorgalmas igyekezete, tehetségei, hanem erkölcsi tisztasága, illendő magaviselete által is, — ezen úton lehetetlen hogy szerencsáját ne tegye. Ezek után magamat szíveségébe ajánlván maradok

Budán télutó 18-kán 1841.

igaz jóakaró barátja

G. Teleky József s. k.»

Czim: »Tekintetes Jászay Pál m. kir. udvari fogalmazó és m. t. társasági 1. tag Úrnak Bécsben.« (Teleky czimeres pecsétje.)

6. Gróf Teleky József levele.

»Magyar Tudós Társaság. Pesten sept. 4. 1841.

Tekintetes Udvari Fogalmazó Úr!

A magyar tudós társaság most álló XII-d. nagygyűlése tegnap tartott ülésében Kegyedet a nyelvtudományi osztályban megüresült vidéki rendestagi helyre egy értelemmel elválasztotta.

A társaság meg van győződve, hogy Kegyed addig is, mig az academia pénzereje valamennyi rendes tagjai fizetését lehetőségessé teendi, s így a rendes tagoknak az alaprajz értelmében járandó évdij Kegyednek is kirendeltethetik, munkás buzgósággal fogand kezét többi társaival

a nyelv, literatura és academia ügye elővitelében; s különösen a hazai nyelvtudomány virágoztatásában törekedni fog.

Ez esetre felszólítom Kegyedet, ne sajnálná minél előbb a társaság titoknokával abbéli elhatározását tudatni, kész-e az alaprajz által a rendes tagokra rótt terheket felvállalni? hogy így az elválasztásáról szóló oklevél általa Kegyednek kiadathassék.

Egyszersmind jelentem, hogy az academia szokása szerint, a vidéki tagok nagygyűlésen tartván székfoglaló előadásait, a társaság Kegyedet e végre is várja a jövő évben tartandó XIII-d. nagygyűlésére.

Ki egyébiránt vagyok
Kegyednek

lekötelezettje
G. Teleky József s. k.

Kívül: A m. t. t. Elnökétől. Tekintetes *Jászay Pál* Urnak, a m. kir. udv. tanácsnál fogalmazónak, több ns. megye táblabírájának, mint a m. t. t. rendes tagjának *Bécsben* Wien, bei d. T. Ungr. Hofkanzley. Hivatalból. (Akademia pecsétje, *Geniussal.*)

7. Gróf Teleky László levele.

(A levélen korona, alatta nyomva: »Bath.«)

»Kedves Barátom!

Könyörgök — légy szives az ide mellékelt levelet *Péter* nevű festőhöz, kinek laka egyébbaránt a levelen föl van jegyezve, minél előbb elvinni és neki személyesen átadni — azt pedig, mit tőle ennek következtében átvevő, nékem jól lepecsételve biztos alkalommal Posonyba küldeni. — Kérlek kedves barátom — járj el ebben önmagad — s ne szólj róla senkinek szót is. Bocsánatot alkalmatlankodásomért!! A gőzhajónak igen kellemetlen reszketése miatt nem irhatok tovább. Tarts meg barátságodban

Hiv barátod
Teleki Laczi s. k.

Én lakom az Apponyi utszában (vagy főpiaczon) az Apponyi házban. — Csak arra kérek, vigyázz, hogy az mit küldesz, jól belegyen pecsételve! — Mikor jössz Posonyba?? Au revoir! Irj — ha lehet. — « (Czim nincs.)

8. Gévy Antal levele.

Bécs, nov. 2-kán, 1844.

»Megint alkalmatlankodom, kedves Barátom! — És gondolja, azt hiszem, hogy rossz neven sem veszi, annyira bízom szivességében. Kérszem im ez. Tegnap előtt vettem ajándékkul *Botka és Gyurikovits Uramintól értekezéseiket*. Hamar hálával kívánván tisztelni irántam mutatott nyájasságukat, e jelen két csomót minél előbb kezükbe juttatni óhajtanám. Ezt pedig Kegyed ott helyben könnyű szerrel megteheti; azért kérem is, tegye meg; nagyon le fog kötelezni. — *Gyurikovitsnak az Itinerariumot* küldöm német válasszal német levelére; *Botkának is az Itinera-*

riumot, de a gyarmati és szőnyi békekötésekkel s a budai pasákkal, mert meg lehet, hogy még nem birja.

Már *hete* ma, hogy elhagyott bennünket. Kedves Barátom, és még sem szoktuk meg az árva estvéket. Ha valaki, *mi* kívánjuk kívántan az országgyűlés' befejezését. E napokban rosszabbul éreztem magamat, úgy hogy csak »*trufás*« könyvekkel tölthettem időmet. Feleségem és szokott vendégeim, hála Istennek, frissen vannak. Tartsa meg az Isten Kegyedet is annyi baj és zaj között jó egészségben, és adja, hogy visszajötte legalább november' derekán túl ne essék! Alles grüsst Sie herzlichst; én pedig csókolom s kérem szeresse mint eddig

holtig hű barátját
Gévayt.«

(A czim hiányzik.)

9. József Nádor levele.

»772. sz. Nemes és Vitézlő Úr!

Magyarország oknyomozó történetének 1-ső füzetét, melyet Czimzett Uraságod mult Bőjtmás hava 25-ről kelt levelében átküldött, szíves köszönettel vévén, midőn erántam mutatott figyelmének, úgy különösen az irodalom mezején újabban is tanusított fáradhatatlan szorgalmának részemről is teljes méltánylását kijelentem: nem kések egyszersmind Uraságodat állandó szíveségem s hajlandóságomról ezennel biztosítani.

Egyébiránt minden jót kívánván maradok Czimzett Uraságodnak Budán Szent György hava 1-én 1846.

jóakarója
József s. k. Nádor Ispán.

Ns. és vitézlő Jászay Pál Urnak.«

Kivül: »772 A Náadori Cancellariából. Nemes és Vitézlő Jászay Pál királyi Udvari Cancelláriánál Titoknok Urnak stb. Bécsben. Hvtból.« (Náadori pecsét.)

10. József Nádor másik levele.

»1784. Nemes és Vitézlő Úr!

Kedves öröömre szolgált Czimzett Uraságodnak közelebb mult Julius hó 21-kén hozzám intézett levele kíséretében: »A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után« című — a hazai literaturában általán fogva szintoly kitűnő, mint történeti tekintetben jeles munkájának II-dik füzetét kezemhez venni.

Midőn ezen irántam újabban tanusított figyelmét őszinte köszönettel fogadnám, egyszersmind minden jót kívánva maradok

Czimzett Uraságodnak

Jóakarója
József s. k. Nádor Ispán.

Alcsúthon, Kisasszonyhó 1-én 1846.

M. kir. Udv. Cancellariai Titoknok n. és v. Jászay Pál Urnak.«

Kivül: »1784. A náadori irodából. Nemes és Vitézlő Jászay Pál magyar királyi udvari Cancellariai Titoknok Urnak Bécsbe. Hvtból.« (Náadori pecsét.)

11. Szécsen Antal levele.

Budán, Kisasszony h. 19-én 846.

Nagyságos Udv. Titoknak Úr

Tisztelt Barátom!

»Külföldöni hosszabb távollétem után hazánkba visszatérve, élénk kíváncsisággal és érdeklődéssel tekintém át hazai irodalmunk időközbeni gyümölcseit. Ez alkalommal t. barátomnak »a magyar nemzet napjai a mohácsi vész után« című munkája nem kerülhetett el figyelmemet, és bár őszintén sajnálom, hogy annak eddig csak két füzetét bírjuk, mégis ezek is oly élvezetet nyújtottak nekem, milyent eddig még semmi honi történeti munka olvasásában nem tapasztaltam. Mit régen óhajtottam, mit politicus tekintetben is mindig fölötte kívánatosnak véltem, a hazai történetek részletes, eredeti kútfőkből meritett, élénk és részrehajlatlan tárgyalását, ezt t. barátom uram füzetében a legszerencsésebb sikerrel megkísértve látom, és bizton reményelem, hogy ezen jeles munkának olvasása nem csak öregbitendi mindenekben a hazaszeretet, a jog és törvénytisztelet, az alattvalói hűség üdvös érzéseit, de véget vetend talán némileg azon minden valódi történeti alappal szűkölködő politicus ábrándoknak is, melyekben hazánkban majdnem minden vélemény árnyékai (: azt sem véve ki egészen, melyhez csekély személyemet számíttatni kívánom :) oly annyira gyönyörködnek! — Jól érzem, hogy jelen soraim némileg az elbizottság színét viselik, midőn dicsérőleg szólok föl oly tárgyban, melyre nézve véleményem és ítéletem teljesen nyomatéktalan; de meglevén győződve, hogy most, a részvétlenség nagy századában, hol az olvasók növekedő számával a szerző fáradozásait és munkáját hálásan, méltányló egyének száma mégis inkább csökken mint növekszik, az író, ki idejét, egészségét, és szabad óráit a közönség élvezete és művelődése előmozdításának szenteli, még oly igénytelen szózatban is, mint az enyém czélja utólerésének némi tanúságát láthatja; — ezen meggyőződéstől mondom vezéreltetve, nem tartózkodom t. barátom Uramnak hálás érzéseimet kifejezni, és munkája folytatására továbbá is erőt, egészséget és kedvet szívből ohajtani, ki őszinte tisztelettel maradok

barátja és tisztelője
Szécsen Antal s. k.»

12. Gróf Dessewffy Emil levele.

»Tisztelt barátom!

Kegyed irántam mindig tanúsított szívessege engem következőkre bátorít.

Mindenek előtt emlékeztetem Kegyedet azon ígéretére, hogy velem a Censurának Magyarországra miképp lett behozásáról ex actis Diaetalibus és adumbrálván a dolog menetelét értesíteni fog,

Más kérésem is van. Én sokat foglalkoztam a vámkérdéssel. Tudja Kegyed, hogy a 91: 1715 ezt mondja: circa rectam autem et aequam ubique in Tricesimis Regii vectigalis institutionem ad Sensum Articuli

100: 1655 *elaborandum*, cum interventu Cameraticorum Commissariorum hoc fine deputandorum Tabula Regia In dna ordinatur.

A' 2. 1729 pedig ezen Provinciát a Consiliumra bizza, hozzá tévén, hogy ezen Regii vectigalis Institutionem et *rectificationem* Consilium Suae majestati pro ratificatione demisse submittet.

En úgy tudom, hogy ezen *Vectigal* 1754-ben készült el, és akkor publicáltatott.

Már most az a kérdés: mi a 91. 1715 és 1723. 2. t. *czikkek* históriája? mi van az Actákban e tekintetben? Mi volt ezen *Vectigal* értelme? Elvek-e vagy vámtételek? Miért maradt az 1754-ig? úgy publicáltatott-e, mint ezen törvények következtében készült operatum? Mi van az actákban a 100: 1655 keletkezésére nézve? Ezen 1754-ben publicált *Vectigál* meg van-e Bécsben a Cancellaria vagy Kamaránál? Ezekre nézve szeretnék némi fölvilágosításokat. Ha reá ér Kegyed, kérem legyen segítségemre — mert ettől sok függ, hogy az ember a vámkérdést megérthesse.

Aztán van még ott a Corpusban a 1715: 85 is, mely engem igen érdekel. Ott megemlittetik a 10. 1715 hol a Neo-acquistica Commissio pro Croatia et Slavonia *Zágrábba* rendeltetett. Mi ezen 1715: 85 históriája? mi van iránta a Dessewffyeket illetőleg az Actákban? Ezen *Zágrábi* Commissio öszve ült-e, mikor, meddig, és mikor oszlott fel? Mert én csak annyit tudok, hogy a familiámnak most is meg van az Instantiája, melyet oda nyújtott; de hogy felvevődött-e, annak nyomát nem tudom, és azt gyanítom, hogy azon Zágrábi Commissio, a *háború kiáltása miatt öszve sem ült*, egész addig, míg mind ezen Comissiók törvénnyel megszűntettek.

Szép volna kegyedtől, ha reá ér az effélékre, egy kissé mindezek után látni és engem felvilágosítani. Ha reá nem ér Kegyed, úgy igazítson útba, miképp jöhetnék mindezek nyomába.

Bocsánatot, de oda fordul az ember tanácsért, a hol tanácsot adni tudnak.

Vagyok legigazabb tisztelettel

alázsolgbarátja

Posony, 16. Jan. 1848.

Gr. Dessewffy Emil s. k.«

13. »Személyzeti és fizetési állapota a nádori irodának.

	fizetés	szállásbér
Igazgató	2500 pf.	400 pf.
Titoknok	1200 »	250 »
Kiadó	800 »	200 »
Iktató	600 »	200 »
1. Irnok	500 »	150 »
2. Irnok	500 »	150 »
3. Irnok	500 »	150 »
4. Irnok	500 »	150 »
1. Szolga	200 »	40 »
2. Szolga	200 »	40 »

összesen: 7500 pf. 1730 pf.

Jegyzék. A mostani igazgatónak nem a fent kitett fizetés jár a nádori Dotatióból, hanem 4000 pfnyí valós. udv. tanácsosi fizetés a királyi kincstárból.

Poson, Ápril 5. 1848.

Jegyzette Stoffer József s. k.

kir. udv. tanácsos és nádori iroda igazgató.»

14. Horváth Mihály levele.

Hatvan, 1848. jan. 29.

Kedves Palim!

»Bocsáss meg, hogy annyit alkalmatlankodom. Tegnap irtam hozzád egy türelmetlenség-sugallta levelet, s ma vevén becses soraidat, ismét írnom kell, részint azért, hogy ne kételkedjél leveled vétele iránt, részint hogy azonnal köszönetemet mondjam baráti szivességedért, különösen a jó gazdálkodásért. Tudtam én, mások példájából, hogy az ágensek, bizván abban, miszerint az újdonsült főpapok első örömlükben könnyen megadják, mi nekik specificáltatik, busásan felszokták róni a taksákat. Azért valék bátor téged megkérni a fizetésre, s hozzád utalnom a pénzt. A maradvány most úgy fog esni, mintha útfélen találtam volna. Csak jó az, ha az embernek jó barátai vannak! nem csak jó indulattal, hanem jó pénzzel is ajándékoznak. Meg vagyok győződve, hogy az ágens egy fillért sem küldött volna vissza, különben miért tette volna oly sokra a számítást!

Most már egy szót sem irok, melylyel barátilag sürgetnélek az elküldésre. Megtettem ezt tegnapi levelemben, s különben is tudom, hogy rajtad nem múlik.

Hogy sokat emlegettek és híjomat érzitek, hizelgő is, megnyugtató is reám nézve, mert új bizonyítványa őszinte barátságtoknak. De mégis jobb szeretném magam is, ha híjomat nem *kellene* éreznetek, mert én sem érezném, mit igen igen sajnosan érzek, a ti hijotokat; s elhihetitek, hogy én inkább mint ti; ti többen vagytok, egymásban találtok pótlást; de én magam állok, mint az árva veréb a földélen. Itt senki sincs, a kivel szívem szerint csak pár szót is válthatnék, s Pestre kell utaznom, ha oldalamat a beszédvágy fúrja.

Eddig mondhatom, csak baj és sok baj, öröm igen kevés jutott itt számomra. Isten tudja, hogy lesz-e több a jövőben is?!

Hogy te irtad alá tisztlevelemet, igen szeretem. Ez kétszeresen becsessé fogja azt tenni előttem.

Terka igen szépen kéret, légy szives őt az öreg úrnál néha emlékezetbe hozni, kivált akkor, ha majd fia stipendiuma tárgyalás alá jön. Kétségbe esnék, ha, miután leginkább az ő tanácsára adta fiát iskolába, stipendiumot nem kapna.

Most már Isten veled, csókolom Samu bácsit,

őszinte igaz barátod

Horváth Mihály s. k.

U. i. Lesz-e már kapható Bartal munkája? Ha netalán supprimál-

nák, s áruba nem bocsáttatnék, kérj tőle nevemben egy példányt. Ha azonban árulni fogják, majd megveszem.»

Külső cím: »Nagyságos Jászay Pál úrnak, a főméltóságú magy. kir. udv. Cancelláriánál udvari titoknak, a magy. tud. társ. rend. tagjának, többns vármegyék tbirájának Bécsben: in der K. ungarische Hofkanzlei.«

15. Bartal György levele gr. Batthyány Lajoshoz.

Bartal György állodalmi tanácsos
Méltóságos gróf Batthyány Lajos miniszter elnök úrhoz.

A nagy magyarnak, a halhatatlan Bél Mátyásnak ama bús szavai által: »Soli Hungari nosmet ipsos amamus negligere; magno, si fatendum, quod res est, rerum hungaricarum et melioris famae dispendio« mélyen megilletődve; egyszersmind pedig Guizotnak e során: »l' idée fondamentale de la liberté dans l' Europe moderne, lui vient de ses Conquerants« örülve is, mert a conquerantjai a Hunnok; bosszankodva is, mivel ezeket a szlavin nép fajtához számítja; ez előtt több esztendőkkal, a magyar történeti irodalom eddigi hézagai, hanyagsága, vétkeinek nem annyira criticájához, mint általában az eddigi állodalmi tan reformjához fogtam. Ez alatt elérkezett a f. é. április tizenegyedike, a magyar átalakulásnak nagy napja; mely midőn mindenkinek örvendetes, nekem ugyan annál boldogítóbb volt, mert végig nézván az akkor szentesített törvények során, s ezeket munkám szellemével egybevetve, kimondhatlan örömmel láttam, hogy ez azoknak mintegy *Előbeszédeül*, s ez ujra, nem pedig újan született alkotmányunknak a magyar hajdankor históriájából vett *Ajánló Leveleül* szolgál, Oly igen egybe illik a magyar állodalom legrégebb s legújabb képe. A jogok egyenlősége mellett, nem a nemes, hanem az *emberséges embert* becsülték elődeink legnagyobbra; s a jobbágy nevezete alatt, az urat, nemest, pórt, a világít és papot; a *populusnál* régiebb Regnicolarum kifejezésében pedig a régi vendégeket, polgárokat, magyarokat, németeket, horvátokat s. a. t. egybenfoglalván, általában s végre a keleti birodalomban is megszüntetett municipiumot szent István (nem a theocrata, hanem maga vallása szerint a magyar első főember) állította fel. Kálmán pedig virágzásra hozta. Második András Bulláját az Angoly magna chartával szeretjük egybehasonlítani; de az Oxfordi statutumokat, melyek s a III-dik András törvényei között még kitetszőbb a testvériség nem tudom, ha eddig említette-e közülünk valaki. Rákosunkat ismerjük, de arról, hogy a törvények ottani alakításában az összevegyült nép a maga kebeléből választott képviselők által szokott részt venni, íróink hallgatnak. Kik, midőn Verbőczy hármas törvénye 9-dik cikkét égbe emelik, nem veszik észben, hogy volt egy idő, midőn mi (nemesek) nemcsak a megye fegyveres népét állítottuk, de e törvény rendelkezése szerint, azt béke idején hadi pénzzel is elláttuk. Illyenek e munka fővonásai, melynek nevezeteseb helyeit hogy Méltóságodnak annyi országos dolgokkal elfoglalt idejét kéméljem, papír szelvényekkel kijeleltem. Ezeknek általtekintésére csak egy pillanatot kérek, s meg fog Méltóságod győződni, mely igen időközi e literaturai jelenet, mely a külföldiek miatt deákul 400 példányokban kiadva, mint-

hogy az új törvényeknek legerősb históriai alapjául s ajánlásul szolgál, fog talán fordítókra is találni. Én az eredeti kiadás ide mellékelt példányát Méltóságodnak azon határnélküli tiszteletemnek zálogául küldöm meg, melylyel nagy lelke, s hazájáért buzgó szive iránt viseltetem.

Bécs, május 24-kén 1848.

Bartal György m. s. k.

(Másolatról.)

16. Stoffer József levele.

Vettem becses sorait. Hogy a kérdéses irat (az austriai Ministerium részéről feltételesan felmondott Neutralitás iránt) a Nádori irodába adatott volna, nem emlékszem; kerestem azonban szorgalmasan, és csakugyan nem találtam semmit.

Magának a Főherczegnek azt csak holnap, szerdán este említhetem meg, mikorra Bécsből visszaérkezését reméljük.

Addig ime csak ezt jelenthetem.

Budán, aug. 15. 1848.

Stoffer József s. k.

Nádori iroda igazgató.

Czim: »Ministrelnöki Titoknak Jászay Pál úrnak. A nádori irodából. Pesten.«

17. Deák Ferencz két levele.

A z e l s ő :

»Pest april 29-én 1848. Kedves barátom! Legyen ön szives a ministeri tanácsulések jegyző könyvéből azon pontot megküldeni, melyben a ministereknek, s azok minden tisztviselői személyzetének fizetései meghatározvák, és pedig két példányban egészen hiteles formában. Isten áldja barátja Deák.«

M á s i k :

»Kedves barátom! Legényem azon izenetet hozta Öntől: hogy az aláírandókat, ha azok nyolcz órára készek nem lesznek, Budára hozza. Ön azokat utánnam. Alig hihetem: hogy a tüzer századok iránti levelet a szükséges példányokban nyolcz óráig le írni ne lehetne, de ha ez történnék mégis, fél kilenczig itthon leszek, akkor megyek át, addig tehát levárom Önt itten, azután Budán. Deák s. k.«

Mind a kettő egyszerű sima papíron. Czim: »Jászay Pál ministereknöki titoknak Úrnak, helyben.« (Koronáspecsét.)

18. Gróf Batthyány Lajos két levele.

(Az első köz. félív papíron, sietve írt, s magát Batthyányit ábrázoló gyűrűs pecséttel e látott levél).

»Bécs 8. május. Hallatlan munka után sikerült végképen az ide zárt kéziratokat megkapnom. A báné már egyenesen elküldetett neki vasúton, Mészárosnak meg Leiningen Curier által küldtettem én meg kinevezését.

Tessék a Nádonak tüstént által adni az eredeti iratokat, a másolatokat meg Deáknak.

Belátása szerint publicáltassák azokból a mi publicálandó. A többi paquet osztassék ki adresze szerint.

Török világosítsa fel vajjon igaz-e hogy 32 ezer katonánk van. Én itt maradok míg a katona is meg lesz, siessen tehát Török feleletével.

Batthyány s. k.«

Kivülről a czim: »Jászay Pál. (olvashatlan) titoknak Úrnak Pesten, sürgős.« (Jászay jegyzete: május 8. 1848.)

Másik levél hasonlóképen féliven a levélpapírra felül »Stadt Frankfurt« nyomva.

»Bécs octob. 2-kán 1848. Kedves barátom! Legyen oly szives és kérje vissza Pázmándytól azon lemondásomat, melyet ő Kedden reggel kapott, minthogy én aztat nem kívánnám publicáltatni. Holnap más levelet fog Ő tőlem venni.

A resignatiót tartsa Ön magánál.

tiszt.

Batthyány Lajos s. k.«

Czim: »Jászay Pál minsterelnöki titoknaknak, annak távollétében Pázmándy Dienes Úrnak, Pesten.« (a Batthyány czimeres pecséttel ellátva).

19. Gróf Széchenyi István levele.

»Junius 7. Barátom, nem tudom, mit válaszoljak a fő Hgnek a törvénykönyvek dolgában? Van-e, lesz-e, és mikor? Kérem tudósítson erről tüstént, hogy ma délután tudósithassam a fő Herczeget. Sietve

Széchenyi s. k.«

Czim: »Sürgető Jászay Pál Úrnak t. t. Széchenyi.« (koronás pecsét »közmunka és közlekedésügyi minster 1848« felirattal). Jászay jegyzete. Junius 7. 1848.«

Finom levélpapíron. Felül egy aransárga koszorú nyomva, e körül írással: »Si Deus pro nobis, quis contra nos:« s a koszorú közepén kettős kereszt.)

20. Klauzál levele.

(Egyszerű papíron czim és kelet nélkül.

»Kérem barátom, legyen szives Mészárosnak utolsó két levelét, mely másolatban van barátom kezeiben, azonnal ide Kossuthhoz magával elhozni.

Klauzál.«

Kivül Jászay jegyzete: »1848.«

21. Szemere Bertalan levele. (Czeruzával írva.)

»Pali! Kérlek, hogy a Jellachich Bánhoz irt *handbillet* a Hirlapba ne nyomattassék még ki a Hirlapban. E szerint szólj Csengeryvel. A közlés jöend tőletek vagy tőlem. Csak ezt tudasd vele, — ha ugyan már ő megkapta volna, mit nem hiszek.

U. i. Tőlem kapja meg még ma mindezeket

brtd

9/V. 1848.

Sz. Bertalan.«

Czim: »Jászay Pál minsterelnöki titoknak Úrnak Pesten. *sietős*« (Szemere czimeres pecsétje.)

Közli: CZÉKUS LÁSZLÓ.

MIHÁLY DEÁK BIBLIÁJA.

A ferenczrendiek gyöngyösi könyvtárában van egy 1528 ból való latin Biblia Sacra, mely értékes magyar bejegyzéseket tartalmaz. Az összefüggő bejegyzések ezek: 1. Az nehéz igeknek magarsagarol, mellek az uý Testamentomban vadnak a b c zerent; 2. De nomine missa; 3. Experimentum ad virgas consecratas és Alia ad virgas; 4. Az szent Mathe írása szerent való evangeliomnak Summaia resz szerint; 5. Az ollan ighekrol való tanolsag, mellek nem tulajdon igekben vetetnek; 6. Az penzoknak nemiroi mellekel az Reghiek eltenek; 7. A könyv hátsó táblájára ragasztott fehér lapon pedig ez áll: Biblia hec fuit Michaelis literati In civitate Pestiensi prope Budam Existentem anno 1541 quum cesar turcarum occupauit sibi domum Regiam Budam, Et postea castra multa In Vngaria etc. — Ez alatt a bejegyzés alatt következik: Az Betegsegekröl mellekröl az ewangeliomban emlekezet vag[on]. — Ennek a magyar kéziratnak a sorsa apróra el van mondva a M. T. Társaság III-dik évkönyvében, abban a jelentésben, a melyet *Döbrentei* a különböző könyvtárakban és levéltárakban végzett kutatásairól a hetedik nagygyűlés elé terjesztett. Maga a magyar szöveg belekerült a RMNyelv-emlékek két különböző kiadású II-ik kötetébe; csupán a »De nomine missa« nem jelent meg még eddig, a melyet az olvasó itt vesz először.

De nomine missa. De mind az által talaltatik az zent yrasban, de mas iezesbe talaltatik penig az Sido Bibliaban, Nem az deak sem az greg Bibliaban, meg mondom az helet is, Ez az sido ige, missa vagyon Mosesnek ötödik konyveben cap 16. Azt parancýolta vala az vristen az Sidoknak, hogy vnekik három fev Innepek lenne, eztende által. Else az húsüett napija, kýt vlnek vala arra, hogy megemlekezzenek arrol mikkeppen wkot az isten egeptombol zabadoyította vala, es akor ezik wala meg az hosweti Barant. Az pinkest napya vala az masodik kyt vlnek vala arra, hogy megemlekezzenek az torvenek ky adassarol, kýt az vristen husvet napijanak vttanna addot vala ky az Israel nepenek, es akoron az v ý buzanak elso liztibol kýnyeret cýnalnak wala, es fel viznek vala az templomban, kyt henak vala panis propositionisnak, azaz helheztetoth kýnyernek, mert szok ez kinyerek ott alnak vala, egez hetedszaka az templomban, es ezeket nem zabad vala egebnek meg enni, hanem csak az papoknak, mint vrünk mongya, es Sent Matte megg Irta konyvenek tizenketodik rezeben.

A »de nomine missa« részt kivéve az összes többi részek, a mint *Döbrentei* is megemlíti a RMNy. II. kötetében, szóról-szóra egyeznek a *Sylvester*-nek 1541-ben megjelent, Uj testamentomában közölt magyarázatokkal.

Hogyan kerültek *Sylvester* fordításából a függelékül szereplő részek a biblia üres leveleire? Sem *Döbrentei*, sem *Toldy*, a ki a RMNy. II. kötetének második, részben eltérő kiadását gondozta, nem foglalkoztak e kérdéssel; az előbbi minden megokolás nélkül egyszerű másolatnak tartja.

Három eset lehetséges: vagy *Sylvester*-ből másolta a mi írónk,

vagy *Sylvester* vette a maga szövegét e bibliából, vagy pedig közös forrásból merítettek. Látszólag kétség sem férhet ahhoz, hogy az első nézet felel meg a valóságnak, pedig nem egy ok szólna ellene. Ime mindjárt a betűk alakja. A kimért rideg betűk egészen olyanok, mintha a XVI. század elején vetették volna papírra; az ingadozó, bizonytalan és *Sylvester*-énél sokkal gyengébb helyesírás; végül a nyelvjárási eltérések. A mondottak szemléltetésére álljon itt egy és ugyanazon rész a két szövegből.

Sylvester

Hog ezt könnyebben meg érthes-
sük először az ighíkről vetek píl-
dāt / az vtān az bešidekről. Mit
iegeznak az mű nēlwūnkben ez
következendő ighík. Bīn / Keñir /
Test / Vir / és több ez fēle ighík

Biblia 1528.

Hog ezt könnyebben meg érthes-
sok elezor az yghekrol vettek pel-
dat az vtan az Bezedokról, mit
iegeznek az nyēlwūnkben ez kevet-
kezendő ighék, Byn kñnyer, test,
ver, es tob ez fele ighék.

Már ez a pár sor is bizonyítja állításom két utóbbi részének igazát. Látjuk, hogy *Sylvester* pontosan megjelöli a magánhangzók és a mássalhangzók hosszúságát, jelzi a jésített hangokat, míg a másik mind erre nem vet ügyet, nem használ cifraság kedvéért fölösleges betűket. Hogy pedig milyen éles az eltérés a két író nyelvjárása között azt igazolják a következők: a rövid és részben a hosszú magánhangzók, különösen a magashangúak a bibliában egy fokkal nyiltabbak mint *Sylvester*-nél *ē—i*, *é—í*, *ö—ü*, *a—o*, *o—u*. Ugyancsak Sylvesternél gyakori az ajakműködéssel ejtett hangzó a biblia ajakműködésnélküli hangzója helyén *i—ü*, *i—ű*, *ē—ö*, *é—ő*. Igen feltűnő a bibliában a fölszólító mód *ijt*-je (*Sylvester*) helyett álló *-ējt*, *-ōjt* és *ojt*. Ha ezeket az eltéréseket nem a nyelvjárási különbségeknek, hanem a nyelvfejlődés számlájára írónak, akkor a *Mihály* deák nyelvét régebbinek kellene tartanunk mint a *Sylvester*-ét. Vízont különösen a mássalhangzó változások azt mutatnák, hogy a *Sylvester*-é a régibb nyelv s a bibliai jegyzetek írója élt későbbi korban.

Nem szabad tehát e tényekből azt következtetnünk, hogy a két nyelvemlék íróját hosszú időköz választotta el egymástól, hanem csak azt, hogy nagy volt nyelvjáráruk között a különbség, akkora, hogy szinte gondolkodóba ejt, mint őrizhette meg a bibliába jegyző szerzetes, a mellett, hogy a helyesírást egészen megrontotta, eredetiségét, *nyelvjárásanak sajátosságát*. Majónem elképzelhetetlen, hogy midőn előtte állt a nyomtatott szöveg, abból másolt volna és telerakta a másolatot helyesírási hibákkal s nyelvjárásanak sajátosságaival. Alig egyszer-kétszer tévedt meg tolla s irt egy *ē* helyett *i*-t vagy *ū* helyett *ö*-t. Ha meggondoljuk, hogy az írás típusa a XVI. század elejére vall, hogy nyelvjárásanak különösségeit hiven meg tudta tartani: könnyen jutunk arra a gondolatra, hogy ha a 2. hipotézis már fizikai okokból is tarthatatlan, közös forrásból merítettek mindaketten. Támogatja ezt a nézetet az a körülmény is, hogy a »de nomine missa«, még pedig tanító hangjánál és kifejezéseinél fogva bátran odaillik a *Sylvester* közölte részekhez, az ujszigeti új testamentomból hiányzik s még jobban az a másik, hogy e cikkelyekben az új testamentomi idézeteket egyikük sem vette *Sylvester*

fordításából, már pedig, ha *Sylvester*-nek értekezései, különösen az az irodalomtörténeti szempontból érdekes rész, hol a virágénekekről beszél eredeti, miért nem használja az idézeteknél a saját fordítását?

Ez okoskodás tetszetős, és szinte kedvet kap az ember most már ennek révén keresni azt a XVI. század elejéről való nyomtatott könyvet, melyből e két férfiú merített; ha azonban figyelmesen tanulmányozzuk a kéziratot, akadunk egy pár olyan nyomra, mely kétségtelenül bebizonyítja, hogy a bibliába a magyar szöveget 1541 után irták bele. Ilyen 1. hogy az 1528-diki bibliában a *Sylvester* első értekezéséből, Az ollan ighik stb., a 9. sor és a 10. egy része (az ű tulajdon jegyzisektől / kőnű az ollan befidet megērtēni / ha kediglen el-tāuoznak) íráshibából elmaradt; 2. hogy a biblia tulajdonosa a szöveget mindég a levél tetejére kezdi másolni, csak az utolsó lapon nem — természetesen, mert oda már előbb kellett Mihály deáknak beírni a latin megjegyzését és az 1541-es évszámot; végre 3. *Sylvester*nek egy sajtóhibája. A testamentomban a nehéz ígéknek szóló részben R betű alatt ez olvasható: »Innen vagon eredete az következő ighik=*gen* (e. h. ighiknek)« a másik író nem vevén észre a sajtóhibát hiven leírta: »ennet vagon eredete az keuetkozendo igheken.«

E három adat, különösen az utóbbi kettő minden kétséget kizár az iránt, hogy a bejegyzések 1541 után való másolatok közvetlenül *Sylvester* munkájából.

Még csak a beírások idejét és módját kellene megállapítani. Hogy 1541 után kerültek a följegyzések a bibliába, bizonyos, de az is valószínű, hogy nem sokkal 1541 után. Mert a betűknek régies típusát csak úgy tudjuk megmagyarázni, ha fölveszszük, hogy öreg ember írta őket, a ki ifjú korában megszokván az e fajta betűket, később is szívesen rajzolgatott, ha telt az idejéből, míg, ha sietnie kellett, engedett szorgalma, mint a »de nomine missa« mutatja.

Mivel a felhozott három adat alapján kétségtelen, hogy az 1528-dik évben nyomtatott biblia magyar szövegét 1541 után másolta valaki *Sylvester*től, kérdés, mikép magyarázódik meg az, hogy a kötés táblájára nyomott XXXIII (diszítve V. Károly és I. Ferdinánd arcképével) csakugyan 1533-at jelent.

Csatlakozunk e tekintetben Szilády Áron véleményéhez, ki a könyvet vizsgálva azt a meggyőződését nyilvánította, hogy több más jelből is ítélve a biblia jelenlegi bőr táblája egykor egy más könyv védő táblája volt.

Igy meg volna magyarázva a kézirat minden nehézsége. *Sylvester* tényleg szerzője az új testamentomban közölt részeknek, de másolóját nem ismerjük. — Egyuttal a gyöngyösi biblia magyar szövege érdekes és tanulságos példa arra, mikép lehetett *Sylvester*t lemásolni úgy, hogy az *i*-zést az *é*-zés váltotta föl. Hasonló eset fordul elő *Sylvester*nek egy »Heyden Sebald Gyermeki beszélgetései« című munkájának 1531-diki kiadásával, a melynél a krakkai töredék az eredeti, míg ellenben a meglévő teljes példány *Sylvester*éből átjavított. (V. ö. Nyr. 26. köt.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

DEBRECZENI IRÓK.

(Életrajzi adalékok.)

A *Series studiosorum* című legrégibb debreczeni főiskolai anyakönyvből kijegyeztem a Veszprémi István, Sinai Miklós, Földi János, Budai Ferencz és Ézsaiás, Karacs Ferencz, Tóth Ferencz s Csokonai Mihály életére vonatkozó adatokat, s ezeket azzal a megjegyzéssel közlöm, hogy az utóbbi neve előtt és után beiratkozott tanulókat is jónak láttam kiírni.

*

Ego *Stephanus Veszprémi* subscribo legibus Ill. Coll. Debretziensis Anno 1741. die 2 Julii.

Stephanus Veszprémi alias Csanádi natus Veszpremii 1723 die 13 Aug. didicit Papae, Sopronii, Bistricii, Debreczini, ubi Praeceptor oratoriae 1749, Bibliothecarius 1749, Collega 1748, Contr. Senior 1751. Salutavit Academias Helveticas, Belgicas et Londinum, in quibus medicinae studuit. Doctoris gradum accepit Ultrajectini 1756. Factus Medicinae Doctor 57, ab Augusta Theresia nummismate aureo donatus 1767. Societatum Jablonczianae Lipsiensis, Göttingensis ac Jenensis membrum. Obiit 1799. d. 13 Martii, aetatis 76. Vir magni et celeberrimi nominis, omni scientiarum genere refertissimus et vere experientissimus, simul pius. Plurimos habet libros editos.

*

Anno 1746. die 28. Apr. Classis II.

Nicol. Sinai, patria: Deretskeiensis, schola: Publicus M. P. Bibliothecarius, salutavit Academias, recte petiit Angliam 1755., redux professor publicus collegii ref. Debrecin. Hist. et Eloq. Ao. 1765.

*

1773. ápr. 24 ikén beiratkozott:

Joannes Földi, patria: Szalontha, schola: Szalontha. Rector Halas 1781. Physicus nunc oppidorum Hajdonicalium 1797. Obiit 1802. Vir doctus probus et bonus poeta. Habet libros editos. Et societatis Jenensis Membrum.

*

1777. ápr. 24-én az I. classisba:

Franciscus Budai, p.: Peer, sch.: Debreczina.

Praeceptor Syntaxistarum ao. 1784. post Rect. Szoboszló. Pastor Szováth 1789. Obiit 1802. d. 28 Septembris Debrecini post breves sed acerbissimos colicae cruciatus, aetatis 42. Vir pius et doctissimus. Edidit libros: Kant philosophiája szerint való rosta, Magyar Ország Politika Historiájára való Lexicon.

1782. ápr. 25-én az I. classisba :

Esaias Budai, patria: Peer, schola: Debrecen. Praeceptor linguae Germanicae et Gallicae, Praeceptor Poeseos 1789, Praeses 1790, Substitutus historiae professor 1791, Thecarius, Senior 1791 et 1792. Salutavit Academiam, Professor ordinarius Debrec. Hist. et Litterat. 1794. iam SS. Theologiae 1808. die 17 Septembr. V. Tractus Debr. assessor 1808. et Superintendentiae generalis notarius ab anno 1813, mox pastor Debr. 1821. et Superintendens 1822. mortuus die 14-a Julii 1841.

*

1787. ápr. 26-án a II. classisba :

Franciscus Karats, p.: Püspök-Ladány, sch: Kardszag. Rector Margita 1793. Sculptor insignis Pestini vivus adhuc nunc 1844.

*

Seniore Joanne Naszályi 1788. die 18-a Aprilis.

Franciscus Tóth, patria: V. Berény, schola in qua didicit: Debreczen. Erat praeceptor oratoriae 94, praeses novitiorum studiosorum 96 et 97, item Thecarius. Senior a. 1798. Professor S. S. Theologiae in I. Collegio Papensi 1801. Plurimos edidit huc usque libros bono communi utilissimos. Pastor Papensis et gen. notarius superintendentiae Trans Danubianae, tandem Superintendens.

Beniamin Szokolai. p: A. Görsön, sch: Debreczen. Rector Szőny 93, P. Marót 97.

Mich. Csokonai, p.: Debretzen, sch.: Debretzen. Poetarum Praeceptor. Fuit excellens ac svavis Hungaricus Poeta. Habet plurimos versus editos. Obiit Debrecini 1805. die 28. Januarii.

And. Miskeni, p.: Debreczen, sch.: Debreczen. Praeceptor Gram. 94. Rector Hadház 96. Insignis Debrecini advocatus.

Közli: DR. BOROVSKY SAMU.

FÁY ANDRÁS KÉT KIADATLAN MESÉJE.

A század első negyedében tasnádi Szűts Ábrahám, mint gombai birtokos, bizalmas barátságban állott az akkor még ugyanott lakó Fáy Andrással. Maga Szűts is előszeretettel foglalkozott az irodalommal; Mathissonnak, Herdernek több költeményét lefordította, de csak kedvtelésből asztalfiókja számára. Irt azonban több csinos dalt, melyek közül egy pár, így: a »Cserebogár, sárga cserebogár!« és »Zöld csáko süvegem« kezdetűek, — bár némileg módosult alakban, máig is fentmaradt a nép ajkán. Később a negyvenes években a politikai irodalomban is részt vett

két röpirattal, melyek közül az első »A Kelet Népe gazdasági állása« címmel 1842-ben Pesten, a második pedig »A Pipás Nemesek véleménye az adó . . . stb. — iránt« címmel 1843-ban Kecskeméten jelent meg.

Szűts Ábrahámnak sajátkezűleg összeírt »Gyűjteményé«-ben meg van Fáy Andrásnak bizalmas barátjai számára írt sok tréfás verse és munkája, mint a »Pándi csuda«, a »Restauráció«, a »Nyulak Instántiája Patay Pálhoz«, »Juliánna nap a Pándi új házban«, »Jánosits úr köszöntése József napján Fóth, Palota és Veres-Egyháza birái által«, »Vőfélyi versek« stb. E »Gyűjtemény«-ben találtam Fáy 63 meséjét is, e címmel »Mesék Fáy Andrástól, kaptam 24 nov. 1819.« Ezek között van kettő olyan, a mely nincs benne Fáy meséinek egyik kiadásában sem. Itt közlöm ezeket, cím nélkül, úgy a mint a »Gyűjtemény«-ben vannak.

I.

A Gazda a szilaj tsikót tanult annya mellé fogta be. Hortyogva vágott amaz első lábaival, a hátrulsókkal pedig a hámfát rugdosta 's minduntalan meg megkapni törekedett a kotsit. Ó! anyám! — így szól végre a mint megálltak lihegve — tűrhetetlen nekem e gyáva szolgálat, Ó! fiam, a szokás mindent megedz, felel ez Mit használ ellenkezésed? Lám, hátulsó inaid vérzenek a hámfátúl, s végtére is tsak húznod kell.

A mit változtatnunk nem lehet, könnyebbé teszi a Béketűrés.

II.

A Sas udvart formála. Ministerem legyen a varjú: mert messze megérzi a dögöt, így szól. A csóka szereti a fényest, vigyázzon a kintstárra. A holló okos, de csipdes: jó lesz udvari bolondnak. A bátor ölyvök lesznek katonáim; s míg a hadban mulatunk, a sokszínű sok beszédű s mindegy ugró szarka mulattassa asszonyainkat. A fekete fetske pedig, minthogy meleg fészekbe szeret ülni — legyen Pap.

A többi az udvari Almanakban fog kiadódni.

*

Itt közlöm — ugyancsak a »Gyűjtemény«-ből — Fáy egy rövid rögtönzését is:

Szüreti impromptu

Szilassy László Pándi új borházára

Fáy András.

1825.

Ócska fazéknak új máz,
Tört tengelynek kulimász,
Gyümölcstelen fának váz,
Pándi bornak új borház.

Ezek akárki lássa,
Világ telforgatása.

Közli: BENKÓ IMRE.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

A kolozsvári színészet és színház története. Írta: Ferencki Zoltán. Kolozsvár. 1897.

Nagy Lázárnak kéziratban maradt munkája után a kolozsvári színészet történetével csak vázlatos, nagyobb munkáknak egyes fejezeteit alkotó vagy félben maradt, a legjobb esetben 1857-ig haladó ismertetések foglalkoznak. 1898. tavaszán jelent meg az előttünk fekvő, nagyszabású munka. Tág körre kiterjeszkedve, a műfajok eredetét kutatva, a levéltárak, feljegyzések óriási halmazába burkolva adja a kolozsvári színészet történetét.

Az iskolai drámát tárgyalja első fejezetében, a mely Németországból elterjedve, Brassón 1542 febr. 21. kér magának első ízben teret. A besztérceiek, szebeniek, majd a megyyesiek kísérletein átvezetve, az iskolai színjátékok káros hatásáról emlékszik meg, a minek tulajdonítja, hogy Brassó példájára a 18. században mindenütt beszüntették. A német iskolák humanistikus és a protestáns vitatkozó irányú iskolai drámák hatásának tudja be: Az papok házasságának és a Comoedia lepidissima de sacerdotio-nak létrejöttét. A Comedia Balassi Menhiart árultatásáról darab ismertetésénél kétségbe vonja Karádi szerzőségét, a ki János Zsigmond idejében adhatta csak ki a kezébe töredék gyanánt akadt iratot. Magának az V. résznek hiányos összefüggése is erre vall. Maga a »comoedia« czim sem bizonyít sokat; előadásra ebben a formában nem is kerülhetett. Részletesen ismerteti az 1637 ok. 15. Schola Triumphata előadatását, mikor a fejedelem fia is résztvett a játékban. A XVI. és XVII. században az erdélyi ref. iskolák nem igen tartottak iskolai előadásokat. A Cserei felhozta adat 1693-ból majdnem magára áll, annál több volt az unitáriusok kolozsvári iskolájában, a hol már 1626. márcz. 22. Bethlen Gábor második nejének tiszteletére adtak elő. Valószínűleg a monostori jezsuita iskolával szálltak versenyre. Ebből az iskolából került ki Felvinczy György, a ki 1696-ban kap szabadalom-levelet, előadásainak emléke azonban elenyészett, még a XVIII-ban is a magyar ember nem kedvelt foglalkozásának mondják a színészetet.

A mű III. fejezete a jezsuita iskolai dráma történeti fejlődését tömör előadásban ismerteti, majd a IV. fejezetben annak hazánkban

1773-ig való fejlődését. 1692. megnyílt kolozsvári iskolájuk első előadása Sanctus Carolus Borromeus etc. volt 1699-ben. Az itt rektoroskodó Illei János magyar darabjai talán itt láttak először színpadot. Jobbára latin nyelvűek voltak az előadások, csak néhány magyar és német kivételével. A jezsuiták sikerei az evang. iskolában felkeltették a színjátszást, a piaristák beszüccsei gymnasiumában 1735. adnak elő, de legrendszerebben művelték a ferenczrendiek Csik-Somlyón.

A színészet megszületésének egyik tényezőjéül a mult évszáz közepe óta Erdélyben meghonosult német színészetet említi, másíkul francia mintára divatba jött főúri előadásokat, de leginkább a feléledt hazafiúi tüzet. Mikor a bodzai vereség a guberniumot Kolozsvárra menekülni kényszeríti, Seipp is elhagyja Szebent, bejárja az országot, hol »a megváltozott kormány-forma a német színjátékot az országban a legnélkülözhetőbb dologgá tette«. 1788-ban már Diwaldt társulata játszott itt. Hatása annyiban volt, »hogy ifjainkban ^{va} a kedv a színészethez felébredt, kik csakugyan már 1792. őszére kiszorították őt; diszleteit s játszó helyét átvették«. A műkedvelői előadásokkal megteremtődik a közvélemény a magyar nemzeti színészet, mint a nemzeti nyelv és jellem fejlesztésére nélkülözhetetlen hazafiúi intézmény érdekében. Erdélyben Teleki Ádám gróf szólal fel először: Az iskolákban feltámad az előadások divata, mely érintkezik az irodalommal az akkor virágzott francziás irány utján s szindarabjaik később is szerepelnek. »E néhány iskolai előadás irodalomtörténeti vagy mondjuk, színészettörténeti becse nagyobb mint a jezsuiták összes működésének«. 1790. fordul Aranka György az országgyűléshez egy nyelvmívelő társaság érdekében, indítványát 1791. jul. 20. elfogadják s a színészetet első sorban ajánlják a felállítandó társaság gondjaiba.

Ferenczi ezután megismerteti a kezdet nehézségeit, melyeken diadal-maskodva, a három Fejér testvér másokkal együtt megalakítja az első nemes ifjakból álló társulatot. Egy tévedést igazít helyre: »Több helyt olvasható az, hogy a kezdeményező id. b. Wesselényi M. volt s az ő biztatására alakította egykori bajtársa a Splényi gyalogezredből Pákodi (?) Kotsi János, az első szintársulatot. Ez azonban tévedés; Kotsi nincs is az első folyamodók között«. 1792. nov. 11. tartották A titkos ellenkezés vagy Kölesérivel az első előadását. »Ekkor az első magyar szót Kotsi Palkó János mondta ki«. Érdekes vonásokban mutatja be az első szereplőket, különösen Kotsinak merész, határozott, katonás jellemét. A társulatnak hova-tovább felbomlott rendjét gr. Teleki Lajos tekintélye menti meg, majd Wesselényi 1795. márcz. 20. tesz indítványt a színjáték állandósítása érdekében. Majd az anyagi gondok könnyítéséért vándorutra kel a társaság, Debreczen, Várad nagyobb megálló pontjai. 1803-ban már új szabályokat nyer. A vándorló színészethez bár voltak előnyei pl. Szegeden a magyar társaságnak határozott elsőbbsége volt a terembérlétnél és csak 1 frtot követelhettek tőle bér fejében esténként. 1804. adja az első balletet. A vidék pártolása, a közönség fejlettebb érzéke mindinkább érlelték az állandó színház megalapítását. A bizottság 1802 máj. 27. Szacsavaytól a Kül-Torda utczában lévő telket megvásá-

rolja. Az elhamarkodott szerződés után megkezdik a gyűjtést a zöld v. kerülő könyvvél, mely 14584 frt 68 kr. végösszeget mutat fel. Az építés első adatával 1803 ápr. 4-ről találkozunk, mikor a ref. gymnasium két telkét 5000 frton megveszik. Érdekes fejezetei a könyvnek, miként szakadt két részre a társulat, hogy foglal tért a kormányzóné pártfogolása mellett a német színészet, míg 1821 márcz. 12. Körner Zrinyijével a nemzet ünnepet nem ül »az erdélyi magyar játékszin kinyitásakor«. A színház-irodalom hiányainak érzete élénken foglalkoztatja íróinkat, Boér és Bartsai munkássága, majd Döbrentey pályázat hirdetése forrongó időkről beszélnek. A szerző itt megemlíti Bánk bánt. A mű címét nem találták a pályamunkák között, de Katona emliti résztvételét. »A dramaturgiai képzettségű, Shakespearet is ismerő Döbrentei előtt lehetetlen volt fel nem tűnnie Katona művének. »Az Erd. Muz. bírálója ezen az alapon szinte elvárja, hogy ezt« a még nem kellően tisztázott irodalomtörténeti tényt »miért nem deríti föl, bár elismeri, hogy Ferenczi sem talált erre vonatkozólag bővebb tájékozást a színházi levéltárban. Erre megtalálhatta a feleletet az ismertetett munkában is: Akkoriban nálunk még épen nem néztek egy Shakespeare követőt oly szemmel, mint utóbb, nem nézték magát Shakespearet sem, akár mint hangoztatja is Döbrentey. A bécsi possék vagy a komolyak közül Kotzebue darabjai voltak a minták s a publicum Perinet műveit jobb szerette, mint Goethet vagy Schillert. Berzsenyi Kotzebuet állandóan elsőnek tartotta a drámában s tapogatózva tudakozta hibáit; Schiller hidegen hagyta. Nem lehetett-e így az erdélyi bírálóknál is, kik különben is lanyhán vették dolgukat, hogy a színház megnyitása úgy is elmaradt«.

Az állandó színház tíz első évének története a különböző társulatok, vezetésmódok felcseréléséből áll. Néha a legjobb erők mellett igénybe kellett venniök a közönség fogdosását, bár nem a legajánlatosabb eszközökkel. Később Szerdahelyi alatt amúgy is neki lendült. A szabadságharc és annak leveretése megtalálta egyaránt a maga ünneplését. Sokáig kellett a magyar múzsának hallgatnia, mikor Urban tábornok, Wohlgemuth főkörmányzó tiszteletére rendeznek diszeládásokat. 1851. évvel ismét jogaihoz jut. Küzdelmes évek, különböző módszerek ismertetése, a színházi alap bemutatása s a százados ünnep felemlítésével 1215 szindarab felsorolása zárják be az utolsó lapokat.

Levéltárakban rejtőző, az irodalomban szerte szórt adatok bámulus szorgalmu csoportosítása ez a könyv. Sok fejezete általános értékével örök becsü marad, az összehordott anyag pedig mindig könnyen hozzáférhető forrás. A száraz adatok mellett élénk leírások, megkapó életrajzvázlatok a hangnak sokféleségét foglalják le Ferenczi lelkes buzgósággal és nagy körültekintő tudással készült művében.

DR. VINCZE JÓZSEF.

Szily Kálmán, összegyűjtött dolgozatok. Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Budapest, Hornyánszky. 1898. VI. 471. l.

Mikor Bugát Pál 1843-ban 40,000 műszónyi hadseregével a természettudományok összességét rabigába hajtotta, nagy volt az öröm a nyelv-és természettudományok művelői és kedvelői körében. Részt vett az örvendezésben az orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek az a része is, a mely csak a gyűlés idejére vallotta magát természetvizsgálónak. Ünnepelte és csudálta a nemzeti nyelv szörnyű diadalát, de nem igen ereszkedett le odáig, hogy a legyőzött quasi-ellenséggel közelebbről megismerkedjék. A szóbeli bilincs kegyetlen zörgése talán még távolabbra riasztotta a természettudományok mélységei iránt különben is csekély érdeklődéssel viseltetett publikumot. A ki a vándorgyűlés tagjai közül addig csak annyit tudott, hogy ő nem természettudós, csakhamar arról is meggyőződött, hogy Bugát műnyelve miatt sohasem is lesz azzá: de azért ünnepelt és lelkesült, hiszen a vándorgyűléseknek megvoltak a magok másnemű kellemetességei, melyek nagyot enyhítettek a diadalmas műnyelv csikorgásán vagy egészen el is nyelték azt. Voltak, a kik öntudatosan nem gyönyörködtek és nem lelkesültek a borzasztó vívmány rengetegén, de azért ki tudná ma megmondani, hogy mennyire nem lódultunk volna még Bugát büngje (zenithje) irányába, ha a nemzetre is rabbilincs nem szorul? A természettudományokkal való ismerkedést a közös nyomorúság sem mozdította elő, de nem állhatta útját a meggondolásnak. Majd úgy tettünk mint a börtönéből szabaduló rab, a ki a madarat sem szívesen látja fogságban. Mikor a nemzet bilincsében egyet fordult a kulcs (1861), Szabó József s vele együtt az Akadémia mindjárt hangoztatta, hogy a tudományos műnevek magyarosítása nem kívánatos. A természettudományokra vasalt műnyelvi békák is nyiladozni kezdtek.

1868-ban a Természettudományi társulat Szily Kálmánt választotta titkárává, a kinek indítványára s szerkesztése alatt 1869-ben megindította a Természettudományi Közleményeket. A szerkesztő csakhamar meggyőződött, hogy azzal a műnyelvvvel és azzal a stilussal, melyen akkori természettudósaink szoktak írni, az olvasó közönségben érdeklődést kelteni nem lehet. Műnyelvünk teljesen érthetetlen, stilusunk pedig magyartalan volt. Régi írók olvasgatása tárta fel előtte az új világot, melyben komoly törekvése s lelkiismeretes munkája nyomán nemcsak lelkesedett, hanem szorosabb ismeretséget is kötött az olvasó közönség a természettudományokkal. A Természettudományi Társulat tagjainak száma 600-ról annyira emelkedett, hogy már az 5000-t közelíti.

Műnyelv és stilus helyes reformja csak nyelvtörténeti vizsgáladás útján eszközölhető. Ezt az utat járta Szily, ezért sikerült a mihez fogott s legnagyobb részt ennek a munkának lépésről lépésre kivívott sikereit tárják elének ezek az összegyűjtött dolgozatok. Régibb és újabb nyelvtörténeti adatok, hibaigazítások, jól meggondolt javaslatok, helyes értelmezések váltják fel egymást a legkisebb cikkekből is. Az irodalomtörténetekben is, egy-egy nagyobb kérdés felderítése mellett mindig találkozik hely az ilyenek számára. S miért oly megdönthetetlenek mindezek? azért, mert szigorú történeti alapra vannak fektetve. Bizonyítják egyfelől, hogy mennyi

a tehető és teendő még azon az alapon, másfelől pedig azt, hogy ezen az alapon csak afféle aprószeres munkával lehet biztosan haladni, mely nem gázol keresztül a közelvalókon azért, hogy minél előbb a távol kéklő hegyek ködét vághassa. Régi és nem régi hasonlító nyelvészkedésünk eredményei minduntalan szétmállanak. Egymást rendre felemészítő korszakai (minden volt munkás egy korszakot jelöl) sűrűn következnek s a mit egymás alkotásából le nem rombolnak, azt a valódi történeti alapon végzendő munka fenyegeti pusztulással. Szily még ott is tartózkodik a hozzávetésektől, a hol vád sem érhetné. Például a 152. lapon említi a Zsigmond-korabeli madárneveket: *bese, luptán, torontál, zabálló, zongor*. Tudta, hogy az első a Jordánszky-codex nyomán találgathatná s még sem teszi. Bevárta, hogy a szlavoniai tájszólásból kerüljön elő a *kánya* emez ős neve, a mely mint vezeté (család) név ma is több helyen ismeretes. Ily óvatosság s egyéb is, hány *kölgy, mogy* s több efféle szók hasonlításától mentené meg finn urainkat!

Azt mondta Szily könyvének valamelyik ismertetője, hogy egyik másik apró czikkecske ki is maradhatott volna belőle. A legapróbbikért is kár lett volna. Arany János is azt mondaná, hogy »szép bokréta lett« ezekből az összegyűjtött dolgozatokból a magyar tudományosság és művelődés amaz épületének egyik szegletén, mely 30 év alatt komoly magyar stílusban, a szerzőnek nemcsak tervező, pallérkodó, hanem alap- és falrakó munkája hozzájárulásával is emelkedett. A folytatáson kívül még csak azt kell kívánnunk, hogy, a mint sikerült Szilynek a Természettudományi Társulat tagjainak számát 600-ról 5000-ig szaporítani, abban az arányban sikerüljön könyvével híveket és munkásokat szerezni a már eltűnedezni kezdő délibáboskodás és hajnal-tapogató ködvágás ellenében a nyelvtörténeti kutatásoknak.

REPERTORIUM.

- Abonyi Árpád.* A haldokló gladiátor. *Ism. i. Magy. Ujs.* 284. sz.
Ábrányi Emil. Berczik Árpád. *Budap. Napló* 284. sz.
Ábrányi Kornél *iff.* Falk Miksa. *Budap. Napló* 278. sz.
Ahasverus. Álomvilág. *Ism. Vasár. Ujs.* 33. sz.
Andorka Lajos. Ifju korom. Ujverbász. 1898. *Ism. Magy. Szemle* 41. sz.
Bácsi. A mi nótáink. *Abony* 3. sz. (Abonyi Lajosról).
Bán Aladár. Egyedül. *Ism. Doktor Apáczai. Polit. Hetiszemle* 27. sz.
Bán K. Aladár. Pázmándi Horvát Endre »Árpád«-ja. *Ism. Kelemen Béla. Philol. Közl.* 778. 1.
- Batiné Stancsics Fanni.* Arany János élete és költészete. Tolnavármegye 14. 15. sz. (Önállóan *ism. megj. Szegzárd* 1898. (16-r. 16 l.)
- Beöthy László.* Asszonyok a kaszárnyában. *Ism. t. r. Uj idők* 28. sz.
Beöthy Zsolt. Himfy a színpadon. *Bud. Hírl.* 284. sz.
Berczik Árpád. Himfy dalai. Vígjáték 3 felv., egy előjátékkal. Első előadása a nemz. színházban okt. 14-én. — *Ism. K. t. Magy. Ujs.* 286. sz. — *Beöthy Zsolt.* *Bud. Hírl.* 284. sz. — *Alfa. U. o.* 285. sz. — *Dr. Sebestyén Károly.* Magyarország. 286. sz. — *1. Alkotmány.* 247. sz. — *Ábrányi Emil.* *Bud. Napló* 284. sz. — *Timár Szaniszló.* Egyetértés. 285. sz. — *P. Hírl.* 285. sz. — *Rothhauser M. P. Lloyd* 249. sz. — *Huszár Vilmos.* Nemzet. 285. sz. — *Szomaházy István.* *P. Napló* 285. sz. — *Ripp.* *Magy. Ujs.* 289. sz.
- Borsodi László.* Virágok és tövisek. *Ism. Egri Ujs.* 35. sz.
Csulak Lajos. Székely történetek. *Ism. Uj idők* 30. sz.
Doktor Apácai. Klasszikusok modern kiadásban. *Polit. Hetiszemle* 29. sz.
Dudek János. Faludi Nemes Asszonya. Nyitrai leányisk. 1897/8. értes. 1—42. 1
- Eisenkolb Aurél.* Helyi népmondák. Lippai polg. isk. 1897/8. értes.
Endrődi Sándor. Szendrei Julia. Hód-Mező-Vásárhely 33. sz.
Erdélyi Zoltán. Laura-dalok. *Ism. Vasár. Ujs.* 37. sz.
Ernyei István. A kufsteini elégiák. Hódmezővásárh. ref. főgym. 1897/8. értes. 5—10. 1. (Bacsányiról).
- Farkas Lajos.* Zsoltárköltészetünk *Sz. Molnár Albert* előtt. *Pr. t. Szemle* 362—374. 1.
- Ferenczi Zoltán.* A Bocskor-dalokkönyv versei. *Erd. Múz.* 372—383. 1.
Ferenczi Zoltán. A kolozsvári színészet tört. *Ism. Márki Sándor.* Századok 632—635. 1.
- G. I.* A számnév a költészetben. Debreczeni főisk. *Lapok.* 19. sz.
Gaal Mózes. Nemzetünk nagy költői. 4—6. füz. *Ism. Sassi Nagy Lajos. Polg. isk. Közl.* 353. 1.
- Gallovích Jenő.* Kisfaludy Károly élete és irodalmi működése. Pozsonyi főreálisk. 1897/8. értes. 8—18. 1.

- Garay János* levele Merwerth Ignácához. Pest. 1846. nov. 16. Tolnavár-
megye. 25. sz.
- Gárdonyi Géza*. Az én falum. Ism. Osvát Ernő. Bud. Hírl. 272. sz. — *i.*
Polit. Hetiszemle 39. sz.
- Gáspár Kornél* Költemények. Ism. Egyetértés 203. sz. — Uj idők 29. sz.
- Gyöngyösi László*. Arany János ifjúsága. Ism. Váczy János. Philol. Közl.
744—747. 1.
- Gyulai Ágost*. Zrínyinek és Mikesnek egy közös eszméjéről. Phil. Közl.
738—743. 1.
- Halász Gyula*. Petőfi es Béranger. Brassói áll. főreálisk. 1897/8. értes.
9—43 1. és Orsz.-Világ 37. sz.
- Hazai Hugó*. Katonahistóriák. Ism. t. r. Uj idők 34. sz.
- Hegedűs Sándor ifj.* Egy amerikai író Jókairól. Uj idők 37. sz.
- Heinrich G.* Régi magyar könyvtár. Ism. Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle
32. sz.
- Heltai Jenő*. Kalandos történetek. Ism. Magy. Hírl. 286. sz.
- Hock János* beszéde Garay János szobránál. Tolnavármegye 24. sz.
- Az irodalmi évad kezdete. *ár.* Polit. Hetiszemle 35. sz.
- Ivánfi Jenő*. Blaskovich Sándor. Nagyvárad 156. sz.
- Jánky László*. A két szomszédvár. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl.
772—776. 1.
- k—r.* Petőfi egyénisége és érzülete. Sárosp. Lap. 22. 23. sz.
- Kapossy Lucian dr.* Emlékbeszéd Vajda Péterről. Pápai Jókai-kör 1897/8.
évkönyve 77—83. 1.
- Kárpáti Manó*. Beöthy Zsolt. Zala 71. sz.
- Karvaly*. Az elhanyagolt költő. Magy. Állam 237. sz. (Kisfaludy Sándorról).
- Keményfi János*. Hangulatköltészet. Magy. Szemle 42. sz.
- Kerekes Ernő*. Czuczor Gergely »Botond«-ja. Zilahy ref. coll. 1897/8.
értes. 3—25. 1.
- Koroda Pál* Lira. Ism. Róna Béla. Polit. Hetiszemle 33. sz.
- Kozma Andor*. Szatirák. Ism. a—f. Kath. Szerle 680—684. 1.
- Kozsbor Márton*. Az utcáról. Lugos. Ism. Egyetértés 208. sz.
- Kunlik Emil*. Himfy und Lisa. Eine ungarische Dichterliebe. P. Lloyd
247. reg. sz.
- Kupa Árpád*. Képzelt királyok. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 229. sz.
- Kurucz költészet. Hód-Mező-Vásárhely 37. sz.
- Lázár Béla dr.* A váradi színészet. Nemzet 234. sz.
- Leskó József*. Szaicz Leó, a katolikus újságírás magyar úttörője. Kath.
Szemle 583—603. 1.
- Lévay Mihály*. A szeretet költője. Abony 4. sz. (Abonyi Lajosról).
- Linder Károly*. A madár a magyar népköltészetben. Vasár. Ujs. 34. sz.
- Liszka Béla*. A színészet első nyomai Kecskeméten. Kecskeméti főreálisk.
1897/8. értes. 1—26. sz.
- Lőrinczy György*. A magam földjén. Ism. *i.* Magy. Ujs. 284. sz.
- Madách Aladár*. Romlott Magyarország. Ism. Magy. Szemle 32. sz.
- Mattyasovszky Lajos*. Sujánszky élete. Esztergom 41. sz.
- Mazuch Ede*. Jellemképző eszmék és tanulságok Kölcsey írói és politikai
működésében. Ungvári kath. főgym. 1897/8. értes. 7—47. 1.
- Merkel Adolf*. Históriák. Ism. Vasár. Ujs. 35. sz. — Doktor Apácai. Polit.
Hetiszemle 27. sz.
- Morvay Győző dr.* Adalékok Madách Imre életéhez. Budapesti VI. ker.
főreálisk. 1897/8. értes. 3—25. 1. Önállóan is megjelent.
- Murajda F. Nándor*. Döbrentei: Erdélyi Múzeumának kritikai iránya Ism.
Gyulai Ágost. Philol. Közl. 776—778. 1.
- Nagy Lajos (Sassi)*. Szarvas Gábor. Szegedi Napló 147. sz.
- Nagy Mór dr.* Ifjúkori emlékek. Ism. Vasár. Ujs. 34. sz.
- Neuberger István*. Széchy Mária magyar költők műveiben. Kisszebeni
kegyr. gym. 1897/8. értes. 3—28. 1.
- Nosztropy Tivadar*. A költő ifjúsága. Vasár. Ujs. 41. sz. (Berzsenyi Dánielről).

- Nyizsnay Iván.* Szelid elbeszélések. Ism. T. Pelikán. Kr. Kath. hitvédelm. folyóirat. 191. sz.
- Pap János.* Szerelem. Ism. Vasár. Ujs. 41. sz.
- Pásztor Árpád.* Színek. Ism. Róna Béla. Polit. Hetiszemle 33. sz.
- Pázmány Péter* összes munkái. Magy. Sorozat. 2. 3. köt. Ism. T. Pelikán
- Krizsó. Kath. hitvéd. folyóir. 190. 1.
- R. B. Arany László.* Polit. Hetiszemle 32. sz.
- R. B. Erzsébet és a magyar irodalom.* Polit. Hetiszemle 38. sz.
- Révai Miklós* levelei Paintner Mihályhoz. Közl. Récsey Viktor. Ism. Latkóczy
- Mihály. Philol. Közl. 751—753. 1.
- Révész Kálmán.* Gyöngyösi Pál. (1668—1743). Egyháztört. Monogr. I. köt. 61—94. 1.
- Révész Kálmán.* Adatok Gyöngyösi Pál életéhez. Prot. egyh. isk. Lap 30—32. sz.
- Riszner Ödön.* Szuperintendens Kis János. (Tanulmány). Csiksomlyói főgym. 1897/8. értes. 3—36. 1.
- Róna Béla.* Pipacsok. Ism. Vasár. Ujs. 36. sz.
- Roscius.* Színházaink. Polit. Hetiszemle 27—29. sz.
- Ruik László.* Bajza József »Kritikai Lapok«-ja. Ism. Gyulay Ágost. Philol. Közl. 771. 1.
- Rupp Kornél.* Telegdi és Bornemissza. Ism. Róna Béla. Polit. Hetiszemle 31. sz.
- Rupp Kornél.* Tanulmányok a XVI. század vallásirodalmából. Ism. dr. Veridicus. Kath. Szemle 684—692. 1. — Róna Béla. Polit. Hetiszemle 31. sz.
- Sajó Sándor.* Fiatal szívvel. Ism. Halász Ferencz. Honti Lapok 19. sz.
- Sipos Béla.* Nagy Imre. (1817—1840.). Debreczeni főisk. Lapok 16. sz.
- Szentessy Gyula.* Gyári lányok. Ism. Róna Béla. Polit. Hetiszemle 32. sz.
- Szentgyörgyi Lajos.* Apróságok Brassai bácsi életéből. Délmagyar. Közl. 193. sz.
- Szomaházy István.* Ella kisasszony. Ism. Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 34. sz. — e. Uj idők 32. sz.
- Thury Zoltán.* Ullrich főhadnagy. Ism. Egyetértés 203. sz. — Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 28. sz.
- Tömörkény István.* Nótaversekről. Torontál 205. sz.
- Turzó Ferencz.* A magyar népköltészetéről. Nyitrai kath. főgym. 1897/8. értes. 4—57. 1.
- Tutsek Anna.* Magunkról. Ism. i. Magy. Ujs. 284. sz. — Magy. Hírl. 286. sz.
- Váczy János dr.* Idősb báró Wesselényi Miklósról. Székely Nemzet 95—96. sz.
- Vulkovich Sándor dr.* Hol lakott Petőfi Pozsonyban? Nyugatmagy. Híradó 163. sz.
- Waldapfel János.* Arany János »Őszszel« cz. költeményéről. Philol. Közl. 714—718. 1.
- Wasyłkiewicz Viktor.* Népköltési gyűjteményeink széptani értékéről. Székelyudvarhelyi kath. főgym. 1897/8. értes.
- Zalár.* Honvédvilág. Ism. Pogonyi Nándor. Hevesvárm. Hírl. 57. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

